—Людзьмі звацца!
Янка Купала

ЛіМ

ГАЗЕТА ТВОРЧАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫІ БЕЛАРУСІ

ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА

ПЯТНІЦА
9
ЖНІЎНЯ
1991 г.
№ 32 (3598)

ВЫХОДЗІЦЬ з 1932 г.

КОШТ—15 кап.
(Па падпісцы — 10 кап.)

Дакацілася кола...

Фота А. КЛЕШЧУКА.

Кола Дзён

Неяк непрыкметна ідзе сёлета на палях рэспублікі «бітва за ўраджай». Без сацыялістычнага спаборніцтва і чырвоных вымпелаў, без тысячатонных намалотаў, і без скарг на «неспрыяльныя надворныя ўмовы». Ніхто не спяшае і запэўніць нас, што сёлета будзем з хлебам. Прагнозы, наадварот, несуцяшальныя. Ды што прагнозы: прайдзіце па Камароўцы, прыцаніцеся хоць бы да бульбы... Маладым няма з чым параўнаць тыя цэны, а старэйшыя адразу ўспамінаюць пасляваенныя гады.

А між тым давайце прыгадаем, летась Беларусь у гордай адзіноце рапартавала Маскве аб выкананні брэжнеўскай (ці ўсё ж гарбачоўскай?) Харчовай праграмы... Сёння гэта ўжо не смешна.

...Непрыкметна ідзе «бітва за ўраджай», непрыкметна прайшоў яшчэ адзін тыдзень. Што пакіне ён у нашай памяці?

2 жніўня

наведаннем Украіны завяршыўся візіт Прэзідэнта ЗША Дж. Буша ў СССР. «Рух» адмовіўся ад сустрэчы з амерыканскім лідэрам... У якасці каментарыю да гэтага прыгадваем, як пакрыўдзіліся нашыя народныя дэпутаты (у першую чаргу ад апазіцыі), калі М. Гарбачоў пасля прыезду на Беларусь «не знайшоў часу», каб сустрэцца з імі.

У Душанбе падпісаны Дагавор паміж Беларускай ССР і Таджыкскай ССР. Сетка падобных дагавораў пашыраецца. Не заблытацца б у ёй, як у павуцінні.

3 жніўня

канферэнцыя камуністаў-дэмакратаў завяршылася ў Маскве стварэннем Дэмакратычнай партыі камуністаў Расіі. Лідэр ДКПР віцэ-прэзідэнт Расіі палкоўнік А. Руцкой сказаў: «Мы не адмяжоўваемся ад КПСС, мы адмяжоўваемся ад РКП». Трэба мець вельмі востры зрок, каб бачыць між імі істотную розніцу.

Летува развіталася з забітымі на мытні ў Медніках. Расследаванне злачынства ўзята пад асабісты кантроль Прэзідэнта СССР.

4 жніўня

ўступіў у сілу ўказ Прэзідэнта Расіі аб дэпартызацыі. Відаць, яму наканаваны больш шчаслівы лёс, чымсьці многім указам Прэзідэнта СССР, што прымаюцца з перыядычнасцю ранейшых пастаноў Палітбюро. Сам М. Гарбачоў між тым адбыў на поўдзень на адпачынак. Зрэшты, з дэпартызацыяй гэта ніяк не звязана.

У Белавежскай пушчы адкрыты *мемарыял* ахвярам вайны. Ахвярам, як гаварылася ў паведамленнях, з абодвух бакоў мяжы — польскага і беларускага.

5 жніўня

аб'яўлена, што гонару першымі падпісаць Саюзны дагавор удастоіліся Расія, Казахстан, і Узбекістан. Мяркуецца, што Беларусь і Таджыкістан падпішуць дагавор 3 верасня. Задавальненне расцягваецца...

6 жніўня

***надарылася маленькая сенсацыя:* Іван Палазкоў, першы сакратар РКП, падаў у адстаўку. Што б там ні казалі, гэта крок з тых, да якіх мы не прывыклі. У Беларусі ёсць каму браць з Палазкова прыклад... Пленум РКП задаволіў просьбу Івана Кузьміча і абраў новым лідэрам расійскіх камуністаў Валянціна Купцова.**

Авіядыспетчары пацвердзілі сваю рашучасць пачаць 10 жніўня забастоўку. У красавіку забастоўка была адменена за чатыры гадзіны да «часу ікс». Як будзе на гэты раз?

У неба над Хірасімай узнялося паўтары тысячы галубоў. Так была адзначана 46-я гадавіна атамнай бамбардзіроўкі. Японія далёка—Чарнобыль блізка. Пра гэта яшчэ раз нагадалі рэспубліканскія газеты, якія надрукавалі карту тых мясцін, дзе на Беларусі нельга сёлета збіраць грыбы.

ФАРС У МУЗЕЙНЫХ СЦЕНАХ

Самы крывавы рэжым заўсёды прыбіраецца ў белае адзенне. Адбываецца своеасаблівае размеркаванне «абавязкаў»: адны катуюць, забіваюць, другія за імі выціраюць бруд. Нехта скажа, што ўсё гэта сплыло ў мінулае. Але ж... Здаецца, даўно ўжо сканаў галоўны кат краіны Сталін, а дагэтуль няймецца яго адвакатам. Паслухаць іх, дык і ніякага ГУЛАГу, дзе сталінскія апрычнікі сцiралі ў лагерны пыл мільёны нявінных ахвяр, — не было...

Пра гэта думалася пад час прэс-канферэнцыі, наладжанай у памяшканні музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны «грамадскай камісіяй», якая са спрытам, вартым лепшага прымянення, імкнецца абвергнуць вынікі расследавання масавых расстрэлаў органамі НКУС савецкіх грамадзян ва ўрочышчы Курапаты ў 1937 — пачатку 1941 года.

Хто стаіць за «грамадскай камісіяй», каму спатрэбілася сёння абяліць яжоўцаў-берыеўцаў, сцвердзіць іх алібі, здагадацца няцяжка. *І метады той «камісіі»* — адпрацаваныя дзесяцігоддзямі: у аснове іх — мана, падтасоўка фактаў, падмена паняццяў, прыцягненне лжэсведкаў і да т. п.

Член «камісіі» Л. Бязрукі, які вёў прэс-канферэнцыю, у сваім уступным слове апеляваў да скандальна вядомай газеты «Мы и время», на старонках якой у лістападзе мінулага года быў надрукаваны артыкул былога камандзіра партызанскага атрада І. Загараднюка, у якім сцвярджалася, што ў Курапатах у час нямецкай акупацыі фашысты расстрэльвалі мірных грамадзян і гэта, маўляў, іх астанкі знойдзены экспертамі дзяржаўнай камісіі ў курапацкіх магілах.

Сутнасць выступленняў арганізатараў прэс-канферэнцыі, таго ж І. Загараднюка, Л. Бязрукава, былой падпольшчыцы М. Осіпавай і былога партызана М. Пазнякова зводзілася да адзінага: казаць, што расстрэлы ў Курапатах у перадваенныя гады праводзіла НКУС, — значыць узводзіць паклёп на савецкую ўладу, на сацыялізм і беларускі народ.

Ролю казырнай карты на прэс-канферэнцыі, па задуме яе арганізатараў, павінен быў адыграць М. Пазнякоў, дарэчы, вельмі стары ўжо чалавек, які расказаў, што пад прымусам фашысцкіх карнікаў восенню сорак першага года ў Курапатах капаў ямы, каля якіх расстрэльвалі яўрэйскае насельніцтва, больш дакладна, яўрэяў, звезеных гітлераўцамі ў Мінск з Германіі, Аўстрыі і Польшчы. Паведаміў М. Пазнякоў і такую дэталь: камандзір карнікаў паабяцаў сваім памагатым пасля расстрэлу аддаць ім вопратку, абутак, каштоўнасці ахвяр.

Я запытаў Міхаіла Іванавіча, чым жа вытлумачыць той факт, што ў час эксгумацыі астанкаў у магілах было знойдзена шмат ботаў, галёшаў, рэшткаў адзення яўна айчыннай вытворчасці? Растлумачыць гэта М. Пазнякоў, па сутнасці, не змог. Яшчэ больш заблытала гэтае пытанне М. Осіпава, якая, імкнучыся дапамагчы яму, сказала, што перад расстрэламі яўрэяў не заўсёды прымушалі распранацца. Тым больш — куды ж тады знікла іх адзенне, нешта ж павінна было застацца...

Цікавая дэталь — вельмі вялікую ўвагу арганізатары прэс-канферэнцыі прысвяцілі тэме знішчэння гітлераўцамі яўрэйскага насельніцтва ў Мінску. Сяды-тады нават здавалася, што прэс-канферэнцыя наогул прысвечана менавіта гэтаму пытанню (таксама пэўны зрух, помню, гадоў восем-дзесяць назад я бачыў «тасаўку», у якой газетам не рэкамендавалася акцэнтаваць увагу на масавых забойствах яўрэяў у час вайны). Гэты акцэнт члены «камісіі» зрабілі невыпадкова, імкнучыся адной праўдай схаваць другую. Павінен сказаць, што ўсё гэта выглядала кашчунным здзекам і з памяці соцень тысяч яўрэяў — ахвяр гітлераўскага генацыду, і расстраляных НКУС савецкіх грамадзян.

Дарэчы, пасля прэс-канферэнцыі я сустрэнуся з Г. Краснапёркай, аўтарам дакументальнай аповесці пра мінскае гета «Пісьмы маёй памяці», якая пакажа мне выдадзеныя ў Германіі кнігі Паўля Кооля «Я здзіўлены, што я яшчэ жыву» і Гайнца Розенберга «Гады жахаў», дзе на падставе дакументаў, сведчанняў ахвяр гітлераўскага тэрору скрупулёзна даследуюцца акалічнасці дэпартацыі ў Мінск яўрэяў з розных краін Еўропы і месцы іх знішчэння — Трасцянец і Койданава. Курапаты аўтарамі кніг не ўспамінаюцца.

Але вернемся да прэс-канферэнцыі. Расказаў М. Пазнякоў, між іншым, як яму пагражаў БНФ з-за яго пазіцыі адносна курапацкіх падзей, паскардзіўся, што вакол яго спее змова — «Комсомольская правда» адмовілася друкаваць ягоны артыкул, а ў Аршанскім музеі знік са стэнда яго фотаздымак. Пры гэтых словах члены «камісіі» шматзначна заківалі галовамі. Вось такі цырк...

Па ўсім было відаць, што арганізатарам прэс-канферэнцыі вельмі хацелася хутчэй яе закончыць. Пасля некалькіх пытанняў калег-журналістаў старшынствуючы Л. Бязрукі, спаслаўшыся на стомленасць, аб'явіў прэс-канферэнцыю закр тай, туманна паабяцаўшы новую сустрэчу з прэсай...

М. ЗАМСКІ.

«СПРАВА СЯДОВА»: ПРАЦЯГ БУДЗЕ

2 жніўня ў Мінсавеце па ініцыятыве БНФ была наладжана прэс-канферэнцыя «Правы чалавека і пенітэнцыярная сістэма ў БССР». У ёй прынялі ўдзел народныя дэпутаты БССР З. Пазняк і Я. Новікаў, а таксама супрацоўнік газеты «Навіны БНФ» В. Сядоў. Апошні знаходзіцца пад следствам па справе «аб групавых беспарадках 7 лістапада 1990 г. на плошчы Леніна ў г. Мінску». Вёў прэс-канферэнцыю сакратар Управы БНФ В. Вячорка.

Фактычны бок «справы Сядова» добра вядомы з публікацый «Народнай газеты», «Навін БНФ», пісаў пра гэта і «ЛіМ». Абмяжуемся цытаваннем пісьма народных дэпутатаў З. Пазняка і Я. Новікава пракурору Цэнтральнага раёна г. Мінска А. Рубісу: «У выніку праверкі (следчага ізалятара. — **Ю. Л.**) факты, выкладзеныя ў лісце В. Сядова, пацвердзіліся, акрамя таго, выяўлены іншыя парушэнні... Стала вядома таксама аб незаконным заключэнні В. Сядова пад стражу ў выніку *фабрыкацыі крымінальнай справы* кіраўніком следчай групы Пракуратуры БССР старшым саветнікам юстыцыі В. Собалевым...

З 14 чэрвеня В. Сядовым была аб'яўлена галадоўка, у якой ён знаходзіўся да 15 ліпеня, часу вызвалення з ізалятара. Сталі вядомы антыгуманныя факты дзейнасці медперсаналу, адміністрацыі турмы і Пракуратуры БССР, асабіста намесніка Пракурора БССР У. Кандрацьева і начальніка СІЗА МУС БССР Л. Лукашэвіча, свядома *накіраваныя на падрыў* здароўя і смерць (так у арыгінале. — **Ю. Л.**) падследнага В. Сядова». Напрыканцы ліста змешчана патрабаванне ўзбудзіць крымінальную «справу» супраць грамадзянаў У. Кандрацьева, Л. Лукашэвіча, Г. Тарнаўскага, В. Собалева, непасрэдна вінаватых у праваe парушэннях і па факту існавання антыгуманна-антыпраўнага рэжыму ў следчым ізалятары, парушэння правоў чалавека, адпаведных артыкулаў закону, здзекі над арыштаванымі».

З. Пазняк у выступленні на прэс-канферэнцыі *падкрэсліў*, што спатканне з прэсай абумоўлена не так справай В. Сядова, як агульнай праблемай, якую на працягу 73 гадоў мы быццам не заўважалі і не ўсведамлялі. Як выказаўся З. Пазняк, гутарка павінна ісці пра свайго роду ГУЛАГ нашых дзён, бо менавіта такое параўнанне напрошваецца пры дэталёвым азнаямленні з рэжымам следчага ізалятара. Народнага дэпутата абурыла жорсткасць абыходжання з падследнымі, што не толькі не спрыяе перавыхаванню людзей, а яшчэ больш узмацняе крымінальныя схільнасці.

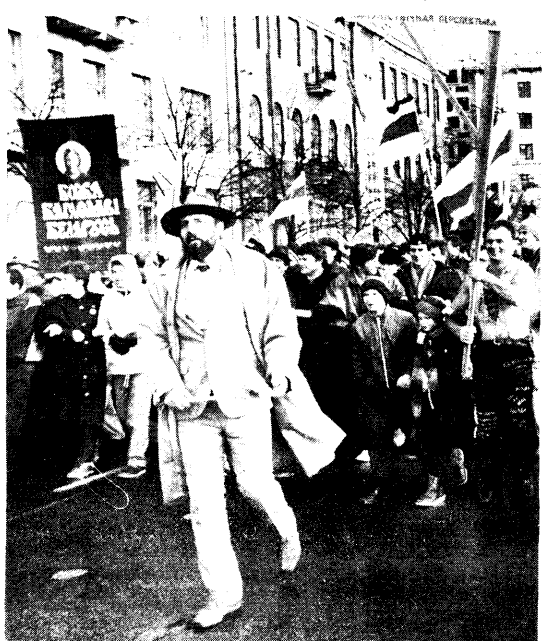
З. Пазняк лічыць, што справа гонару маладой беларускай дэмакратыі — дамагчыся ліквідацыі такой сістэмы ўтрымання падследных шляхам змены існуючага заканадаўства.

Народны дэпутат Я. Новікаў з *юрыдычнага* боку *прааналізаваў* дзеянні адміністрацыі ізалятара і работнікаў пракуратуры. «Сапраўды, работнікі МУС дзейнічаюць на падставе фармальна правамоцных інструкцый і рэгламентаў. Але правамоцных толькі фармальна, бо з сусветна прызнанага пункту гледжання на права як на натуральную меру чалавечай свабоды гэтыя дакументы не з'яўляюцца прававымі, а, наадварот, маюць дыскрымінацыйны і таталітарысцкі характар». Я. Новікаў і З. Пазняк збіраюцца накіраваць матэрыялы свайго даследавання ў «Міжнародную амністыю», мяркуецца таксама запрасіць у рэспубліку незалежных экспертаў-юрыстаў для сумеснай праверкі іншых месц зняволення і падрыхтоўкі адпаведных прапаноў на разгляд ВС БССР.

В. Сядоў, *выступаючы вельмі* эмацыянальна, падкрэсліў, што ён вінаваціць не адміністрацыю ізалятара, а «сістэму», пры якой работнікі праваахоўных органаў толькі выканаўцы антыгуманнага заканадаўства. «Мяне ўразіла тое, — гаварыў В. Сядоў, — што «насельнікі» ізалятара, пражыўшы там многа месяцаў, успрымаюць умовы *ўтрымання як натуральныя, якія* трэба перацярпець. Відаць, натуральнай з'яўляецца настроенасць большасці арыштантаў «помсціць» пасля вызвалення. Аб спробах змяніць стан ужо цяпер гутаркі няма... Калі я выйшаў на волю (пад падпіску аб нявыездзе. — **Ю. Л.**), дык зразумеў, што, акрамя турэмных, існуюць яшчэ і духоўныя краты, якія намнога мацнейшыя. В. Сядоў выказаў словы падзякі тым, хто матэрыяльна падтрымаў яго жонку і малое дзіця.

Ці адбудуцца змены, аб неабходнасці якіх гаварылі ўдзельнікі прэс-канферэнцыі? У многім гэта будзе залежаць ад дзейнасці народных дэпутатаў, іх юрыдычнай кампетэнтнасці і настойлівасці ў правядзенні далейшых даследаванняў. Незалежна ад таго, як закончыцца «справа Сядова», якое будзе па ёй рашэнне суда, *«справа ізалятара»*, трэба меркаваць, толькі пачынаецца. «Мы абураемся, чаму ў 30-я гады народ падтрымліваў рэпрэсіі, мы здзіўляемся, чаму маўчала інтэлігенцыя, — сказаў у заключным слове З. Пазняк. Сёння ў нас аналагічная сітуацыя, у якой выпрабоўваецца мужнасць і сумленне і дзяржаўных дзеячаў, і інтэлігенцыі, *і ўсіх,* каму неабыякавы лёс краіны».

Юрка ЛАГАДА.

В. СЯДОЎ (у цэнтры) 7 лістапада 1990 г. на дарозе да плошчы Леніна.

Фота У. САПАТОВА.

АДГАЛОСКІ

БЫВАЙ, ЛЮБІМЫ ГОРАД?

На пачатку ліпеня ў тэлепраграме «Ліра», прысвечанай вынікам работы II з'езда ТБМ імя Ф. Скарыны, прагучала кароценькае інтэрв'ю з афіцэрам-беларусам падпалкоўнікам С. Суднікам, які прыехаў на з'езд з Казахстана. Ён распавёў пра беларускую школку ў горадзе, дзе служыць, пра дзейнасць суполкі ТБМ. Напрыканцы прагучала пытанне аб стаўленні падпалкоўніка да ідэі стварэння нацыянальнага войска. «Мы прыхільнікі гэтай ідэі», — спакойна адказаў вайсковец. Адчувалася, што для С. Судніка і яго калег-аднадумцаў пытанне аб нацыянальным войску вырашана адназначна.

Троххвіліннае інтэрв'ю прыгадалася праз некалькі дзён, калі «Комсомольская правда» змясціла сумнае для студэнтаў паведамленне аб магчымым скасаванні адтэрміноўкі ад прызыву ва Узброеныя Сілы СССР. У той жа дзень да нас у рэдакцыю прыйшлі два юнакі з нумарам «КП» у руках. «Як зрабіць так, каб мы служылі на тэрыторыі рэспублікі?» — прагучала з парога. Разгаварыўшыся з хлопцамі — студэнтамі БДУ — высветліў, што іх засмучае не так сама магчымасць прызыву, як прызыў у саюзнае войска, якое зганьбавала сябе «дзедаўшчынай» і злачынствамі ў Тбілісі і Вільні.

Падпалкоўнік С. Суднік выдае ў Казахстане газету «Рокаш», на старонках аднаго з нумароў якой змешчаны артыкул капітана І. Супаненкі «Рэспубліка. Суверэнітэт. Армія». Аўтар прытрымліваецца такой пазіцыі: «Абліччам сапраўднай дзяржавы з'яўляюцца тры яе галоўныя інстытуты: уласная знешняя палітыка, уласная эканамічная і фінансавая палітыка, уласныя Узброеныя Сілы. Толькі пры выкананні гэтых трох пунктаў можна гаварыць аб суверэннай дзяржаве... З той дзяржавай, якая здолела ўтварыць моцную армію і магла пастаяць за сябе не толькі дэкларацыямі і абвяшчэннямі незалежнасці, але і сілай зброі, пачыналі лічыцца і метраполіі, і суседзі... Цяпер... пытанне ўтварэння Узброеных Сіл выходзіць на першае месца, з'яўляецца карэнным пытаннем суверэнітэту. Праўда, цяпер, у адрозненне ад мінулай гісторыі, гэта пытанне можна вырашыць мірным парламенцкім шляхам. «Капітан І. Супаненка палемізуе з камандуючым ЧБВА генерал-палкоўнікам Кастэнкам, які ў інтэрв'ю «ЛіМу» (30.11.1991 г.) іранізаваў: «...Навошта ёй (Беларусі) мець нацыянальнае войска? Дзеля прэстыжу?» Афіцэр з Казахстана лічыць: «Так, дзеля прэстыжу, і не толькі ствараюцца арміі ў суверэнных дзяржавах. Такі дзяржаўны інстытут, як армія, патрэбен дзеля таго, каб падкрэсліць, што гэта не якая там вобласць ці аўтаномная акруга, а суверэнная дзяржава. Зрэшты, нішто так не паўплывае на нацыянальную свядомасць, як свая армія; гэта інстытут, дзе можна дасягнуць нацыянальнага адзінства».

У № 6 «Рокаша» з канкрэтнымі прапановамі аб фарміраванні Беларускага Войска выступае В. Сярпінскі. Першы этап, на думку аўтара, — служба прызыўнікоў з Беларусі на тэрыторыі рэспублікі (адно, дарэчы, з патрабаванняў страйкамаў). Яе павінен забяспечыць Вярхоўны Савет БССР. Другі этап — перадача МУС БССР частак унутраных войск СССР, якія знаходзяцца на нашай тэрыторыі, і фарміраванне першых часцей беларускага войска. Часткі Савецкай Арміі атрымліваюць двайное падпарадкаванне. Усе вышэйшыя чыны СА прызначаюцца ўрадам рэспублікі. Акрамя таго, уводзіцца нацыянальная мова і адзнакі. Гэтыя і іншыя прапановы павінен замацаваць Закон аб нацыянальным войску.

Калі параўнаць умовы прызыву ў Беларусі і ў нашых суседзяў, то ў Латвіі, напрыклад, з восені 1990 г. дзейнічае закон аб альтэрнатыўнай службе, паводле якога юнакі па жаданню накіроўваюцца не ў казармы, а ў пажарную ахову, бальніцы, на будоўлі. Студэнты на службу не прызываюцца. Рэспубліка Малдова мае аналагічны закон, толькі з удакладненнем матываў «альтэрнізацыі» (пацыфісцкіх, рэлігійных, палітычных). У Малдове і на Украіне з гэтага года ствараецца нацыянальная гвардыя. У Літоўскай Рэспубліцы з кастрычніка мінулага года служба літоўцаў у саюзным войску лічыцца службай замежнай дзяржаве. Каб быць прызваным ва УС СССР гэтай восенню, літоўскім юнакам трэба падаваць прашэнні ў мясцовыя органы ўлады. Ніякіх рэспубліканскіх ільгот яны і іх сем'і не атрымліваюць.

У такой сітуацыі Беларусь робіцца «палачкай-выручалачкай» Саюза, бо з ліпеня 1990 г. далей дэкларацыі права «на ўласныя Узброеныя Сілы» мы не пасунуліся. Заява Вярхоўнага Савета з просьбай не накіроўваць беларускіх хлопцаў у гарачыя пункты краіны прагучала як варты жалю «ўсхліп» перад саюзным кіраўніцтвам, у ваеннай палітыцы якога Беларусі адводзіцца то месца заходняга ядзернага «склепа», то роля «айчыннай кватэры» для часцей выведзеных з Усходняй Еўропы. Таму, калі будзе прыняты саюзны «Закон аб усеагульным воінскім абавязку», што ў гэтыя дні фарсіруецца, студэнтаў рэспублікі чакае прызыў. І зусім верагодна, што яны складуць большасць у ротах і батальёнах Савецкай Арміі.

Засмучае, што ваеннае пытанне ў Беларусі не набыло яшчэ належнага гучання. Прынамсі, радыкальна яно пастаўлена толькі ў Заяве Цэнтральнай Рады БСДГ ад красавіка г. г., у якой гаворыцца аб неабходнасці «стварэння ўласнай сістэмы рэспубліканскай бяспекі, першым крокам да чаго магло б стаць стварэнне ў складзе Узброеных Сіл СССР дэпалітызаваных вайсковых злучэнняў з ліку грамадзян ці нараджэнцаў рэспублікі». Можа, хуткае скліканне Беларускай Вайсковай Рады, якое рыхтуюць беларускія вайскоўцы за межамі рэспублікі, паўплывае на мысленне дэпутатаў Вярхоўнага Савета БССР і надасць ваеннаму пытанню практычны сэнс.

Юрась ЗАЛОСКА.

НОВЫЯ ВЫДАННІ

Часопіс «ДЕЛО»: паміж Усходам і Захадам

«Часопіс міжнароднага супрацоўніцтва з Беларусі», — так пазначана пры загалоўку гэтага выдання, так ахарактарызаваны асноўны напрамак яго дзейнасці. На пытанні «ЛіМа» адказвае галоўны рэдактар новага часопіса «Дело» Віктар ЖУК.

— Віктар Мікалаевіч, чаму ваш часопіс выйшаў менавіта сёлета і якія мэты вы ставіце перад сабою?

— Паводле прынятай летась Дэкларацыі аб незалежнасці, Беларусь сёння — суверэнная дзяржава. І гэта дзіўна, што наша рэспубліка дагэтуль не мае за мяжой сваёй «візітоўкі». Пра Беларусь там амаль нічога не ведаюць. Наш міністр замежных спраў Пётр Краўчанка расказваў мне, што ў Амерыцы яго перапытвалі: «Беларашен» гэта хто? «Белогвардейцы»? Таму наша галоўная мэта — прадстаўляць Беларусь за яе межамі.

— Зыходзячы з гэтага зразумела, чаму часопіс выходзіць на рускай і англійскай мовах. «Дзелавыя людзі», бізнесмены заўсёды лічыліся ў нас звышінтэрнацыяналістамі. Але што ў такім разе ў ім будзе адметна беларускага?

— Наша выданне разлічана на рэспублікі Саюза і замежныя краіны, а руская і англійская мовы пакуль застаюцца мовамі міжнацыянальных зносін. Зараз паміж рэспублікамі Саюза адбываецца стварэнне адзінай эканамічнай прасторы, і Беларусь павінна заняць у гэтай прасторы адпаведнае ёй месца, «свой пачэсны пасад між народамі» ў галіне знешнегандлёвых сувязей з усім светам. Да таго ж, «дзела» — слова не толькі рускае, ім карыстаўся ў сваіх творах Якуб Колас. І мы таксама працуем са словам дзеля справы. І гэтую справу мы яднаем са своеасаблівай рэкламай Беларусі ў свеце. Апроч функцыянальнай інфармацыі, змяшчаем матэрыялы па гісторыі і мастацтву. А выданне варыянту нашага часопіса на беларускай мове будзе залежыць ад таго, як пойдзе ягоная падпіска на Беларусі. Пакуль што ў канцы кожнага нумара змяшчаецца анатацыя асноўных матэрыялаў па-беларуску.

— Чым, на ваш погляд, адрозніваецца «Дело» ад іншых беларускіх часопісаў?

— Тым, што ён разлічаны пераважна на дзелавых людзей. Часопіс «Беларусь», напрыклад, у якім я працаваў восем гадоў, наўрад ці пойдзе за мяжой значным накладам... Бо там трэба прапаноўваць тавар. Такія выданні, як «Голас Радзімы», па сутнасці, з'яўляецца падарункавым выданнем. Нашы землякі за мяжой людзі не надта багатыя, і разлічваць, што яны будуць падтрымліваць часопіс толькі таму, што ён беларускі, наіўна. А тая фірма, з якой мы супрацоўнічаем, займаецца бізнесам, але ніяк не дабрачыннасцю. Мне каштавала шмат сіл і нерваў пераканаць амерыканцаў, што раздзелы са зместам пра беларускую культуру і гісторыю патрэбны.

— У выданні «Дела» ўдзельнічаюць выдавецтва «Беларусь» і амерыканская фірма «Пэнберти Энтерпрайзес, Инк». Хто больш рызыкуе ў сённяшнім нестабільным свеце, укладваючы грошы ў часопіс?

— Рызыкуюць абодва бакі. Прынамсі, пераважную частку ўкладвае ў справу выдавецтва «Беларусь». Тое ж і з інфармацыяй. Толькі 30—40 працэнтаў зместу, інфармацыі для беларускіх бізнесменаў, плануем атрымліваць ад замежных партнёраў. Наш часопіс можна было б яшчэ назваць «Мост», у сэнсе — інфармацыйны. Мы працуем у два бакі. Ды й сама Беларусь, ці ж гэта не мост паміж Усходам і Захадам?

— Хто прыйшоў працаваць у ваш часопіс?

— Людзі, якія добра ведаюць сваю рэспубліку, і якія жадаюць ёй дапамагчы. Нашы журналісты павінны ведаць, акрамя беларускай, яшчэ і англійскую мову. Мне, на жаль, ужо даводзілася чуць, што выданне «Дела» робіцца толькі дзеля таго, каб зарабіць шалёныя грошы. Але, калі б мы сапраўды прагнулі шалёных грошай, мы б выдалі не «Дело», а «Тело». На звычайнай эротыцы зарабілі б нядрэнна. Але ў нас іншая мэта. Мы жадаем працаваць дзеля карысці Беларусі.

Гутарыў Ягор КОНЕЎ,
студэнт факультэта журналістыкі БДУ імя У. І. Леніна.

З ПОШТЫ «ЛіМа»

Ці загаворыць па-беларуску «7 дней»?

Здаўна павялося так, што сфарміраваныя пад жорсткім кантролем «кіруючай і накіроўваючай», дзяржаўныя структуры Беларускай ССР ажыццяўляюць свае функцыі на мове народа-суседа, не ўжываючы мову карэннай нацыі. Імя яе, тым не менш, традыцыйна прымацоўваецца да найменняў адпаведных партыйных ды дзяржаўных органаў і ўстаноў. Адной з такіх дзяржаўных структур, якая жорстка падпарадкаваная партыйна-дзяржаўнай наменклатуры і якая, трэба лічыць, выказвае яе інтарэсы, з'яўляецца Беларускае тэлеграфнае агенцтва, што два гады назад заснавала друкаваны *орган — штотыднёвік* «7 дней».

У сярэдзіне 1990 года выданне *шукала «свой голас»,* і ў шэрагу выпускаў давала «пакет» усебаковай і даволі праўдзівай інфармацыі з жыцця рэспублікі, а таму і сабрала значную колькасць падпісчыкаў на 1991 г. Аднак і многія чытачы, і аўтар гэтых радкоў не маглі не заўважыць, што ў перыяд і напярэдадні XXXI з'езда КПБ штотыднёвік рэзка змяніў накірунак.

Верагодна, пад уціскам тых жа недэмакратычных сіл рэдакцыя газеты адмовілася і ад выпуску беларускамоўных старонак, і ад выдання беларускамоўнага адпаведніка, хаця і Савет Міністраў, і кіраўніцтва рэдакцыі неаднаразова даводзілі чытачам, што такое выданне гарантуецца.

І вось, каб захаваць аблічча ў абставінах, калі ўступіў у сілу Закон аб мовах у Беларускай ССР, рэдакцыя зрабіла «ход канём»: абвясціла «суверэнітэт», самастойнасць, спаслаўшыся на правы, прадастаўленыя Законам аб друку. Такім чынам, на думку ініцыятараў адмысловай «рэарганізацыі», таму-сяму з адказных асоб Савета Міністраў БССР даецца магчымасць пазбегнуць адказнасці за ігнараванне **дзяржаўнай беларускай мовы.**

Паважаны рэдактар штотыднёвіка «7 дней» А. Пранішнікаў не знаходзіць нічога іншага ў пацвярджэнне сваёй самастойнасці, як даводзіць, што выданне ў 1990 і 1991 гадах стала самаакупным і нават... плаціць падаткі за прыбытак. Рэдактар нават пакляўся, што не залежыць ад «грашовага мяшка і ўтрымання» (гл. «7 дней» № 20), хаця ў залежнасці дзяржаўнага органа ад дзяржавы няма ніякага сораму. Вось калі пад выглядам дзяржавы «грашовым мяшком» распараджаецца палітычная партыя і яе крэатура, гэта іншая справа...

Аднак давайце ўсё ж палічым грошы (і дзяржаўныя матэрыяльныя рэсурсы), тым больш, яны не ў «чужой кішэні» (як сцвярджае А. Пранішнікаў), а ў грамадскай. У гэтай сувязі я задаю А. Пранішнікаву тыя ж пытанні, на якія не даў адказу Старшыня Савета Міністраў Беларускай ССР В. Кебіч у зале пасяджэнняў Вярхоўнага Савета БССР. Гэта быў той самы *першы* дзень сесіі, пра які згадвае рэдактар «7 дней» у сваёй публікацыі ў штотыднёвіку за нумарам 21. За чые грошы выходзілі ў свет нумары газеты да абвяшчэння рэдакцыяй «суверэнітэту», г. зн. хто стварыў статутны фонд выдання, забяспечыў яму рэкламу і падпіску, вынікі якой і дазволілі штотыднёвіку стаць самаакупным? З якой «кішэні» бяруцца 8 мільёнаў 732 тысячы кв. м. паперы, якая адпушчана Дзяржэканомпланам БССР па ліміту і па д з я р ж а ў н ы х цэнах на 1991 год штотыднёвіку «7 дней»? Як вядома, «самастойныя», не дзяржаўныя выданні не забяспечваюцца паперай па ліміту і па дзяржаўных цэнах, а, за рэдкім выключэннем, купляюць яе па рынычным кошце (да 10 тыс. рублёў за тону). Пытанні такога характару можна працягваць...

Між іншым, «на волю» партыйна - дзяржаўная наменклатура адпускае толькі тых, хто ёй аддана служыць. Аб гэтым сведчыць і лёс «Знамени юности», дэмакратычнага выдання, якое мае звыш паўмільёна падпісчыкаў і яшчэ больш удзячных чытачоў. *Калі* паважаны А. Класкоўскі супольна з рэдакцыйным калектывам «Знаменки» паставілі перад арганізацыяй - заснавальніцай газеты пытанне ў адпаведнасці з Законам аб друку аб той самай самастойнасці, пра якую так хараша распавядаў А. Пранішнікаў, то атрымалі такі «адлуп», што рэдактар застаўся без працы, а рэдакцыйны калектыў аказаўся перад пагрозай накаута.

Яўген ЦУМАРАЎ,
народны дэпутат
Беларускай ССР.

Адказ «спецыялісту»

У артыкуле «Если отбросить дилетантскую риторику...» («Народная газета» № 129 (142) ад 5.7.1991 г.) палкоўнік Валерый Паўлаў спрабуе быццам бы прафесійна адказаць «дылетантам», што вядуць размову пра нацыянальнае беларускае войска. Так, тэма гэтая актуальная, складаная, таму трэба цвяроза, без эмоцый разабрацца ў сутнасці пытанняў, якія ён закрануў.

Трэба падкрэсліць, што спрэчка ідзе не паміж «дылетантамі» і «спецыялістамі». Не! Сутыкнуліся процілеглыя, антаганістычныя погляды, якія з аднаго боку адлюстроўваюць інтарэсы імперскага цэнтра, а з другога — інтарэсы беларускага народа. Дзіўна, што В. Паўлаў бярэ на сябе адказнасць самому вызначаць, што патрэбна менавіта Беларусі, а што непатрэбна, пры гэтым смела выдае інтарэсы імперыі за інтарэсы беларускага народа.

Не буду спрачацца з пытаннем: ці патрэбнае сёння дзяржаве войска наогул? Напэўна, усё-такі пакуль патрэбнае. А вось са словамі пра тое, што хворае войска апынулася «...в эпицентре разнузданного шельмования, клеветы...», згадзіцца не магу. Бо гэта не так! Недахопы і хваробы войска цалкам адлюстроўваюць хваробы тае сістэмы, што пануе ў краіне на працягу 73-х гадоў. Яны ёсць натуральны вынік дзейнасці камуністычнага кіраўніцтва краінай і войскам. І дарэмна аўтар пачынае артыкул састарэлай ужо «песняй» на словы нашых генералаў. Не пераканаўча! Паверыць гэтым «песням» здольны толькі той, хто не служыў у войску, не ведае вайсковага жыцця.

Больш спрэчак выклікае пытанне пра ўласнае беларускае войска. В. Паўлаў сцвярджае, што гэтае войска «...нельзя иметь чисто по политическим мотивам, т. к. эта армия будет использоваться как инструмент для достижения сугубо внутренних целей», і спасылаецца пры гэтым на прыклады Балтыі і Закаўказзя: «Национальные вооруженные силы — мощный рычаг удержания власти на местах». Сапраўды так! Таму гэтыя войскі і непатрэбныя імперыі, але вельмі неабходныя рэспублікам. Хто ж абароніць іхні дзяржаўны суверэнітэт? Толькі сваё нацыянальнае войска! Бо міліцыя, нат першакласная, задачы абароны выканаць няздольная.

Далей аўтар піша, што трымаць нацыянальнае войска «...невыгодно экономически... По силам, а главное, нужно ли это народу Белоруссии, если его труд защищён и так?» І тут не магу з ім пагадзіцца. Ці ж Цэнтр сам без рэспублік зарабляе грошы на ўтрыманне сваіх узброеных сіл? Ён жа збірае «даніну» з рэспублік на свае патрэбы, у тым ліку на войска. І з Беларусі таксама. Вось гэтыя грошы, толькі ў значна меншай колькасці пойдуць на беларускае нацыянальнае войска. Маюць жа сваё войска Балгарыя, Венгрыя, Швецыя і нават Люксембург.

Будзе Беларусь мець сваё ўласнае войска, тады ніколі не стане ні «ўсходнімі крэсамі», ні «Северо-Западным краем». Я лічу, што сёння трэба разглядаць гэтую праблему толькі так.

Што ж да суадносінаў Беларусі з Цэнтрам пры вырашэнні пытанняў абароны і бяспекі, дык іх трэба адмыслова абумовіць на пераходны перыяд ад агульнасаюзных узброеных сіл да ўласнага нацыянальнага войска.

Ігар ПАЎЛОЎСКІ,
палкоўнік запасу,
сябра каардынацыйнага
камітэта Маскоўскага
згуртавання
беларусаў-вайскоўцаў.

Нас зразумелі і падтрымалі

Аб Талінскім міжнародным фестывалі харавой музыкі, які адбыўся з 1 па 7 ліпеня, «ЛіМ» паведамляў, але, вядома, цяжка было ў адным артыкуле поўна расказаць пра фестываль і яго ўдзельнікаў.

Упушчана галоўнае — прадстаўнікамі Беларусі на свяце былі пяць харавых калектываў з Мінска: студэнцкі БДУ, Дзяржаўны камерны, Акадэміі навук БССР, педагагічнага інстытута замежных моў і хор настаўнікаў. Хочацца дадаць тое-сёе да лімаўскай публікацыі «Наш сцяг ля Старога Тоомаса» ад 19 ліпеня г. г. Па-першае, усіх, хто ў тыя дні прыехаў з Беларусі ў Талін, *хваляваў лёс арганізаванай там* выставы «Беларускі дом». На жаль, Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына» на чале з Я. Лецкам адасобілася ад кантролю і дапамогі гэтаму «кутку беларускасці» ў дні фестывалю. Арганізацыю «Дома» ўзяла амаль поўнасцю на сябе Галерэя беларускіх мастакоў. Па-другое, вышэйназванае згуртаванне нават не пацікавілася аб непасрэдных удзельніках *свята — харавых калектывах* з Беларусі. У выніку — перад урачыстым шэсцем прадстаўнікоў па вуліцах горада мы апынуліся (як і хары Расіі) без сваіх дзяржаўных альбо нацыянальных сімвалаў. І— толькі дзякуючы ўсё тым жа мастакам, нам удалося прайсці шэсце з годнасцю пад бел-чырвона-белым сцягам. І не раз мы бачылі слёзы на вачах і чулі вітанні: «Vivat Valgevene!», «Жыве Беларусь!». *Луналі* сцягі і над Спеўным полем, гучалі нашы песні, наш адраджэнскі дух, наша адзінства. І нас пачулі, зразумелі і падтрымалі не толькі суайчыннікі, але і 400 тысяч прысутных.

А. ГАЛІЧ.

Звяртаюся па дапамогу

Я ўжо не ведаю, хто мне можа дапамагчы, звяртаўся да многіх, аднак без вынікаў.

Я — вучоны, кандыдат навук, дацэнт. Больш пятнаццаці гадоў даследаваў гісторыю дойлідства на Беларусі, сабраў шмат архіўных матэрыялаў, якія сведчаць аб тым, што ў архітэктурных адносінах у XVI — першай палове XVII ст. мы не саступалі многім краінам Еўропы. Архітэктуру нашай зямлі вызначаў Рэнесанс, якім пазначаны былі не толькі розныя будынкі, але і планіроўка гарадоў і мястэчак. У час, калі стваралі Скарына, Будны, Цяпінскі і іншыя дзеячы беларускага Адраджэння, дойлідства Беларусі таксама дасягала найвысокіх нацыянальных вяршыняў.

Усё гэта я напісаў у сваёй будучай кнізе «Дойлідства Беларусі XVI — сярэдзіны XVII ст.». Прыняло яе да друку выдавецтва «Навука і тэхніка». Кнігагандаль вызначыў тыраж 3 тыс. экз. Значыць, кніга стратная.

У лютым г. г. была зроблена вёрстка. Я яе вычытаў, адвёз у рэдакцыю. Там мне сказалі, што для выдання кнігі трэба заплаціць выдавецтву 21 тысячу рублёў. У мяне такіх грошай няма. Я звяртаўся па дапамогу да розных арганізацый, але паразумення не знайшоў. Адмовіўся ад будучага ганарару ў надзеі, што гэта дапаможа выданню.

І вось цяпер стварылася такая сітуацыя, што набор кнігі можа быць раскіданы. Увогуле можна падумаць, што такая кніга патрэбна толькі мне, яе аўтару, а не тым, каму дарагія гісторыя Беларусі, яе нацыянальнае адраджэнне.

Мне тлумачылі, што выдавецтва перайшло на самафінансаванне і самазабяспечанасць, і таму стратныя кнігі яны друкаваць не будуць. У той жа час кааператары выдаюць, што хочуць, бо ў іх ёсць грошы. Хіба гэта справядліва?

Дык, можа, знойдзецца хоць адна душа, зацікаўленая ў выданні такой кнігі, як мая? Можа, не ўсё яшчэ страчана?

Ю. ЯКІМОВІЧ,
кандыдат архітэктуры,
дацэнт Віцебскага
педагагічнага інстытута,
член Саюза архітэктараў
СССР.

КПСС. Яшчэ адзін званок

З нагоды ўказа Прэзідэнта Расіі аб дэпартызацыі

З палымяным бальшавіком мабыць апошняй ужо генерацыі, другім сакратаром Мінскага гаркома КПБ Віктарам Валянцінавічам Чыкіным мне давялося пазнаёміцца за лімаўскім «круглым сталом», куды ён быў запрошаны разам з прадстаўнікамі розных палітычных і грамадскіх арганізацый і рухаў рэспублікі. Помню, напярэдадні гэтай сустрэчы я два дні запар ніяк не мог датэлефанавацца да Віктара Валянцінавіча — кожны раз сакратарка адказвала: «Чыкіна няма, паехаў у заводскія партарганізацыі».

Потым, на пасяджэнні «круглага стала» ён сказаў, што пасля адмены славутага 6-га артыкула Канстытуцыі партарганізацыі на прадпрыемствах вытворчымі пытаннямі не займаюцца. «А чым яны займаюцца!» — спыталі ў яго. «Палітычнай вучобай, асветай, прыёмам у партыю», — адказаў ён.

Размова гэтая ўспомнілася мне, калі на старонках камуністычнага друку, па радыё і тэлебачанні была разгорнута кампанія па дыскрэдытацыі ўказа Прэзідэнта Расіі Б. Ельцына «Аб спыненні дзейнасці арганізацыйных структур палітычных партый і масавых грамадскіх рухаў у дзяржаўных органах, установах і арганізацыях РСФСР».

Што і казаць, ажыццяўленне ўказа ўнясе істотныя змены ў арганізацыйную структуру КПСС—КПР, якая будуецца па вытворчым прынцыпе і, што б там ні казалі, мае і сёння неабмежаваныя магчымасці верхаводзіць у эканоміцы, арміі, праваахоўных органах, культуры, іншых галінах нашага быцця.

Вось адкуль вэрхал, узнятый партакратыяй вакол гэтага, прама скажам, гістарычнага дакумента. Гвалт, забіраюць уладу!

І яшчэ адна акалічнасць, якая вынікае з дэпартызацыі дзяржаўных органаў і ўстаноў, пазбавіла сну камуністычных дзеячаў — страх перад пагрозай далейшага скарачэння партыйных шэрагаў. Хто яго ведае, як яно будзе, разважаюць яны, калі парткомы на тых жа прадпрыемствах будуць скасаваны і членам КПСС будзе прапанавана станавіцца на партыйны ўлік па месцы жыхарства, ці «данясуць» яны свае партбілеты да жэкаўскіх партячэек? Колькі іх сёння, камуністаў, якія яшчэ затрымліваюцца ў партыі не па ідэйных перакананнях, а часцей з-за боязі ўвайсці ў канфлікт з тым жа партыйным і заводскім начальствам. Ва ўказе ж на гэты конт дадзены недвухсэнсоўныя тлумачэнні: «Удзел ці не ўдзел грамадзян у дзейнасці палітычных партый і масавых грамадскіх рухаў не можа быць падставай для абмежавання іх правоў, уключаючы права на займанне якой-небудзь пасады, калі яно не ўстаноўлена заканадаўствам РСФСР...».

Успамінаю дэбаты на апошняй сесіі Вярхоўнага Савета БССР з нагоды дэпартызацыі дзяржаўных органаў, прамысловых прадпрыемстваў у рэспубліцы. Якія праклёны на парламенцкую апазіцыю, што прапанавала да абмеркавання гэтае пытанне, абрынулі нашы дамарослыя камуністы-артадоксы. Праўда, у Вярхоўным Савеце яны пакуль што пераважаюць, а таму гэтую ідэю да пары да часу пахавалі.

Як каго, а мяне надзвычай абурае метад, якім карыстаюцца працаўнікі ідэі дэпартызацыі, абвінавачваючы сваіх апанентаў у грахах, уласцівых самой камуністычнай партыі (якую, дарэчы, і партыяй назваць цяжка, бо яна даўно ператварылася ў пануючую дзяржаўную структуру). Аказваецца, як сцвярджае заява ЦК КПСС, указ Прэзідэнта Расіі «накіраваны на істотнае абмежаванне грамадзянскіх правоў і свабод, дэмантаж дэмакратычных заваёў апошніх гадоў... Ажыццяўленне ўказа прывядзе да згортвання разнастайных форм удзелу працоўных у кіраванні вытворчасцю, адкрые прастор адміністрацыйнаму самавольству і беззаконню ў адносінах да людзей працы, аслабіць інстытуты сацыяльнай абароны... Яно парушае агульнапрынятыя нормы, замацаваныя міжнародным пактам аб грамадзянскіх і палітычных правах».

Хто ж гэтак непакоіцца аб тым, каб, крый божа, не былі абмежаваны грамадзянскія правы і свабоды? Партыя, якая дзесяцігоддзямі гэтыя правы і свабоды душыла, фізічна і маральна знішчаючы іншадумцаў?

Ну, а сцвярджэнне ЦК КПСС, што скасаванне парткомаў і камітэтаў камсамола на прадпрыемствах пагражае людзям працы незлічонымі бядотамі, што можа выклікаць, акрамя іранічнай усмешкі? Ці гэта сакрэт, што ўсе парткомы практычна ажыццяўляюць рашэнні вышэйшых партыйных органаў, рашэнні, многія з якіх і з'яўляюцца ўзорам самавольства і беззаконня.

Свой сапраўдны твар заводскія парткомы паказалі ў час красавіцкіх забастовак на Беларусі. Нешта не чуваць было, каб яны сталі ўпоруч з рабочымі. Наадварот, рабілі ўсё, каб дыскрэдытаваць рабочы рух.

Маняць нашы партыйныя правадыры і тады, калі гавораць аб тым, што пры ўмове дэпартызацыі месца, вызваленае кампартыяй, зоймуць яе апаненты. Пра гэта, між іншым, казаў нядаўна ў сваім выступленні па Беларускім радыё першы сакратар ЦК КПБ А. Малафееў. Але ж члены парламенцкай апазіцыі ў Вярхоўным Савеце рэспублікі, ставячы пытанне аб дэпартызацыі, падкрэслівалі, што яна тычыцца ўсіх партый і грамадскіх рухаў. Але выгадна, відаць, не заўважаць гэтай істотнай акалічнасці і станавіцца ў позу незаслужана пакрыўджанага чалавека... А з іншага боку і зразумець можна крыўду таго партыйнага функцыянера, які зрабіў працу ў партыі сваёй прафесіяй... Ды што зробіш — прыйдзецца перакваліфікавацца.

І яшчэ адно, на што мне хацелася б звярнуць увагу ў гэтых нататках. Сёння, калі дэмакратычны рух у краіне набраў рэальную сілу, калі ў грамадстве адбываюцца незваротныя працэсы, рэакцыйнае крыло КПСС рэкруціруе пад свае сцягі (вядома, не афішуючы гэта) самыя разнастайныя сілы — ад неабальшавікоў-нін-андрэеўцаў і генералаў, у якіх пацяпленне міжнароднага клімату выбіла глебу з-пад ног, да некаторай часткі інтэлігенцыі, трапіўшай у палон чарнасоценнай, шавіністычнай ідэі. Яскравым сведчаннем гэтага з'яўляецца, на маю думку, апублікаванае нядаўна ў «Советской России» «Слово к народу», сярод падпісантаў якога пісьменнікі Ю. Бондараў, А. Праханаў (якога Віктар Астаф'еў у сваім водгуку на «Слово...» назаве «палітруком па літаратуры»), В. Распуцін (які, па словах таго ж В. Астаф'ева, «ставіць подпісы ўсюды і паўсюдна пад самымі чорнымі дакументамі і часам піша рэчы не дастойныя яго таленту»), намеснік міністра абароны СССР генерал В. Варэннікаў, першы намеснік міністра ўнутраных спраў СССР генерал Б. Громаў, сакратар ЦК РКП Г. Зюганаў, фанатычны абаронца калгаснага ладу В. Старадубцаў.

Што б там ні гаварылі аўтары «Слова...» аб сваёй бязмежнай любові да Айчыны, сваёй трывозе за яе лёс — усё гэта толькі прыгожыя словы, за якімі крыецца амаль непрыхаваная нянавісць да прагрэсу і дэмакратыі.

Праз некалькі дзён пасля азнаямлення з тым «Словом...» на вочы мне трапіла заява Мінскага палітычнага клуба «Камуніст», апублікаваная ў адыёзнай газетцы «Мы и время», якую «курыруе» Мінскі гарком партыі. Нягледзячы на вонкавую рознастылёвасць гэтых «дакументаў», нельга не заўважыць, што ў многім аўтары іх аднолькава глядзяць на палітычныя працэсы, што адбываюцца ў краіне. Параўнайце самі: «Что с нами сделалось, братья? Почему лукавые и велеречивые властители, умные и хитрые отступники, жадные и богатые стяжатели, издеваясь над нами, глумясь над нашими верованиями, пользуясь нашей наивностью, захватили власть, растаскивают богатство, отнимают у народа дома, заводы и земли, режут на части страну, ссорят нас и морочат, отлучают от прошлого...» («Слово к народу»). «...Если учесть, что *первого июля были узаконены* приватизация и безработица, принят во втором чтении проект основ пробуржуазного уголовного законодательства, подписан протокол о роспуске Организации Варшавского договора, то становится *ясно, что для капитала* первое июля является днем начала открытого наступления по всему фронту против власти людей труда... («Капитал переходит в открытое наступление». «Мы и время» № 7).

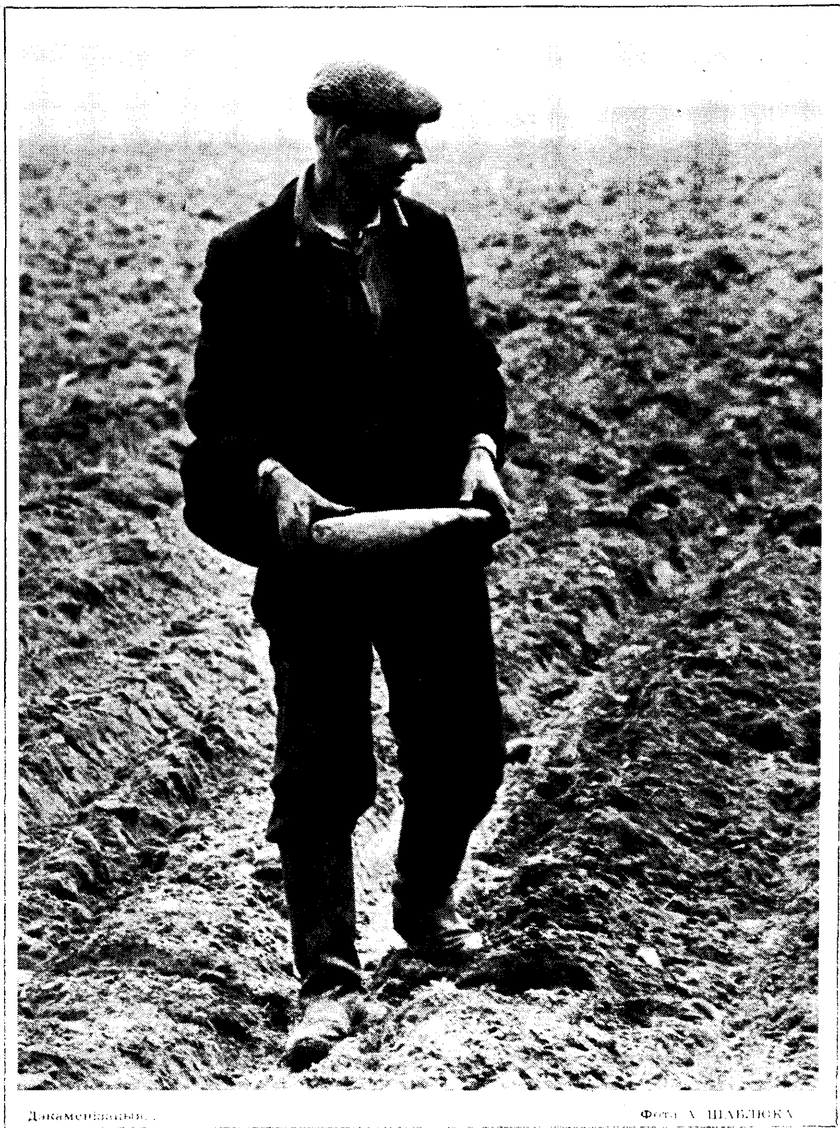
І яшчэ такая дэталь. Пад «Словом...», якое фактычна заклікае да ліквідацыі, абраных канстытуцыйным шляхам, вышэйшых органаў улады — «губителей Родины», стаяць, як я ўжо казаў, подпісы двух генералаў, двух намеснікаў саюзных міністраў. У любой цывілізаванай краіне вынікам гэткага ўчынку афіцыйных асоб з'явілася б іх неадкладная адстаўка. У нас, відаць, гэта ім не пагражае. А шкада. Вельмі ж небяспечныя людзі.

І апошняе. Я не схільны падзяляць распаўсюджаную зараз у грамадстве думку, што КПСС дыхае на ладан, аганізуе, адным словам, ледзь не дажывае апошнія дні. Так, можна пагадзіцца з аглядальнікам «Комсомольской правды» Л. Нікіцінскім, які ў нядаўнім сваім артыкуле «Эволюция, о необходимости которой так долго говорили меньшевики, свершилась!» («КП» за 30.7.91 г.) сцвярджае, што «ўнутраны патэнцыял партыі амаль вычарпаны, запасы энергіі зрасходаваны ў барацьбе за палітычны ўплыў з іншымі грамадскімі сіламі», але ўсё ж нельга скідваць з рахунку нізкую палітычную свядомасць, люмпенізацыю пэўнай часткі насельніцтва — фактары, якія заўсёды больш-менш паспяхова выкарыстоўвала кампартыя, якая традыцыйна ўмее перакласці віну за ўласныя памылкі і злачынствы на чужыя плечы — на чарговых «ворагаў народа». Яшчэ ўчора гэта былі дысідэнты, сёння — «так званыя» дэмакраты, нянавісць да якіх няцяжка інспіраваць, улічваючы эканамічны і палітычны крызіс, які амаль паралізаваў краіну. Вось ужо і пры Брэжневе, можна пачуць, жылося добра, а пры Сталіне дык нагул было райскае жыццё. У згаданай ужо газетцы «Мы и время» камуніст Е. Мялешка піша: «Жизнь стала лучше, жизнь стала веселой, — передразнивают они (відаць, дэмакраты. — **М. З.**) с сарказмом И. В. Сталина. А ведь тогда действительно с каждым днём жизнь становилась лучше и веселее...»

Паспрабуй такому дакажы, што давяла краіну да беззадані за семдзесят гадоў уладарання сама камуністычная партыя.

Так што будзем пільныя: партакратыя яшчэ жывая.

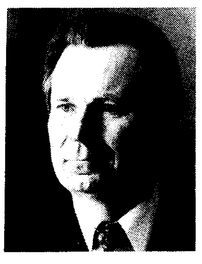
Міхась ЗАМСКІ.

Дэкаме[illegible]... Фота А. ШАБЛЮКА

ВІНШУЕМ!

Вядомаму крытыку і літаратуразнаўцу, аднаму з пастаянных аўтараў «ЛіМа» Паўлу Дзюбайлу — 60. Ад усяго сэрца віншуем Паўла Кузьміча з юбілеем, жадаем яму новых творчых поспехаў.

Павел ДЗЮБАЙЛА

ЯКАЯ ЯНА, НАША СУЧАСНАСЦЬ?

Па старонках часопіснай прозы

Усё больш чытачоў і крытыкаў схіляюцца да думкі, што галоўная сфера для літаратуры — духоўная, гуманістычная. Аднак было б наіўным думаць, што новая літаратура, якая сваёй галоўнай задачай будзе лічыць спасціжэнне агульначалавечых, маральных, духоўных каштоўнасцей, здолее адарвацца ад пэўных сацыяльных рэалій, сягне ў сферы духоўных абстракцый. Ад гістарычна-канкрэтнага да агульначалавечага — іншага шляху няма і ў філасофскім, і ў мастацкім пазнанні, у мастацкай творчасці. І на гэтым шляху вопыт савецкай літаратуры (і пазітыўны, і негатыўны) вельмі павучальны.

У гісторыі літаратуры былі самыя розныя перыяды, былі прылівы і адлівы, узмацнялася або спадала цікавасць да ўласна мастацкай літаратуры. Цяпер мастацкая літаратура знаходзіцца як бы на раздарожжы, на перагрупіроўцы. Гэта час, калі адмаўляюцца складзеныя ў мінулых дзесяцігоддзях эстэтычныя схемы, літаратурныя напрамкі, калі новыя тэндэнцыі і заканамернасці раскрываюцца яшчэ слаба. Ідзе вельмі вострая літаратурная барацьба, якая выяўляецца нярэдка не ў адстойванні канцэпцый, ідэй, шуканні ісціны, а больш у амбіцыйнасці і групавай варожасці крытыкаў і пісьменнікаў.

І ў такой атмасферы, натуральна, абмяркоўваюцца не так праблемы ўласна літаратуры, сучаснай літаратурнай сітуацыі, колькі праблемы ідэалагічныя, пытанні ўзаемаадносін самых розных літаратурных груповак.

Сённяшняя літаратурная панарама вельмі стракатая. Прыходзяць думкі аб тым, што літаратурны працэс як бы супыніўся, разладзіўся, што нельга ў ім зараз выявіць пэўныя тэндэнцыі. У наяўнасці як бы толькі калейдаскапічная мазаіка літаратурных твораў. І ўсё ж літаратура жыве, пры ўважлівым яе асэнсаванні можна выявіць агульныя рысы ў яе развіцці.

Цяпер публікуецца ўсё: творы пісьменнікаў - эмігрантаў, творы, якія раней не друкаваліся па тых або іншых прычынах, эратычныя, рэлігійныя і інш. І ўсё гэта ў адзінай масавай плыні. Таму так цяжка разгледзець у гэтай плыні ўласна мастацкую, сапраўдную літаратуру.

Як жа рэагуе на ўсё гэта беларуская проза, ў прыватнасці, проза, якая непасрэдна ўзнаўляе нашу сучаснасць? Які мастацкі ўзровень твораў, іх гуманістычны патэнцыял?

Як заўсёды праблемы сучаснасці ў цэнтры ўвагі І. Шамякіна. Гэта характэрна і для апошняга яго рамана «Злая зорка». Пісьменнік нярэдка паказвае сферы жыцця, вельмі далёкія ад яго жыццёвага і духоўнага вопыту. І гэта, вядома, ускладняе спасціжэнне і ўзнаўленне тых або іншых сітуацый, чалавечых характараў.

Даць адназначную ацэнку рамана І. Шамякіна цяжка, ды ў гэтым, відаць, і няма вялікай патрэбы. Твор напісаны па гарачых слядах падзей, у ім пастаўлены вострыя надзённыя праблемы. Аднак справядліва і тое, што залішне ў ім звычайнай павярхоўнай белетрыстыкі, публіцыстыкі, не стае аналітычнага псіхалагізму. Звязаць трагедыю Чарнобыля і Афганістана арганічна і трывала не ўдалося. Патрабавалася больш глыбокае сацыяльна - філасофскае асэнсаванне гэтых падзей.

В. Гігевіч у аповесці «Палтэргейст» імкнуўся да таго, каб падрабязна і дакладна апісаць здарэнне, што адбылося ў Барысаве, (у творы — Бярозаве) і пра якое некалькі гадоў таму назад пісалася ў газетах. Прынамсі, сам аўтар нас у тым пераконвае: «Хачу запэўніць шаноўных чытачоў, што гэтыя, як і наступныя газетныя выразкі, артыкулы, цытаты, што будуць прыводзіцца ніжэй, рэальныя. Зменены толькі дзе-нідзе асобныя прозвішчы, апушчаны неістотныя факты і дэталі». Вядома, што гэта толькі хітраваты пісьменніцкі прыём, бо калі б у пісьменніка не было іншай звышзадачы, то не было б і мастацкага твора.

З праявамі палтэргейста — рух, кулянне і палёт прадметаў і мэблі, перанос пасцелі, выскокванне электрапробак і інш. — не могуць справіцца ні жыхары дома Люба і Юзік Кругавыя, ні міліцыя на чале з начальнікам аддзела ўнутраных спраў, падпалкоўнікам Селівановым. Не могуць вытлумачыць гэтыя праявы і вучоныя акадэміі навук. Вось тут і адкрыліся вялікія магчымасці для пісьменніка: незласліва, часам грубавата пацяшаючыся, паказаць жыццё-быццё Кругавых, у іранічна-сатырычным плане апісаць бюракратычна-адміністрацыйны стыль працы ахоўнікаў грамадскага парадку і асабліва вучоных. Для навукоўцаў В. Гігевіч знаходзіць ужо нават гратэскныя фарбы. Наогул, літаратурныя крытыкі і навукоўцы невядома чаму даўно ўжо сталі сатырычнымі персанажамі ў творах пісьменніка. У аповесці знітаваны сцэны сацыяльна-бытавыя, службова-адміністрацыйныя з выняткамі, цытатамі з газет і часопісаў, з выступленнямі і дакладамі на нарадах. Атрымаўся своеасаблівы твор з выразна выяўленымі сатырычна-гратэскнымі рысамі.

Ну, а што да палтэргейста і яго праяў, якія імкнуліся вытлумачыць і выхадкамі прышэльцаў незямных цывілізацый, і дзеяннямі нячыстай сілы, і аб'ектыўнымі прычынамі, то сам пісьменнік не дужа ўнікае ў розныя довады. У канцы аповесці з лёгкім гумарам паведамляецца:: «У хаце Кругавых электрапробкі больш не вывінчваюца і на памост не падаюць, падушкі не лётаюць, талеркі і міскі ляжаць спакойна...»

Ну, а што да герояў аповесці Любы і Юзіка, то яны ўжо спакойна адносяцца да таго, што адбылося. На пытанні рэдка адказвалі, часцей смяяліся. Юзік казаў: «Усяго, браток, і не скажаш, што на свеце між людзьмі бывае...» А бяздзетная Люба нарэшце нарадзіла хлопчыка. Такая дэтэктыўна-прыгодніцкая, сатырычна-гумарыстычная аповесць напісана В. Гігевічам. Яна нагадвае творы У. Някляева «Вежа», маладога празаіка А. Федарэнкі «Смута, альбо 12 фантазій на адну тэму». Паступова складваецца своеасаблівая плынь у нашай прозе.

У аповесці А. Федарэнкі выяўляюцца цікавыя пошукі новых магчымасцей прозы ва ўзнаўленні складанай, часам цяжка вытлумачальнай сучаснасці. Аўтар вызначыў жанр твора як «аповесць - фантасмагорыю», хоць у ім на сённяшні дзень фантастычным з'яўляецца толькі японскі камп'ютэрны гадзіннік - «компас», на экране якога можна ўбачыць каго б ні захацеў уладальнік. Зрэшты, многія з'явы ў нашым жыцці сёння ўяўляюцца як фантасмагорыі. З аднаго боку, галоснасць, плюралізм, дэмакратызацыя, з другога — злачыннасць, падзенне нораваў, усёдазволенасць і г. д. Так усё і ўспрымаюць навучэнцы, настаўнікі Гімназіі Новага Тыпу, яе дырэктар Расолька. А яшчэ дзейнічае і старая сістэма, увасабляе яе журналіст Джынсавы-Прэсавіч, навучэнец, даносчык Міхлін. Дзе выхад? Праз жорсткія меры вяртацца да парадку, народнай маралі і этыкі? А можа, ехаць у зону, на поўдзень Беларусі, жыць натуральным жыццём у вёсцы? Так і зрабілі былыя члены Партыі Паляпшэння Побыту. Там цэлая вёсачка. «Есць два кані, садзім бульбу, возім самі сабе дровы — усё робім, як колісь... Нават дзеці ёсць, адно ў зоне нарадзілася — абсалютна нармальнае дзіця. Вось настаўнік трэба».

Вядома, гэта ілюзорны выхад для герояў, але іншага ў наш пераходны, складаны час яны не бачаць.

У аповесці А. Федарэнкі спалучаюцца — праўда, не заўсёды ўдала і арганічна — элементы сацыяльна - бытавой і сатырычнай фантастычнай і дэтэктыўнай прозы. Цяжка паддаецца мастацкаму ўзнаўленню і вытлумачэнню наша сучаснасць. Тут сапраўды патрэбна выпрабаванне самых розных мастацкіх прыёмаў.

Дрэнна, што нярэдка маладыя пачынаюць з усярэдненай бясколернай мовы, звычайных абжытых белетрыстычных, а часам і меладраматычных прыёмаў (такія, напрыклад, апавяданні У. Гаўрыловіча), празмерна захапляюцца «вытворчымі» праблемамі (аповесць «Дзе логіка?» І. Пяшко).

У аповесці І. Пяшко малады супрацоўнік раённай газеты Міхась Вашко выкрывае нядбайных работнікаў гандлю, сельскай гаспадаркі, расказвае пра іх кур'ёзныя, бюракратычныя і нават шкодныя справы. Расказвае—і ўсё. Пісьменнік не даходзіць да каранёў гэтых праяў, да псіхалогіі свайго героя і тых «антыгерояў», якіх ён выкрывае. Пакуль што ў І. Пяшко пераважаюць чорна - белыя фарбы, якіх недастаткова, каб паказаць усю складанасць сучаснага жыцця і чалавечай асобы, не адчуваецца хоць якіх памкненняў да псіхалагічнага раскрыцця духоўнага свету чалавека.

Складзеныя праблемы з жыцця сучаснай моладзі асэнсоўваюцца ў аповесці І. Жарнасек «Мона Літа». Літа — семнаццацігадовая навучэнка музычнага вучылішча — выхоўвалася ў забяспечанай мяшчанскай сям'і (бацька яе — дацэнт). Калі ж Літа зацяжарыла, бацькі ўсё рабілі, каб аб гэтым ніхто не даведаўся, адвезлі яе ў раённы гарадок, дзе яна нарадзіла дзіця і адмовілася ад яго, стала «зязюляй». А яе каханы Ігар толькі гэтага і дамагаўся: ён з такой жа сям'і, і яму, студэнту, лічыць ён, перш за ўсё патрэбна закончыць інстытут з чырвоным дыпломам. Маўляў, я не хачу, каб зламаўся і мой, і твой лёс». «Калі ж пра тое ж ёй даводзілі маці, бацька, баба Зоя, яна крычала, што яны жорсткія і што заміж сэрцаў у іх... Калі ж сказаў Ігар, болей не сумнявалася: вядома ж, з дзіцем яна не скончыць вучылішча, тым больш—не паступіць у кансерваторыю. Якая ўжо там кансерваторыя! Якая музыка».

Адбылося самае жорсткае ў свеце: маці адмаўляецца ад свайго немаўляці, каб не пазбавіцца спакойнага, утульнага жыцця. Так, гэта не рэдкая з'ява сёння. І гэта страшна. Пачынае разумець ненармальнасць свайго ўчынку і Літа. «Мне страшна, Ігар, — прашаптала Літа. — Мне страшна. Часам здаецца, я не на сваім месцы—на чужым, а маё недзе пустуе і яшчэ чакае мяне. Я зрабіла злачынства і павінна сядзець за кратамі, а не піць віно ў кавярні».

Савецкі суд гуманны, «зязюлек» не садзяць за краты, але калі ў іх засталася хоць кропля сумлення, ім будзе цяжка жыць, будзе ўсё жыццё адбывацца маральны суд, суд жанчыны над самой сабой.

Гэты суд для Літы прыспешваецца таму, што ёсць у яе знаёмыя, якія былі пакінуты бацькамі, былі сіротамі пры жывых бацьках, выраслі непрыкаянымі, але ў іх за знешняй бравадай і цынізмам жыла дабрата і спачуванне да ўсіх абяздоленых. Такі Валерка, па мянушцы Скліз. Ён з'едліва гаворыць Ліце: «Вы яму пасля раскажаце, як не маглі ўстанавіць, хто тут болей нашкодзіў, як вам хацелася пагарцаваць, а тут заверашчаў ён, недарэка-кукарэка. Жадаю вам усім сустрэцца гадкоў праз дзесятку. Не верыш? Свет цесны, Аэліта, і ты пакуль не ў космасе... я зычу вам сустрэцца... на канцэрце. А што? Сядзіш ты ў Сафійскім саборы і атрымліваеш сваю чарговую порцыю цудоўнага, побач — муж, Мэр, напрыклад. Чаму б вам не пажаніцца? Дзяцей яму новых нараджаеш. Дык вось, седзіцё і паціху пушчаеце слёзы — шчырыя-шчырыя, светлыя-светлыя... Побач — дзеткі з банцікамі. І раптам з-за калоны над вашымі галовамі пралятае гнілая памідорына! І — чмяк у натхнёны твар музыкі! Альбо ў абраз. Людзі гатовыя разадраць на дробныя шматкі таго хулігана, а вы з Мэрам раптам бачыце, што той абармот надта ж падобны на вас. Ну як? Нішто карцінка?»

Літа не вытрывала, паехала па сына, але яго ўжо ўсынавілі і забралі чужыя, добрыя людзі, і ніхто не меў права сказаць дзе яны жывуць. Як дакор і прыгавор гучаць словы медсястры:

«Калі ж вы паразумнееце? Што ж вы, як тыя кацяняты — дурныя ды сляпыя? Як на дурное, дык не вагаецеся, раз—і гатова. І не пярэч вам! І не павучы! А як добрае, дык думаеце, думаеце... Усё каб не прагадаць — дужа ж баіцеся лішні крок ступіць. Божа мілы, ці ж можна думаць пра гэткае, ці ж можна выбіраць? Чаму ж вы гэткія... бессардэчныя? Злыя вы! Злыя!»

Праблемы, пытанні пастаўлены. А як іх вырашаць — пра гэта будзе думаць чытач.

Цяжка сучаснаму чалавеку зміры́цца з усюдным адчужэннем — у грамадстве, на працы, дома, цяжка пагадзіцца, што ўжо ў жыцці нічога незвычайнага не будзе, а будзе як у зачараваным коле — дом, работа, дзеці, тэлевізар... Аб гэтым сентыментальна - мінорнае апавяданне М. Філіповіч «Поні бегае па крузе».

Аб чым сведчаць згаданыя тут творы і сённяшняя проза наогул? Пэўныя зрухі ў самасвядомасці літаратуры ёсць. Менш стала сацыялагічнай ілюстрацыйнасці і дэкларацыйнасці. Аднак інерцыя яшчэ вельмі моцная, многія пісьменнікі па-ранейшаму знаходзяцца ў палоне звыклых схем і шаблонаў.

БЕЛАРУСКАЕ пісьменніцкае замежжа — амаль невядомая для нас зямля.

Адкрыццём для айчыннага чытача з'яўляюцца сёння вершы, паэмы, раманы Масея Сяднёва — аднаго з найбольш таленавітых прадстаўнікоў беларускай пісьменніцкай эміграцыі. Яго кнігі паэзіі «Патушаныя зоры», «Ачышчэньне агнём», «А часу больш, чым вечнасьць», раманы «І той дзень надышоў», «Раман Корзюк», якія ён падараваў нашай нацыянальнай бібліятэцы ў час свайго наведвання Беларусі ў маі 1990 г., уведзены ў адкрыты фонд і іх ужо можна прачытаць.

Няма патрэбы ідэалізаваць эмігранцкую літаратуру, яна вымагае аб'ектыўнага вывучэння і аналізу. Яе здабыткі, вядома ж, не могуць пераважыць зробленае пісьменнікамі на радзіме, аднак несумненна, што беларуская літаратура з уключэннем у яе працэс многіх недазволеных раней імёнаў, стане нашмат багацейшай.

Праз усё, што створана М. Сяднёвым, праходзіць нязменны матыў адданасці і любові да матчынай мовы, роднай зямлі, якая была такой нялаcкавай да паэта («як мне цябе, радзіма, не хапала! Якою я згараў журбой!»). Ён усім сваім жыццём і творчасцю выпакутаваў права спытаць: «Суродзічы мае... Ды голас мой пачуеце вы, шчыры і адданы?» — і быць пачутым. Яго паэзія вабіць перш за ўсё нацыянальнымі, чыста беларускімі тэмамі, крынічнай мовай, высокімі пачуццямі, абумоўленымі тугой па Радзіме. Яе лірычны герой — сціплы, шчыры чалавек, з ісцінна беларускім цярплівым характарам, безаглядна ўлюбёны ў аддалены гадамі, але дарагі і незабыўны край бацькоў. У творах М. Сяднёва, гранічна адкрытых, напоўненых унутраным эмацыянальным напалам, пераліваюцца блізкія беларускаму сэрцу перазвоны традыцыйнай паэзіі. Шмат у іх аўтабіяграфічнага, асабіста перажытага, што найбольш пераконвае ў праўдзівасці кніг, прасякнутых увагай да звычайнага чалавека. Аўтабіяграфізм, аднак, успрымаецца ў шырокім сэнсе, не толькі як асноўныя вехі жыццёвага шляху, а як глыбока мастацкае, эстэтычнае самавыяўленне духоўнага свету. Тут, сапраўды, не паэт, а біяграфія паэта піша сваёй рукой гісторыю лірычнага героя. Але паэт заўсёды больш цэласны і значны, чым яго біяграфія, таму што ён — гэта цэлы свет, радасць і смутак, шчасце і трагедыя, гармонія і супярэчнасць. І ніхто не скажа пра паэта больш і лепш, чым ён сам у сваіх творах.

Творчасць М. Сяднёва не ўспрымаецца без разумення яго складанага жыццёвага лёсу, насычанага драматычнымі падзеямі. Сялянскі сын з глыбіннай Магілёўшчыны, студэнт Мінскага Вышэйшага педінстытута, актыўны паэт, вершы якога ў 30-я гады пачалі друкавацца на старонках «ЛіМа», «Полымя рэвалюцыі», «Савецкай Беларусі», «Чырвонай змены», «Беларускай работніцы і сялянцы», у альманаху «Аднагодкі», ён узрастаў, як і многія нашы паэты, сярод прыгажосці беларускай прыроды, свету, што вабіў «адзінствам хараства», дзе ён, натхнёны мілагучнасцю роднага слова, пачаў «спяваць хвалу сонцу, вясне, дажджу і грому», басаногаму, вясковаму маленству. Раннія вершы М. Сяднёва былі надрукаваны і заўважаны літаратурнай грамадскасцю, што акрыліла маладога паэта, надало яму сілы, творчага імпэту, добрых спадзяванняў. («Поўнілася сэрца маё песьняй і ня ведаў дзе я — на зямлі ці ў храме...»). Станаўленне творчай індывідуальнасці М. Сяднёва адбывалася на асваенні акаляючага жыцця, пра якое ён гаварыў мовай пачуццяў. Вершы прасякнуты высокім лірычным настроем, аптымізмам, пошукам тых «слоўзярнятак», якія б маглі перадаць «суладдзе песень». Верш паэта, па яго ўласнаму вызначэнню, «тугі, нацэлены ў порсткі», кранаў душу чытача адухоўленасцю і нацыянальным каларытам. Ён ужо мог прызнацца самому сабе: «Скарб я маю багаты, ён завецца доляй паэта...» Вось за гэты скарб паэт і паплаціўся ў той час, калі ў

«Мне песня дадзена на мукі...»

Штрыхі да творчага партрэта Масея СЯДНЁВА

Лідзія САВІК

краіне вынішчаўся цвет нацыі. У свет паэзіі, які толькі прыадчыніўся перад юнаком, раптоўна ўрываецца жорсткая рэчаіснасць.

Быў малады і думаў, што ў мяне
наперадзе ёсьць часу больш, чым вечнасьць,
што час ня скончыцца, не праміне —
бяздумна жыў я і бяспечна...

Зведаўшага «творчасьці святыя мукі» і гэтым шчаслівага 21-гадовага паэта, як і многіх іншых пісьменнікаў, рэпрэсіравалі ў кастрычніку 1936 года, абвінавацiўшы ў нацдэмаўшчыне і ў тым, што распаўсюджваў «упадніцкія творы Пушчы і «Матчын дар» Алеся Гаруна». Пачаліся змрочныя турэмныя дні, допыты, перасыльныя лагеры, Калыма — этапы, па якіх М. Сяднёў ішоў разам з Б. Мікулічам, З. Астапенкам, С. Дарожным, С. Знаёмым, М. Багуном, С. Баранавых, У. Клішэвічам, Я. Скрыганом, А. Звонакам, У. Хадыкам і іншымі нявольнікамі. У яго паэзіі гэты перыяд атрымаў назву «Патушаныя зоры».

Просіцца песня на волю —
У неспазнаны «шчэ сьвет.
Песьня мая, ты ня мучайся болей —
Волі ня мае твой ціхі паэт.

Вершы гэтага цыкла набываюць зусім іншую эмацыянальную танальнасць, іншыя фарбы ў адрозненне ад узнёслых лірычных матываў, што пісаліся «на досьвітку». Нават самі назвы гавораць пра цяжкія адчуванні, якія перажываў зняволены паэт: «Жах», «Уночы», «Жудка. Цемень мне сэрца гняце», «Затуманеная даль», «Здрайцам», «Правадыр на трыбуне», «На развітанне», «У камеры», «Горы над Байкалам», «Байкал», «Крывавы цар». Радкі многіх з іх складваліся ў памяці пад час знаходжання ў Мінскай турме, Новасібірску, пры пераездзе ў закратаваных вагонах праз Байкал, на пераплаве ў Ахоцкім моры па дарозе на Калыму, у жудасных умовах Калымы. І хоць гучаць у іх словы роспачы, страху, развітання, «ня хочацца жыць, а памерці — шчэ болей», «чырвоны ліст жыцця апаў», «таварышы, гуляйце без мяне», «у няволі сярод чужых паміpae патомак ваш», «я скуты ў цёмным сутарэнні», аднак скрозь іх прабіваюцца радкі-надзеі, што сцвярджаюць чалавечую годнасць, веру ў лепшую долю.

Лірыка гэтага часу напоўнена горкім смуткам і трагізмам. Ён бачыць сваю безабаронную музу, у якой «зьвязаныя рукі», адчувае, што яго верш «ахрып на цэменце ў казэмаце», «хруснуў касьцьмі», аднак нішто не можа адняць паэтычны дар, прымусіць маўчаць яго песню. Праўда пачуццяў, жорсткая праўда рэчаіснасці, абумоўленая ўнутранай свабодай, гучыць у вершах, якія ўзнікалі па гарачых слядах страшных падзей таго часу.

Дармо: хоць білі ў цішы
і пхалі нанач у задуху —
ня выбілі з яе душы
і песеннага духу.

Пазней ён успамінаў: «Я жыў паэзіяй, паэзія давала мне крылы, глушыла боль... Як, дарэчы, і ў сталінскіх турмах, на Калыме. Каб, здаецца, не вершы — не жыў бы...».

Можа, за гэты паэтычны дар лёс быў літасцівы да М. Сяднёва? Прывезены з Калымы ў Мінск на паўторнае следства, ён атрымаў неспадзяваную свабоду, дзякуючы... вайне. (Нямецкія самалёты бамбілі Мінск, дарогу на ўсход, па якой гналі калону зняволеных, ішло шмат бежанцаў). І гэта вызваленне ён вітаў «сваіх радкоў лірычнейшым салютам» («Вызваленне»). Вярнуўшыся да бацькоўу вёску Мокрае, М. Сяднёў ніякага ўдзелу ні з якога боку ў вайне не прымаў, а ў 1944 г. вымушаны быў эміграваць, апасаючыся за сваё жыццё. Пісаў увесь час вершы, друкаваў, дзе толькі мог — у часопісе «Новы шлях», газетах «Раніца», «Новая дарога», «Беларускі работнік», якія працавалі з дазволу нямецкіх улад. Быў падрыхтаваны да друку зборнік вершаў, які, аднак, згарэў у пажары, невялікія зборнікі выходзілі ў Рэгенсбургу («У акіяне ночы», 1946), Мюнхене («Спадзяванні», 1948) — у пераможанай намі Германіі, дзе М. Сяднёў жыў у першыя эмігранцкія гады. Гэты перыяд знайшоў сваё адлюстраванне ў цыкле вершаў «На маршрутах».

Ёсць пэўная двухсэнсоўнасць у такой жорсткай, супярэчлівай пераплеценасці чалавечага лёсу і абставін. Для нас, усё яшчэ скутых страхам, выхаваных на догмах каманднa-бюракратычнай сістэмы, перажыўшых спусташальную вайну, паўстае тут пытанне: хто яны, пакінуўшыя бацькаўшчыну, ратаваўшы ўласнае жыццё? Вельмі лёгка судзіць пра ўсё і ўсіх з вышыні нашага часу. Але перш, чым строга спытаць, чаму выжыў, ацалеў, ці не лепей убачыць, што змог зрабіць насуперак цяжкім абставінам, як захаваў «душу жыву», не азлобіўся і здолеў усё ж выконваць свой абавязак — аддаць даніну павагі і любові свайму народу, прысвяціўшы яму паэтычны талент. Ды і хто, як не сам чалавек, самы высокі і строгі сабе суддзя?

Цыкл вершаў «На маршрутах» — гэта не толькі паэтычная назва, але і трапнае вызначэнне пэўнага адрэзку шляху М. Сяднёва — непрыкаянасць, бяздомнасць, цяжкі псіхалагічны стан, адарванасць ад усяго роднага, звыклага. Ёсць у гэтым цыкле і вайна («сустракалася ўсюды вайна са мною, бачыў я і руіны з руін»), выказаны адчуванні паэта ад сустрэч з польскай, чэшскай зямлёй, з Прагай, разбомбленым Берлінам, рэйхстагам («цяжка стаяў рэйхстаг калісьці на нашай сьпіне»), «з Эўропай — старой дамай», і ўсюды ён не аддзяляе сябе ад суайчыннікаў, хоць боль і страты вайны перажываюцца ім больш як асабістае, а не ўсенароднае бедства.

У 1946 г. М. Сяднёў піша паэмы «Мая вайна» (першапачатковая назва «На краі святла», своеасаблівы лірычны дзённік, дзе апавядаецца пра першыя дні вайны, якія заспелі яго ў Мінскай турме) і «Цень Янкі Купалы» (цень песняра блукае па акупіраванаму Мінску, бачыць жудасную карціну разбуранай сталіцы, павешаных на пляцы Волі...). Пазней, у цішы Глен Кова ён не раз успомніць пакутніцкую смерць маці ў час вайны ад рук аднавяскоўца, партызана-камуніста, і напіша трагічную паэму «Мікола Бугроў» (1983). Балючыя ўражанні вайны глушылі напачатку тугу па родных, пакінутай бацькаўшчыне. Але потым матывы смутку, тугі па радзіме пачынаюць прарывацца амаль у кожным вершы, жывуць у яго душы пастаянна, дзе б ён ні быў, што б ні пісаў: «Каляндар лістае месяц сьнежань. На маёй радзіме, пэўна сьнег...».

Як адчувае сябе чалавек, які выпаў з гісторыі сваёй краіны, з прывычнага асяроддзя? Ён стварае сваю асабістую гісторыю, жыве інтэнсіўным унутраным жыццём. У М. Сяднёва гэта духоўная перапоўненасць знаходзіла выйсце ў мастацкай творчасці, дзякуючы якой лёс яго на чужыне з цягам часу станавіўся не такім горкім і цяжкім. Лірыка гэтага часу прасякнута ўспамінамі аб зорах маладосці, трывогай — ці прыйдзецца вярнуцца на Бацькаўшчыну. «бо што мілей выгнаньніку-паэту, чым вобраз твой — далёкі і блізкі?» Паэт востра адчувае сваё адзіноцтва, слых яго «аглушаны чужою гаворкай», ночы цвітуць снамі аб далёкім родным краі. («Так прайшоўся я ў сьне па зямлі Беларусі — гэта значыць, напэўна, я туды не вярнуся»). У вершах «Хусьцінкі», «Сум», «Вечар», «Сон», «Адзіноцтва», «Відзеньне Бацькаўшчыны», «Боль», «Сьмерць малітваў» і інш., раскрываецца светаадчуванне чалавека, для якога страта айчыны раўназначна страце ўсяго лепшага ў жыцці, нават паэтычнага натхнення: («Для песьні радок здабываю няўпэўнена, рэдка, скупа...»). І толькі, калі Бацькаўшчына «хлыне ў сэрца», адбываецца сапраўдны цуд, сапраўдны паэтычны ўзлёт. Усё, найбольш значнае, што створана М. Сяднёвым, прысвечана Беларусі, і сабраны гэтыя вершы, паэмы ў кнізе «Ачышчэнне агнём» (раздзел «Памяць»). Вершы гэтага цыкла напісаны ў 1983-84 гадах у Глен Кове пад Нью-Ёркам, дзе сёння жыве М. Сяднёў. Яны напісаны рукой сталага, шмат перажыўшага, перадумаўшага чалавека, які і ў сваёй жыццёвай уладкаванасці прызнаецца: «Калі я гэты бераг і абраў, ня значыць, што забыў я іншы бераг...» («Айчына»). І хоць ужо шмат часу прайшло з моманту развітання з Радзімай, ён па-ранейшаму «думае толькі ў сваёй роднай мове».

Асаблівую крыніцу натхнення знаходзіць ён у дзедаўскай, бацькоўскай зямлі, сялянскай стыхіі, традыцыйным вясковым укладзе, у сваім дзяцінстве і раннім юнацтве, азораным матчынай ласкай і цеплынёй. Бацькаўшчыне нясе паэт сваю радасць і гора («табе аднэй пажалюся я горам: мне сумна, што ты ёсць, смяротэльна — што няма...»). Усе вершы, прысвечаныя Беларусі, поўняцца адным пытаннем: «Нашто ж, скажы, між Захадам і Ўсходам вачыма сінімі ты прарасла?», дзе чуваць шматгадовая настальгія чалавека, пазбаўленага Радзімы, але ў думках ніколі яе не пакідаўшага.

Гэтыя «зямныя песні і лірычнае адтварэньне пражытага» (У. Глыбінны), трывога за мову, і захаванне ўсяго лепшага, таленавітага ў народзе, перарастаюць у далейшай творчасці М. Сяднёва ў роздум аб жыцці наогул, лёсу чалавека ў ім, аб прызначэнні паэта і паэзіі (цыклы вершаў «Як спажытак штодзённы», «Роздум», «Слова», «На спынку»). Адбіраючы вершы і размяшчаючы іх па цыклах з назвамі, якія дакладна акрэсліваюць вехі яго паэтычнай, духоўнай біяграфіі, М. Сяднёў імкнецца ў аснову кожнага цыкла ўключыць тыя вызначальныя матывы, на якіх больш за ўсё будзе трымацца ўвага чытача і што дапаможа яму адчуць не толькі драматызм жыцця паэта, але і яго светаадчуванне. У паэзіі М. Сяднёва няма, дарэчы, ніякіх ідэалагічных напластаванняў, за якімі не відаць чалавека, няма «вырашэння праблем», прысвячэння нейкім зададзеным тэмам, яна не сягае ў пошукі незвычайнай формы і шматступенных асацыяцый, вычурнай метафарычнасці. Усё, пра што хоча сказаць паэт, арганічна і лёгка выцякае з яго душы. У цэнтры мастакоўскага мыслення — чалавек, і перш за ўсё — уласны лёс, шмат разоў апісаны ў вершах, паэмах, раманах, але быццам ні разу не паўтораны, бо паказаны ён з агульначалавечых, гуманістычных пазіцый. Паэт піша «захоплены свабодай выяўлення пра ўсё, што выспела ў маёй душы і што згаджаецца з маім сумленнем». Гэта асноўнае яго паэтычнае крэда. Ён ідэйны ў той ступені, як ідэйны М. Багдановіч, які не прымаў той павярхоўна-тэндэнцыйнай «ідэйнасці», што не бярэ ў разлік абавязку мастацтва ўзвышаць чалавечае ў чалавеку, даваць яму адчуванне асабістай адказнасці за стан свету. М. Сяднёў арыентуецца на звычайнага чалавека, для якога важныя рэальныя каштоўнасці жыцця, а не ідэалагізаваныя догмы. Ён надзвычай патрабавальны да сябе як да паэта, да сваёй песні, бо «я сэрца і розум ёй аддаў, сябе ўсяго і беззвароту...».

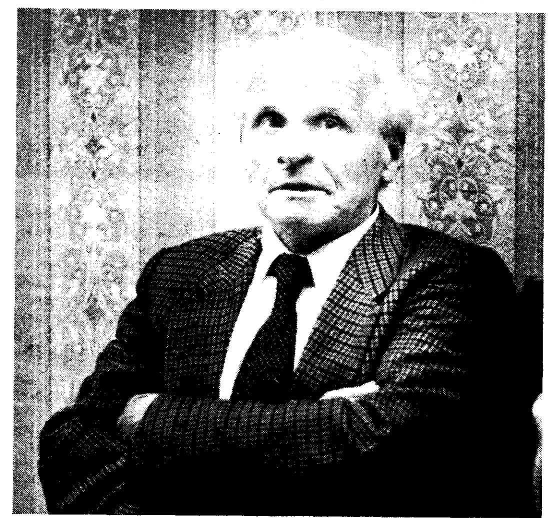
«Мне песьня дадзена для мукі»,.. — піша паэт, задумваючыся над імкліва праляцеўшымі гадамі. Яго ахопліваюць сумненні, незадаволенасць зробленым:

Я не паэт, калі душы маёй малітваў
ня шэпча ў грозныя часы народ.
Я не паэт, калі рашчуленыя рытмы
ня плавяць абыякавасьці лёд.

Ён засмучаны сваёй звычайнасцю, і хоць да чужое славы ён не зайздросны, аднак яму б хацелася «так уваскроснуць, як Максім Багдановіч, Колас, Купала», і ў гэтым жаданні няма нічога ад манумента самому сабе, яму проста надзвычай важна прызнанне Радзімы.

І ўсё ж, як і ў многіх беларускіх паэтаў, узлёт яго верша ў самым простым, звычайным:

Хочацца верш пачаць самымі простымі словамі —
кашуляй з майго пляча,

шышкамі яловымі.
Бульбай і жытам густым,
закаханымі ў ве вачыма,
тленам, хатаю і ўсім тым,
без чаго жыць ніяк немагчыма.

І найбольш гэты ўзлёт у пачуццях, перажываннях, у «муках творчасці», праявах высокай духоўнасці, здольнай глыбока ўздзейнічаць на чалавека, адрадзіць і ўсцешыць яго душу. У вершах цыкла «Слова», якія па значнасці абагульняючай думкі родныя вершам пра Бацькаўшчыну, — духоўная споведзь паэта, імкненне падсумаваць зробленае, вызначыць, што прынесла людзям яго слова, які след пакінула ў іх душах. Ён бачыць сваю задачу — «ад пустазелля ніву прапалоць, каб ажыло нанова слова як дзеяньне, як адкрыццё, як плоць». Ён верыць, што час Божага натхнення, час паэтаў не мінуў, і цепліцца ў яго душы надзея, што «можа ўведаюць яны, чым жыў паэта іх нязнаны». А ён жыў «журбою чалавечай», пакутаваў, калі знікала натхненне, імкнуўся не дапусціць, каб дзённае сцірала святое ў душы, каб у ёй жыло святло і прыгажосць («я харастcву адданы рыцар»).

Здавалася б, усё ўляглося з гадамі, аднак і позні роздум не вызваляе душу паэта ад усведамлення ўласных цяжкіх страт, ад пакутлівай раздвоенасці, калі ўсё ёсць — і хлеб надзённы, і хата цёплая, а «душа жыве, як мы, пад лотам, нацягнутая як струна, пад гнётам суму і згрызотаў пякельна мучыцца яна». Грамадзянскае, чалавечае сумленне паэта глыбока трывожыць супярэчнасці свету і асабліва тое, што чалавецтва страчвае агульную мову з прыродай, што «над сьветам грэшным, вінаватым запанаваў няўмольны атам». Паэт, адмаўляючы навіслую над зямлёю пагрозу, гаворыць аб хуткаплыннасці жыцця. Са шчырым захапленнем ён апавядае аб сваіх вандраваннях па Германіі, Італіі, натхняецца жаночым хараством, піша вершы пра каханне. Ён адчувае сябе далучаным да ўсіх зямных спраў, радасцей і гора. зноў сумуе па Радзіме («не зажываюць па табе ўсё раны»). Ён моліць Бога за людзей:

Памілуй або пакарай,
ад скверны нас ачысці!
ім не патрэбны рай —
зямлю зрабі вячыстай!

У цыкле вершаў «Прароцтва Сывілаў» упершыню з'яўляюцца вершы, прысвечаныя новай айчыне.

Ня лёгка мне было цябе прыняць,
яшчэ цяжэй — назваць сваёй айчынай...

Вершы апошніх гадоў (кніга «А часу больш, чым вечнасьць») — гэта водгулле пражытага жыцця, споведзь увайшоўшага ў сваю восеньскую пару чалавека. Ад лірычных вершаў, прысвечаных роднай Беларусі, філасофскага роздуму сталага паэта да зусім даверлівага, спакойнага тону ў вершах 80-х гадоў — адчуваецца свая, толькі творчай індывідуальнасці М. Сяднёва ўласцівасці сістэма гармоніі, якая выліваецца ў суладдзе формы і эмацыянальнага, унутрана скандэнсаванага, напружанага зместу. З аднаго боку, у душы паэта па-ранейшаму «грае вечыстасьць клёнаў», жыве ўлюбёнасць у жыццё, трывожыць нязгасная памяць, з другога: «Хаджу павольней. Нікуды не рвуся. Мой хлеб надзённы ў мяне ёсць. Ды ўсё ў сібірскай завірусе ад холаду мая танцуе маладосьць».

З гадамі да эмацыянальнасці ў творчасці М. Сяднёва дадаліся рацыянальна-аналітычнае, філасофскае асэнсаванне рэчаіснасці, душы чалавека. Звычайна ў лірычным вобразе выступаў вясковы юнак, студэнт, зняволены, выгнанец, а пазней — сталы чалавек, які задумваецца над пытаннем: ці так жыў, што зрабіў для Бацькаўшчыны?

І можа таму паэту захацелася паспрабаваць свае сілы ў прозе, дзе шырэй можа разгарнуцца мастакоўская думка ў раскрыцці эпохі, унутранага свету сучасніка, столькі перажыўшага. Аднак проза М. Сяднёва — гэта проза паэта, што асабліва прыкметна ў глыбока асабістым, лірычным рамане «І той дзень надыйшоў», «Раман Корзюк» таксама аўтабіяграфічны твор. І калі першы найбольш моцны ў мастацкіх адносінах, то другі цікавы сваёй інфармацыйнасцю, новым для беларускай прозы поглядам на падзеі 1937 года.

Як паэта М. Сяднёва не можа не цікавіць сучасная беларуская паэзія. Вядомы яго артыкул «Пасталенне сучаснай беларускай паэзіі», дзе разглядаецца творчасць Р. Барадуліна, П. Панчанкі, Я. Янішчыц, Г. Каржанеўскай, Р. Баравіковай, Т. Бондар, А. Пісьмянкова, М. Мятліцкага і інш. Ім напісаны ўспаміны пра нашых народных песняроў «Юбілейныя сустрэчы» (Зблізку ад Коласа й Купалы), змешчаныя ў кнізе «Янка Купала і Якуб Колас» (Нью-Ёрк, 1982).

Паэзія, проза, артыкулы, успаміны, пераклады М. Сяднёва даюць яму падставу сказаць: «Няхай і няшмат намі зроблена, але ж гэта таксама нейкі ручаёк, які ўвальецца ў нашу агульную раку...».

Алесь РАЗАНАЎ

Паэма чырвоных вяровак

Жаўцела лотаць.
Вецер ёю пах
і хваляваў,
і вабіў у вандроўкі,
і абяцаў, што там...
А на слупах
ваагаліся чырвоныя вяроўкі.

Замкнёны ў год,
зламаўся краявід
і паказаў таемнае.
На зломе
увасабляўся тварамі нябыт
і ўсё наўкол,
кім ёсць яно,
знаёміў.

На часткі — шмат:
распалася шкала.
Чаго хто варт! —
пыталіся тавары.
Наступнасць адступалася.
З-за шкла
глядзелі перакуленыя твары.

Далёкае і блізкае
ўпрытык
і ломячы сустрэчаю значэнні,
сыходзіліся:
позірк не прывык
і вынаходзіў розум
тлумачэнні.

Рос недарод.
Стаяў квадратны год:
стагоддзі абаперліся —
падрубы.
На ўсіх пляцах аб'яўлены ўзыход
вёў патаемна
у глыбіні згубы.

Мяне спынялі:
нельга нацянькі.
Аблытаны чырвонымі сцяжкамі,
я жыў нідзе,
нікому.
Пацукі
адважна верашчалі за мяшкамі.

Сціскалася прастора,
як сіло.
Час абяцаў:
не пашкадуе плёну.
Употайкі —
пакуль не рассвіло —
усе наўкол
закопвалі імёны.

Каб разам быць:
відушчы ці сляпы —
ніхто не можа
мець з жыцця карысці.
А рассвіце —
падымуцца слупы.
Мы пра нябёсы марылі калісьці.

Свае імёны:
аддзялялі — кроў.
Есць я і ты.
Але ты плачаш з жалю,
Парадкавыя твары ў нумароў,
чаго хто варт —
па іх распазнавалі.

Не тоячы ні радасці,
ні слёз,
ты мной жыла.
І лотаць — для адвару.
Ёсць ты і я,
а паміж намі — лёс,
і ў лёсу
пераменлівыя твары.

Акрэсліваўся ўчынкамі.
Цякло
жыццё далей.
Я прыпыняўся нечым.
І краявід накрэсліваў на шкло:
каб ён застаўся —
вечнае нявечыў.

Страх краўся ўслед.
Хаваў, як запавет,
імя сваё ўнутры сябе.
Вяснова
мне не цвісці, як лотаці.
Паэт
агучваў перакуленыя словы.

Пакінуты
разгляду і суду:
пад нумарамі вартасці і вады,—

Генрых Далідовіч

Дзе ты, божа?

Мае родныя невялікія Янковічы далі мне нямала матэрыялу для празаічных твораў. Тое-сёе ўжо спажыў, увасобіў у апавяданні, аповесці і раманы. Але ўвесь час непакоіла адно *адчуванне: не ўсё і не зусім так расказваю пра тое, пра што* апавядалі людзі, што ведаю сам...

Выспела рашэнне вярнуцца да першага пасляваеннага дзесяцігоддзя і па магчымасці найбольш праўдзіва расказаць пра лёс былых заходнебеларускіх Янковіч і іхніх насельнікаў. У выніку напісаўся раман «Заходнікі». Сярод яго герояў — старшыня сельсавета Кураглядаў, «усходнік», партызан, у прынцыпе не дурны, але спакушаны «вялікай місіяй» і ўладай малады мужчына.

Увазе чытачоў падаю адзін з эпізодаў з жыцця былой заходнебеларускай дакалгаснай вёскі.

Аўтар.

НАЗАЎТРА Кураглядаў сабраў сваіх работнікаў і запытаў, колькі яны сабралі бульбы. Пакуль што, як пахопкам падпічыў, яшчэ не было і палавіны таго, што трэба было здаць раёну. Нават тут, у Янкавінах.

— Мала! Вельмі мала! — як і заўсёды, з раніцы быў злы. — Трэба прымаць рашучыя меры, каб працаваць лепш!

— Ёсць такія сем'і, што не маюць чаго даць, — сказала Валянціна.

— Не маюць альбо не хочуць? — строга запытаў і ў яе, каханкі. Каб іншыя бачылі: ён круты і да сваёй маладой любіміцы.

— Не маюць, — як ніхто з іх, падначаленых, смела адказала яна.

— Ты добра ведаеш, што не маюць?

— Добра.

— Трэба не столькі давяраць, колькі правяраць! — секануў у паветры рукою. — Тут народ такі... Калі пачулі пра нарыхтоўку, то могуць і хаваць сваё дабро. Натура ва ўласніка вядомая. Яму напляваць на іншых, на раён, на краіну... Адным словам, аднаасобнікі ёсць аднаасобнікі! Ды яшчэ гэтыя, заходнікі!...

— Праўда, Лукіч, каторыя не могуць даць ні каша, ні жменю бульбы, — падаў потны і мляўкі пасля ўчарашняй выпіўкі Клопікаў.

— «Не могуць!» — перакрывіў Кураглядаў. — Гэта вы, работнічкі, не можаце як след працаваць з людзьмі! Не толькі зламыснікаў, што зрываюць пастаўку, але і вас трэба аддаваць пад суд! Ці вы думаеце, што гэта ўсё жартачкі? Краіна сама становіцца на ногі пасля цяжкай вайны, краіне патрэбен пасяўны матэрыял, тая ж бульба, а вы разводзіце тут анцімоніі! «Не могуць». Давайце гаварыць праўду: не хочуць аднаасобнікі памагчы. І іменна нам, Савецкай уладзе! СССР! Ці вы гэтага не разумееце?

Усе паапускалі галовы.

— Калі палітычна неадукаваныя альбо няздольныя да адказнай работы, называйце прозвішчы зламыснікаў. Сам займуся імі.

Паразгортвалі свае сшыткі, назвалі прозвішчы тых, хто не здаў сельсавету нормы бульбы. Ён запісаў усіх у свой старшынёўскі блакнот. Пасля, калі адпусціў сваіх людзей, паслаў іх ва ўсе іхнія вёскі, пазваніў участковаму, Лявонаву: так і гэтак, прыязджай, пужні формай, а, калі трэба, дык і зброяй, каб не ўпіраліся, не байкатавалі такую сур'ёзную акцыю. Той, хітрун, пачаў ухіляцца — бачыш, хапае тых, хто не хоча здаваць бульбу, і тут, дзе ён жыве, дык вы там, у сваіх Янкавінах, націскайце самі. А па-другое, гэта, маўляў, не столькі яго клопат, а іхні, сельсавецкі. Ён прыбудзе тады, калі на іх, скажам, будуць кідацца з нажамі альбо з сякерамі, а то зарэжуць ці засякуць каго. Ды ўчэпісты Кураглядаў не адступіў, змусіў-такі заявіцца і сюды. Добра ведаў ужо: аднаасобнікі — людзі бітыя, міліцыянера збаяцца болей, чым яго, цывільнага. Форма, кабур ззаду, грозны позірк, суровыя словы, а тым больш, што ён можа затрымаць і завезці ў раён, — усё гэта робіць сваё ўражанне. У людскую душу за вайну ўвайшлі боязь і паслухмянасць перад чалавекам у форме і са зброяй — нашмат больш, чым перад законам. Часамі ён, гэты закон, толькі дзеля прыліку, на паперы, ніхто на яго не зважае, толькі прыкрываецца ім, а ў жыцці ўсё ідзе па-іншаму, «дзеля партыі, дзеля вышэйшых мэт і інтарэсаў».

Потым, калі лейтэнант Лявонаў прыдыдыгаў на матацыкле, Кураглядаў падсеў да яго ў каляску і паехаў з ім да «бунтаўшчыкоў». Услед падаўся Мішка на пустых калёсах.

Усё смялей і смялей пыхала вясна: падсох, пабялеў брук, сышла ці спала вада ў канаўках, пакінуўшы на дне вымыты альбо нанесены жоўты пясочак, выпетраліся платы і ствалы дрэў, абкінуліся зялёна-жаўтаватым вэлюмам вербы і падрыхтавалася разгарнуцца і заззяць у адну цёплую ноч пяшчотнай зелянотай лісце на бярозах, зазелянела вялікім дыванам аселіца. Жанчыны падмятаюць двары, вуліцу каля свайго селішча, пасыпаюць жоўтым пяском сцежкі, а каторыя ўжо капаюць рыдлёўкамі зямлю ў гародчыках і садзяць раннія кветкі. У многіх дварах мужчыны ляпаюць сякерамі і малаткамі — хто плазуе, склюдзіць бярвенне, хто сядзіць на зрубе альбо ўжо на страсе новага дома. Усе, канечне, праводзяць іх цікаўнымі позіркамі — аж да Вікці Навіцкай, ля селішча якой яны вось ткнуліся і запыніліся.

Селішча тут як такога яшчэ не было: ні плоту, ні хаты з прыбудовамі, садовых дрэўцаў, тырчэла толькі з зямлі ўдзірванелая зямлянка і побач ляжала груда акоранага, пацямнелага ўжо бярвення. На двары — старая гаспадыня, Вікціна маці, і трое, адно пад адно, чарнявых дзяцей. Гэтых Навіцкіх, як і многіх у вёсцы, Кураглядаў ведаў найперш па сельсавецкіх дакументах і толькі крыху ў твар, знаючы, што гаспадар летась падарваўся на лузе на міне.

Падышоўшы, Кураглядаў павітаўся і адразу ашаламіў старую:

— Што гэта вы, грамадзянка, байкатуеце важнае дзяржаўнае заданне?

Тая — у старых, пашытых валёнках, доўгай, да зямлі спадніцы, паўсачку ды ў цёплай хустцы, хоць на двары ярка ды цёпла ззяе сонца, сагнутая, з кіёчкам — адхіліла хустку ад вуха.

— Я не чую, чалавек, што вы гаворыце.

— Чаму не здаяце два пуды бульбы? — пракрычаў ёй у вуха.

— А, — пачула тая. — Вы — пра картофлю... Няма яе, чалавек, дык і не здаем.

Бачачы, што з глухаватаю старой мала толку гаварыць, Кураглядаў павярнуўся да большага, гадоў сямі, босага хлопчыка ў штоніках з салдацкага зялёнага галіфэ:

— Дзе маці?

— Там, — той матлянуў галавой на зямлянку.

«Схавалася», — зразумеў ён.

— Пакліч яе сюды, — загадаў малому.

Той паслухаў яго, вясковага начальніка, адчыніў дзверы ў зямлянку.

— Мамуся! Вас клічуць.

Нават тут, на двары, было чуваць, як адтуль, з зямлянкі, на хлопчыка засыкалі. Ён збянтэжана азірнуўся, шчыра гаворачы ўсё вачыма: маці не хоча выходзіць.

Лявонаў дастаў пачак цыгарэт, пачаў марудна выбіраць, а затым мяць цыгарэціну, хукаць на яе — увайшоў, бач, у свае, «вельмі важныя», клопаты; Кураглядаў, адчуваючы, што трэба паказваць уладу, рашуча накіраваўся да зямлянкі, да дзверцаў з дошчак, а з сярэдзіны абабітых старою дзяружкай.

— Грамадзянка Навіцкая! — гукнуў. — Выходзь! Жыва! Што за гульня ў хованкі?!

Зазірнуў углыб. Спачатку, пакуль засланяў сабой святло, нічога не ўбачыў у паўзмроку, а потым, стаўшы бокам, угледзеў: паблізу ўваходу — невялікая печачка з чыгуннай плітой, за ёй — стол на кругляках і з абчасаных плашак, воддаль, абапал сцен — палкі-лежакі. У кутку, адрачона спусціўшы галаву, сядзела гаспадыня. Не зважала, што ён, старшыня сельсавета, стаіць блізка, кліча выйсці на двор.

— Я чакаю вас!

— Чаго? — павярнула галаву, зірнула на яго.

— Выходзьце — пачуеце.

Яна паднялася, пратупала па земляным доле, паднялася па «лесвіцы» — некалі аплазаваных, а цяпер ужо замусоленых падэшвамі бярвенцах — і выйшла на святло. Сярэдняга росту, тонкая і худая. Як і маці ў зімовых валёнках, доўгай спадніцы і хустцы-канаплянцы. Здаецца, ёй трыццаць гадоў, а выглядае на ўсе пяцьдзесят. Закашлялася. Ці прастуджаная, ці, можа, нават хворая на лёгкія.

— Вось што, грамадзянка Навіцкая... — Калі яна перастала кашляць, прамовіў ён, з усяе сілы выціскаючы з сябе спачуванне ці, як кажа Уладароў, «мяккацеласць» ды набіраючы стальныя ноткі. — Ты чаму супраць Савецкай улады?

Зірнула на яго глыбокімі, запалымі вачыма. А ў іх — ні крыўды, ні злосці, нейкая адрачоная пустэча.

— Чаму, як і паложана, не даеш сама меней два пуды бульбы?

— Калі вам «паложана», дык бярыце...

— Як гэта — «бярыце»? — наўмысна пачаў задзірацца, распальваць сябе. — Ты сама, свядома, павінна адгукнуцца на патрэбы краіны і падзяліцца лішнімі запасамі.

— Якімі?

— Кажу ж табе рускай мовай: здай два пуды бульбы.

— А калі ў мяне ні адной бульбіны ўжо?

— А як жа ты тады жывеш?

— Вось так і жыву. На вадзе і траве.

— Разжалобліваеш! — ухмыльнуўся. — Ухіляешся!

— Бярыце! — нечакана ў яе шараватых вачах бліснулі злыя агеньчыкі, і яна ступіла да яго, закрычала. Адкуль толькі ў яе, дахадзягі, з'явілася столькі жывасці. — Усё забірайце! Зямлянку гэтую гнілую! Мамусю! Дзяцей! Вам жа ўсё паложана!

— Ты гэта... — Ад нечаканасці аж запнуўся і адступіў. — Не дуры! Не адной табе нялёгка. Усёй краіне цяжка!

— Я ўсёй краіны не накармлю.

— Ясна, ты толькі сама пра сябе думаеш.

— А хто пра мяне, пра маіх дзяцей і маці паклапоціцца? Вы? Краіна? Вы глядзіце толькі, як што ўварваць. Ды сыкаеце пры гэтым: маўчы! Не пікні!

— Ты што — не разумееш, як абнясіліла краіну вайна?

— На добры толк вас, балбатуноў, за гэтую вайну трэба на кастры паліць. *Шушукаліся-шушукаліся* з Гітлерам, а потым удваіх нас рабавалі, білі, палілі, у зямлянкі загналі... І цяпер душу вытрасаеце, апошняе забіраеце...

— Ты!.. — Захліпнуўся ад злосці. — Трымай, дурніца, язык за зубамі! Давай два пуды насенкі і канец спрэчцы! Паказвай, дзе капец.

— Вунь, за зямлянкай.

Рушыў па ўтаптанай сцежачцы за зямлянку. Сапраўды, *паблізу на ворыве па* адзін бок — груда зямлі, па другі — кучка саломы, а пасярод — яміна. У ёй толькі старая салома. Нават ні аднаго гніляка няма.

Вярнуўся. Напаў:

— Куды перахавала насенку?

— У... — Здаецца, хацела са злосці па-простаму, груба сказаць, але не паспела, забіў дых кашаль.

Якраз пад'ехаў сюды на калёсах Міш-

я з сутнасцю
аднойчы супаду.
А пацукі захоплівалі ўладу.

Ашукваецца розум
спадцішка.
Пасылкі назапашаны
ў каморах.
Хто ні ішоў —
твар унутры мяшка:
павыгрызаны дзіркі ў некаторых.

Пытаўся:
хто вы!
Быў адказ:
мільён.
Знадворны плот з унутранага плоту
ўзнікаў і паўтараўся.
Плён — палон,
калі ён аддзяляе
ад палёту.

Хто вёў — спыняў.
Пад позіркам касым
дзялілася, што ёсць,
на шмат і мала.
А што было ўнутры —
на дзіва ўсім,—
нібыта не было яго,
маўчала.

Наўкол казалі:
«Радуемся дню».
Не ведалі:
пахмуры альбо зыркі,
ён у вяроўках —
нібы ўвышыню,
скруціўшыся,
выцягваліся дзіркі.

Шукаў цябе.
Мо адгукнешся,
мо!..
Мяшкі — каб ашукаць:
ад недароду.
І сам змаўкаў:
мо спраўдзіцца само!..
Ратунак абяцалі перашкоды.

Не гэткія:
паказвалі:
свае.
Адбіткі з твару —
можна краталь:
блізка.
Каб разам быць —
душа не пазнае.
Дзе ты,
дзе я —
знаходзілі па спіску.

Цікавіліся:
нумар — для арэн.
І цікавалі:
радуюся сховам.
І быў адзіны змест
у перамен:
як апынуцца ў целе пацуковым.
Упісаныя ў пляц,
нібы ў квадрат,
у век наступны слаліся пасылкі.
Утоптваючы грунт,
ішоў атрад.
Патыліцы прадбачылі памылкі.

Я мыюся слатою і жарствой.
Зламаны год —
ці змыюцца пячаткі,
накрэсленыя ім!
Ды я не той,
кім краявіду
бачыўся спачатку.

Сам перашкодай стаўшы насланню,
я перашкоду
адсланю вачыма,
каб хоць здалёк
убачыць светлыню —
дзе апынуся некалі —
айчыны.

Страх адступаўся.
Вецер ёю пах:
каб мелі шчасце
ўваскрасаць і лётаць.
усходзіла
ў дзіравых чарапах,
паволі распускаючыся,
лотаць.

ка. Кураглядаў паклікаў яго пальцам: хадзі-хадзі. А калі той паслухмяна падышоў, загадаў:

— Ідзі ў зямлянку, правер, ці не схавана там пад палкамі бульба.

Той зніякавеў перад удавою, бадай, самай гаротнай у вёсцы жанчынаю, але ўбачыўшы яго строгі позірк, шыбнуў у зямлянку і неўзабаве выскачыў адтуль, развёў рукі.

— Няма.

— Абследуй поле, — зноў загадаў Кураглядаў і сам пайшоў за ім. За зямлянку, за дзічку-грушу.

Нідзе ні грудкі, ні свежай пляміны. Праўда, вунь воддаль, пры аселіцы, свежая ралля. Рушылі туды. Ага, нядаўна рыдлёўкай перакапана, можа, і соткі дзве зямлі.

Пачаў корпаць наском бота ўямінцы. Праз хвіліну-другую выгарнуў наверх трэць разрэзанай бульбіны.

— Бачыў ты! — абурыўся. — Хуценька пасадзіла, каб не даць! Не, нас не акалпачыш!.. — І да Мішкі: — Ідзі, бяры рыдлёўку. Выкапаем!

Мішка вытрашчыў вочы: што?

— Чуеш, сабачая морда? — раўнуў на яго Кураглядаў. — Бягом, такую тваю, па рыдлёўку!

Мішка рвануў, подбегам пашыбаваў да зямлянкі, але, калі хацеў узяць рыдлёўку, яго апярэдзіла гаспадыня.

— Размазня! — вылаяўся Кураглядаў на Лявонава. Той стаяў безуважны і курыў, звальваючы ўсё на яго, цывільную ўладу: маўляў, найперш табе трэба сабраць і здаць у раён пяцьсот ці колькі там пудоў бульбы, дык ты найбольш і сам старайся.

Дахадзяга Навіцкая замахнулася рыдлёўкай на Мішку — той, закрыўшыся рукамі, адскочыўся. Навіцкая ж пашыбавала з паднятай уверх рыдлёўкай сюды, да яго. Дробны твар яе быў перакошаны, нават звар'яцелы.

— Вон — залямантавала. — Засяку!

Чорт ёй, раз'юшанай бабе, верыў, працяло душу, возьме і смаляне кантам па галаве.

— Ты гэта кінь! — наструніўся, гатовы ў любую хвіліну, як і Мішка, адскочыцца. — Ты ведаеш, што такое напад на службовую асобу, што выконвае дзяржаўныя абавязкі?!

— Рабаўнікі! — не магла стрымаць сябе разлютаваная гаспадыня. — Злыдні са злыдняў! Вы, калі б былі добрыя, не забіралі б апошняе ад сірот, а памаглі ім стаць на ногі!

— Апусці лапату! Даскачашся, што складзём пратакол і адвязём у раён як тэрарыстку!

— Вязі, садзі, як пасадзілі добрых людзей, Грыгарцэвічаў! Я не баюся турмы! Для мяне большая турма тут!.. — Апусціла рыдлёўку, абмякла. Можа, ужо астудзілася, зразумела, дурная, што магла ўчыніць у шале. Аб'язджаючы далонямі па чаранку, апусцілася долу, заплакала. Аж затрэсліся худыя плечы.

— Божа! Чаму, нашто такія пакуты?! Жылі, усе былі здаровыя, было што абуць і з'есці, а гэта... Хоць жыўцом у магілу кладзіся...

— Масква слязам не верыць, — сказаў цвёрда. — Маеш ці не маеш, а каб два пуды бульбы здала! Пазыч, украдзі, але здай!

Чула ці не — ён не дапытваўся, абышоў і падаўся да вуліцы.

— Стаіш, як... слуп! — накінуўся на Лявонава, які ўжо нервова даставаў з пачка новую цыгарэціну. — Не запыняеш замаху на кіраўніка!

— Баба, удава...—Апраўдваўся той. — Плача гэтак...

— А мне напляваць! Мне трэба здаць ад сельсавета не меней пяцісот пудоў бульбы. Не здам — мала партбілет пакладу ці з пасады пайду, у закратаваным вагоне на лесапавал альбо ў руднік паеду... І табе, гэткаму добранькаму, непаздаровіцца!

— Паверце, людцы добрыя, няма ні бульбіны, — заныла побач старая і, ведаючы, што нічога не пачуе, вяла сваё. — А на дачку не майце зла. Яна добрая, талковая, але ёй цяжка без гаспадара. Яна ж адна і на дзяцей і на мяне...

Кураглядаў ведаў: гаварыць, спрачацца са старой — пераліваць з пустога ў парожняе, мякчэць, а то і расчульвацца звыш меры. Не толькі ім адным цяжка, усім цяпер нялёгка. Але калі трэба найперш дбаць пра вялікае, дык трэба. Ён адвярнуўся ад жанчыны, закурыў.

— Большыя дзеці ў школу зімой не хадзілі, не было чаго абуць, — зайшла збоку, гула тая. — Лес во гніе, няма каму яго да ладу давесці. Можа, калі абудуюцца людзі, дык паможа хто...

— Куды цяпер паедзем? — зморшчыўся ад жаласной старой, як ад назойнай мухі, Лявонаў.

— Ты сваё тут давядзі да канца, — адказаў Кураглядаў.

— Што?

— Што-што! А яшчэ праваперадак! Арыштуй маладзейшую!

— Як? — вылупіў той вочы. — Ці трэба звязвацца з бабаю-ўдавой!

— Хіба не бачыш: уся вёска за намі назірае? Цяпер такі момант, што нельга і бабе даць узяць верх! Над намі, над уладай!

Лявонаў слухаў.

— Завядзі ў сельсавет, складзі пратакол спробы замаху на жыццё старшыні сельсавета, — павучыў Кураглядаў. — Няхай усе ведаюць: за такое будзе суровая кара! Пазвані ў раён: везці туды ці прыстрашыць і адпусціць.

Лявонаў пачухаў патыліцу, зморшчыўся, але праўда, трэба ўжыць свае паўнамоцтвы, падаўся да дзёрзскай гаспадыні гэтага двара. Тая цяпер не агрызалася, не нападала, паслухмяна паднялася і паволі, апусціўшы галаву, паклыпала перад ім. Да зямлянкі, а пасля і да сельсавета.

— Пакліч, Апанас, сведак, — сказаў яму Лявонаў.

За аднаго сведку, падумаў ён, будзе верны Мішка. Яшчэ дваіх гукнуў — найбліжэйшых суседзяў.

Лявонаў павёў «тэрарыстку» ў свой, участкоўскі, пакой, а Кураглядаў падаўся ў свой кабінет з адчуваннем, што сёння ў яго надзвычай важны паядынак з Янкавінамі і што гэтую, на першы погляд, побытавую, а на самай справе палітычную сутычку трэба толькі выйграць: гэты выйгрыш высока ўзвысіць яго, змусіць усіх дрыжэць перад ім. Людзі паважаюць найперш сілу, цвёрдую ўладу; іхнія абурэнні, затоены гнеў — дробязі, адмысловы клопат для Мірзоева. Вынюхваць, падслухоўваць і выпытваць чужыя думкі і пачуцці, размовы. Каб душыць крамолу ў зародку.

Цярпліва доўга сядзеў у кабінеце, пакуль Лявонаў, канечне, выцягваў «прызнанне» ад Навіцкай, грозна атакоўваў яе з усіх бакоў, страшыў, дапытваў сведак і пісаў патрэбныя паперы. Там, у тым пакоі, было даволі спакойна; Навіцкая ўжо не крычала, а як чулася праз няшчыльна зачыненыя дзверы, плакала ды, уздрыгваючы, адказвала нешматслоўна Лявонаву.

Можа, праз гадзіну некаторыя сведкі падаліся дадому, а да яго сюды зазірнулі Лявонаў і янкавінскі мужчына — здаецца, Емельяновіч ці як там яго. Стары, барадаты, у паношаным суконным фрэнчы, у такім жа суконным галіфэ, у лапцях. Закамячыў у руках выцвілую брылёўку.

— Гавары, дзед сваё Апанасу Лукічу,—сказаў Лявонаў.

— Гэта я магу даць два пуды картофлі за яе, — прамовіў нясмела селянін. — Праўда, у яе ўжо няма ні картофліны, ні лушпіння.

— Гэта — ваша асабістае дзела, — буркнуў Кураглядаў. — Каму памагаць, а каму — не.

— Адпусціце, таварышок, яе дадому, — папрасіў Емельяновіч. — Хворая, дзеці малыя, старая маці...

— Дык што будзем рабіць, Лукіч? — бачачы, што ён сядзіць нерухома, запытаў Лявонаў, паказаў яму спісаныя лісты паперы. — Пратакол складзены, сведкі падпісаліся. Будзем званіць у міліцыю альбо не?

— Пашкадуйце, людцы, няшчасных, — зноў папрасіў стары, прадчуваючы, што з гэтай Навіцкай можа быць тое, што і з дзядзькам ды пляменнікам Грыгарцэвічамі, возьмуць і не выпусцяць. — Ведама, гаротніца, не стрымалася...

— Гэтая гаротніца магла ўлажыць мяне! — хмыкнуў Кураглядаў. — А ў мяне — жонка, дзіця. Прыедуць вось хутка сюды...

— Даруйце ёй, — зноў закамячыў брылёўку стары.

— Ну, калі папросіць выбачэння, — зміласціўіўся ён.

Лявонаў падаўся і прывёў сюды заплаканую арыштаваную.

— Прасі, грамадзянка Навіцкая, выбачэння ў таварыша Кураглядава за нанесеную яму знявагу, — сказаў ёй.

Тая прыхінулася да вушака і ўсё яшчэ заходзілася ад плачу, толькі цяпер ціхага, глыбокага, наколькі быў яе боль.

— Прасі, кабета, — павярнуўся да яе Емельяновіч. — Дык адпусцяць дадому, чапаць не будуць.

Тая не прамовіла ні слова.

«Бач! — занелюбіў Кураглядаў. — Голая, галодная, а з гонарам!»

— Папрасі, Вікцечка.

Тая падняла затуманеныя вочы на свайго блізкага суседа — канечне, каб той не ратаваў яе, дык зірнула б з нянавісцю, а цяпер — нібы са здзіўленнем: што вы кажаце, дзядзька?!

— Пакланіся, падумай пра дзяцей...

— Божа! — цяжка, надрыўна выдыхнула, спрабуючы пераадолець пакуты. — Дзе ты, божа?!

— Бог табе не паможа, а вось таварыш Кураглядаў выратаваць можа, калі будзеш разумная, — прамовіў Лявонаў. — Дык будзеш прасіць выбачэння ці мне званіць у міліцыю?

— Выбачайце... — Выціснула з сябе, уніжаючыся як жанчына, як чалавек, закрыла далонямі твар, нібы хаваючы гнятлівы сорам.

— Ладна, — задаволіўся Кураглядаў. — Але глядзі! Будзь законапаслушнай, свядомай і не смей гаварыць абы-што, кідацца са зброяй на ўладу! Ідзі.

Тая, зноў загаласіўшы, выйшла з кабінета, з плачам падалася па вёсцы. Емельяновіч моўчкі пакланіўся і ціха, задам вымкнуўся на калідор.

— Перамога! — падхапіўся, пацёр рукі задаволены, нават шчаслівы Кураглядаў. — Вялікая наша з табой перамога! Вось так трэба з імі, аднаасобнікамі, паводзіцца! Не міндальнічаць! Вось паглядзіш: у маім сельсавеце ўсе здадуць бульбу! І здаровыя, і калекі, і ўдовы ды сіроты!

ПАЧЫНАЛЬНІК ПАЭТЫЧНАЙ СКАРЫНІЯНЫ

З'яўленне вобраза Францішка Скарыны ў беларускай літаратуры — заканамерная праява нацыянальнага адраджэння, якое прыпадае на пачатак XX стагоддзя. Першым гэты вобраз увасобіў геній нашага прыгожага пісьменства Максім Багдановіч.

Выдатны паэт, таленавіты даследчык літаратуры, знаўца гісторыі, М. Багдановіч сваёй нястомнай працай вяртаў беларусам тое, што яны пакрыху «распылілі» на шляхах гісторыі і на што паспелі забыцца. Паэт шмат працаваў над вывучэннем гісторыі нашага краю. Каб глыбей яе пазнаць, ён у 1911 годзе едзе ў Вільню. Там Багдановіч знаёміцца з багатым зборам старажытных рукапісаў, першадрукаў. У адначассі ён вывучае жыццё і дзейнасць Ф. Скарыны, піша пра беларускага асветніка артыкул, але надрукаваць яго не змог. Аб лёсе рукапісу нічога пэўнага пакуль што даследчыкамі літаратуры не сказана. Нам толькі вядомы ў Багдановіча адзін верш пра Скарыну — «Безнадзейнасць» (1912).

Скарына, доктар лекарскіх навук,
У доўгай вопратцы на вежы сочыць
зоры.
Яны спрыяюць! Час! З рухавых рук
Скарыны п'е адвар пан земскі пісар
хворы.
І ўраз пабачыў ён, што ізумруд
У пярсцёнку залатым на пальцы штось
імгліцца.
Што блеску ў ім няма... І з болем тут
Ён зразумеў, што ўжо к жыццю не
вараціцца.

З гэтага твора Скарына ўяўляецца нам як добры лекар і знаўца астралогіі. Паэт у невялікім сваім вершы малюе вобраз першадрукара даволі разгорнута што дасягаецца шляхам выкарыстання прасторавай кампазіцыі.

Верш досыць «сцэнічны»: мы бачым Скарыну, які стаіць і ўзіраецца ў зорнае неба. У чытача з'яўляецца адчуванне нечага высокага і маштабнага, што асацыіруецца менавіта з асобай Ф. Скарыны. Хворы пісар пры гэтым сядзіць і ўсе памкненні яго — не больш, чым ззянне каменьчыка ў залатым пярсцёнку. Гэтым кантрастам яшчэ мацней падкрэсліваецца цэльнасць вобраза вялікага асветніка.

Важная роля ў вершы адведзена і мастацкім дэталям. Вежа, з якой «доктар лекарскіх навук... сочыць зоры», сведчыць, што Скарына меў пэўны аўтарытэт у сваіх суайчыннікаў, бо такія вежы маглі быць толькі пры тагачасных багатых дварах. А прыдворны лекар — гэта, як правіла, чалавек высокай эрудыцыі і багатай практыкі. Што Скарына з'яўляўся такой асобай, пра гэта гаворыць нам такая мастацкая дэталь у вершы, як доўгая вопратка—доктарская мантыя. На той час, калі М. Багдановіч пісаў свой твор, было ўжо вядома, што Скарына меў вучоную ступень доктара медыцыны і служыў прыдворным лекарам. Аднак навука не мела пэўнага ўяўлення аб месцы службы асветніка. У багдановічаўскім вершы Скарына — лекар у Вялікім княстве Літоўскім. Пра гэта лёгка здагадацца з наступных радкоў:

...З рухавых рук
Скарыны п'е адвар пан земскі пісар
хворы...

«Пан земскі пісар хворы» — тыповая службовая асоба ў Вялікім княстве Літоўскім. Таму дапушчэнне М. Багдановіча не беспадстаўнае. Сёння вядома, што Ф. Скарына знаходзіўся на службе ў віленскага біскупа Яна на пасадзе асабістага сакратара і лекара з 1532 па 1535 гады.

Не меншую сэнсавую нагрузку ў вершы нясуць такія мастацкія дэталі, як зоры і каштоўны камень-ізумруд (ізумруд адпавядае пэўнаму знаку Задыяка). З іх дапамогай ствараецца вобраз Скарыны-астролага, які ў сваёй медычнай практыцы шырока карыстаўся звесткамі па астралогіі. Падобнае было характэрна для эпохі Скарыны, рэаліі якой і ўвасоблены паэтам у вершы. Адчуванне ў творы касмізму, якое арганічна выцякае са спалучэння гэтых мастацкіх дэталей, глыбей акрэслівае трагічнае ў чалавечым лёсе, з чым перакліКалася падсвядома, відаць, і паэтава трагедыя — яго цяжкая хвароба.

...І з болем тут
Ён зразумеў, што ўжо к жыццю не
вараціцца.

Здаецца, што тут не герой верша на пярэднім плане, а сам Максім, поўны суму і жалю.

Верш М. Багдановіча «Безнадзейнасць» — адзін з першых беларускіх твораў аб рэальнай гістарычнай асобе. Гэта сведчыла пра адыход нашай паэзіі ад рамантычна-ўзнёслых матываў, пра ўзмацненне яе гістарызму. Праз паўстагоддзе гістарычная тэма стане адной з вядучых у беларускай літаратуры. І знамянальна тое, што адзін з вытокаў гэтай тэмы — паэтычная Скарыніяна, пачынальнікам якой з'яўляецца М. Багдановіч.

Ф. ШУМЧЫК,
аспірант МДПІ імя Горкага.

Уладзімір МАЛЬЦАЎ

ЗАПОЗНЕНАЯ ПРЭМ'ЕРА

Нью-Ёркская версія гісторыі беларускага тэатра

«Гісторыя беларускага тэатра і драмы» была выдадзена на англійскай мове ў Нью-Ёрку ў 1955 годзе беларускім эмігрантам Уладзімірам Сядурам і некалькі дзесяцігоддзяў праляжала ў спецфондах рэспубліканскай публічнай бібліятэкі. Толькі гады два назад гэтая кніга аказалася даступнай шырокаму колу чытачоў, а ў дні юбілею купалаўскага тэатра ўпершыню паказана на тэматычнай выстаўцы. Гэта была прэм'ера кнігі, яе запознены «выхад у свет».

Нельга сказаць, што пра амерыканскае выданне і яго аўтара раней нічога не было вядома. Рэдка, сцісла, але ўспаміналася пра яго ў раздзелах: «буржуазныя гісторыкі пра беларускую культуру і гісторыю», фальсіфікацыі якіх прадпісвалася выкрываць. [Гл., напрыклад, «Нёман», 1976, № 11, с. 165]. Сёння набыткі эміграцкай заходняй літаратуры робяцца ўсё *больш і больш вядомымі*, але мы часцяком толькі кранаем іх...

СЯДУРА — псеўданім беларускага пісьменніка і публіцыста Уладзіміра Глыбіннага. Да другой сусветнай вайны ён працаваў у Мінскім педагагічным інстытуце, апынуўшыся на Захадзе, зрабіўся прафесарам Рэнселерскага політэхнічнага інстытута ў ЗША. Надрукаваў шэраг арыгінальных манаграфій, сярод якіх «Доля беларускае культуры пад Саветамі» (1958), аповесць пра М. Багдановіча «Пад лебядзіным знакам» (1983), нарыс жыцця і творчасці Я. Пушчы «Паэта з божай ласкі» (1979), цыкл англа- і рускамоўных даследаванняў творчасці Ф. Дастаеўскага. Паводле чутак, некалькі гадоў назад аўтар кнігі памёр. Вось, бадай, і ўсё, што мне пра яго вядома. У рукапісе даследаванне было гатова ўжо да 1943 года і называлася «Жыве Беларусь!». У. Глыбінны не губляў надзеі, што калі-небудзь яно будзе апублікавана, і пакінуў яго супрацоўнікам тэатральнага музея ў Вільні з невялікім пажаданнем: «Прашу захаваць экземпляр рукапісу мае кнігі «Жыве Беларусь!» дзеля будучыні. Калі ня ўдасца надрукаваць яго (зборнік) цяпер, дык можа, зробім гэта ў лепшыя часы. Кніга гэтая — плён мае двухгадовае працы над гісторыяй Беларусі, этнаграфіяй, мастацтвам і г. д. Уважаю яе за мой уклад у справу Адраджэньня Беларусі. (...)

Менск, 7.10.1943.».

СА ШМАТ ЯКІХ прычын тэма «даследчая работа ў акупіраванай Беларусі» застаецца закрытай: і тэксты часта недаступныя, ды і грамадская свядомасць сёння хутчэй нацэлена на перагляд прадваеннай гісторыі, пакідаючы ўбаку складаныя калізіі другой сусветнай вайны. Але цяжка абысці маўчаннем тое, што менавіта ў гэтыя гады кампазітар Мікола Шчаглоў піша тэарэтычнае даследаванне пра беларускую народную песню, выходзіць збор купальскіх і жніўных песень, Язэп Найдзюк выдае папулярныя нарысы па гісторыі Беларусі, публікуецца шэраг твораў беларускіх аўтараў, якія раней не выдаваліся. Рукапіс У. Глыбіннага — толькі частка гэтай новай па часе і характары ацэнак плыні асэнсавання беларускай нацыянальнай культуры і многімі ідэямі з ім звязаны. Па шырыні ахопу дат, з'яў, імёнаў для таго часу яна ўяўляла сабой сур'ёзную культуралагічную работу. У рукапісе «Жыве Беларусь!» вы знойдзеце артыкулы пра папулярных беларускіх літаратараў, мастакоў, музыкантаў, успаміны пра агульную палітычную атмасферу 30-х гадоў, нарысы пра слуцкія паясы і многае-многае іншае. З параўнаўча невялікага раздзела рукапісу па гісторыі беларускай сцэны і драматургіі потым і нарадзілася манаграфія, якая выйшла ўжо ў Амерыцы.

Калі большая частка тэксту па гісторыі БДТ-1 і БДТ-3 (тэатра У. Галубка) у амерыканскім выданні практычна перакладзена без істотных зменаў, то раздзелы пра БДТ-2 значна пашыраны. Кніга храналагічна ахоплівае і больш працяглы гістарычны перыяд — ад вытокаў нараджэння тэатра да 1950-х гадоў. З'яўляюцца раздзелы, у якіх даследуецца пасляваеннае дзесяцігоддзе ў развіцці беларускай сцэны. Аўтар ужо не быў непасрэдным сведкам гэтых тэатральных падзей, але пільна сачыў «адтуль» за ўсім і, спалучаючы ўласнае веданне жыцця ў саюзе з друкаванымі паведамленнямі і рэцэнзіямі, спрабаваў захаваць уласны погляд на асаблівасці тэатральнага працэсу ў рэспубліцы.

Вядома, уважлівы чытач знойдзе сёння ў кнізе шмат недакладнасцей (па частцы збору фактычных звестак беларускае тэатразнаўства пайшло далёка наперад), не пакіне без увагі староні, дзе Глыбінны-публіцыст падмінае Глыбіннага-вучонага, убачыць пэўную тэндэнцыйнасць, якая ідзе ад жадання супрацьпаставіць савецкаму таталітарызму думку свабоднага чалавека, які, аднак, жыве дыскусіямі мінулых гадоў і спрачаецца са сваімі ўяўнымі апанентамі. Ва ўсім гэтым знаходзіць адбітак час, які дае магчымасць зірнуць на само даследаванне як на пэўны этап у гісторыі станаўлення беларускай навукі пра тэатр. Навуковыя канцэпцыі У. Глыбіннага не ўспрымаюцца сёння як адкрыццё, але вымагаюць няспешнага, удумлівага асэнсавання.

Галоўнай і асноўнай крыніцай, на якую абапіраўся У. Глыбінны пры рабоце над кнігай, была невялікая брашура Ф. Аляхновіча «Беларускі тэатр», якая выйшла ў 1921 годзе ў Вільні і да нядаўняга часу таксама пылілася на паліцах спецсховаў. Вядомы беларускі пісьменнік, драматург, артыст і рэжысёр Ф. Аляхновіч першы паставіў задачу сістэматызаваць разрозненыя звесткі пра беларускі тэатр, вылучыўшы іх з прац па славянскай культуры ў самастойную галіну ведаў, тым самым паклаўшы пачатах беларускаму тэатразнаўству. У ёй аўтар ужывае прынцып гістарызму, выяўляючы грамадска-палітычныя прычыны, якія выклікалі да жыцця шырокі культурны рух, аб'ядноўвае тэатральны матэрыял вакол ідэі нацыянальнага адраджэння. Аляхновіч паказаў, што беларускі прафесійны тэатр — не спараджэнне кастрычніцкай рэвалюцыі. Беларускі тэатр узнікае як натуральнае лагічнае завяршэнне працяглага працэсу... Храналагічна даследаванне абрываецца на даце ўзнікнення першага беларускага прафесійнага тэатра (адкрыўся 22 снежня 1918 года і называўся «Беларускі пралетарскі» (пазней— савецкі тэатр). Шмат што У. Глыбінны мусіў асэнсаваць сам. У першых раздзелах кнігі, прысвечаных абрадаваму фальклору, вертэпу, школьнай драме, У. Глыбінны пазычае ў свайго папярэдніка і факты, і агульную канцэпцыю; асэнсоўваючы сваю працу, як арганічны працяг і пацвярджэнне ідэй Ф. Аляхновіча. Культурнае жыццё на рубяжы стагоддзяў прадстаўлена больш шырока: аўтару ўдаецца паглядзець на свайго сучасніка і навуковага папярэдніка Ф. Аляхновіча як на асобу гістарычную, уключыўшы яго ў агульную плынь руху беларускага мастацтва, ацаніўшы месца і значэнне гэтай фігуры для развіцця нацыянальнага тэатра, даўшы агульную класіфікацыю яго п'ес, характарыстыку драматургічнай спадчыны. Толькі ў цяперашні час запаўненню гэтага прагалу ў айчынным мастацтвазнаўстве старонкі паклала пачатак публікацыя А. Сабалеўскага пра Аляхновіча («Спадчына», 1990, № 3).

К пачатку 1940-х гадоў у беларускім тэатразнаўстве з'явіўся шэраг брашур і часопісных артыкулаў, якія абагульняюць творчыя пошукі вядучых калектываў рэспублікі, у першую чаргу БДТ-1 і БДТ-2. З іх найбольш буйныя, вызначальныя напрамкі руху айчыннага мастацтвазнаўства належаць А. Некрашэвічу, В. Вольскаму, М. Модэлю. Абагульняючыя артыкулы ў зборніку «Мастацтва Савецкай Беларусі» 1940 г., напісаныя групай аўтараў у складзе В. Вольскага, Я. Рамановіча, А. Сегедзі, амаль у энцыклапедычна фундаментальным выглядзе прадставілі цэласны кароткі курс па гісторыі беларускага тэатральнага мастацтва.

У. Глыбінны бярэ з прыгаданых работ толькі факты, але інтэрпрэтуе іх па-свойму. Гэтыя маленькія даследаванні не адпавядаюць ягонаму светаразуменню — як і шмат якія навуковыя работы таго часу, бо яны апраўдваюць існуючы грамадскі лад, бязлітаснае выкараненні ўсяго, што не супадае з патрабаваннямі афіцыйна дазволенага савецкага мастацтва, падтрымліваюць класавую барацьбу і яе адлюстраванне на сцэне. У сваёй кнізе аўтар пазбягае спрэчкі з вядучымі тэатразнаўцамі 30-х гадоў, але ягоная ўласная канцэпцыя яўна ім супрацьстаіць. Да гістарызму савецкага тэатразнаўства ён ставіцца скептычна — не больш, чым кароткі курс КПБ у мастацтве, звядзенне гісторыі да выканання тэатрамі «ідэйных» партыйных пастаноў, сцверджанне кіруючай ролі партыі ў пабудове міфічнай беларускай культуры з камуністычнай мараллю.

ЧЫТАЮЧЫ РАЗДЗЕЛЫ пра тэатральнае жыццё 20—30-х гадоў, можна знайсці для сябе звесткі і факты, пра якія дагэтуль не памянулі ў існуючых цяпер акадэмічных выданнях. Скажам, тут прыводзіцца поўны пералік спектакляў, якія ішлі на сцэне БДТ-1 у першыя пасляравалюцыйныя гады, гаворыцца пра многіх рэпрэсіраваных дзеячаў беларускай культуры і многае іншае з таго, што мы цяпер, уважліва разглядаючы прэсу, якая засталася, і вывучаючы архіўныя дакументы, спрабуем аднавіць. Разважанні У. Глыбіннага аб існаванні самога мастацтва ва ўмовах таталітарнага рэжыму і агульнай атмасферы 30-х яшчэ і сёння чытаюцца як вострая газетная публіцыстыка.

На ўласным вопыце пакаленне Глыбіннага расставалася з ілюзіямі. Ён быў сярод тых, хто лічыў немцаў вызваліцелямі ад бальшавіцкага тэрору, лагераў, здрабнення і нацыянальнай нівеліроўкі культур, рабскай падпарадкаванасці чалавека грамадскай машыне. Таму яму здавалася, што нацыянальная культура атрымае, нарэшце, магчымасць для свайго поўнага самаажыццяўлення, і ён з радасцю прыняў падтрымку, якую на першых часах аказалі немцы інтэлігенцыі, якая засталася на Беларусі. Іх прыгожыя абяцанні, лозунгі нацыянальнай свабоды для беларусаў на справе абярнуліся рабаваннем, масавым знішчэннем народа не менш страшнымі, чым у гады лагернага сацыялізму. Адраджэння не атрымалася. Сваю інфармацыю пра жыццё мастацкай інтэлігенцыі ў акупацыі Глыбінны пачаў з пераліку тых страт, якія панесла беларускае мастацтва ў гады вайны — ад фізічнага знішчэння дзеячаў беларускай культуры, што засталіся ў акупацыі, да вывазу культурных каштоўнасцей. Пасля гэтага пералому адчуваннем знішчаемай культуры знішчаемага народа прасякнута для яго ўспрыманне культуры і гісторыі бацькаўшчыны. Глыбінны прыводзіць рэдкія звесткі пра дзейнасць беларускіх эміграцкіх тэатраў пасля вайны, аднак цікавіць яго перш за ўсё сама Беларусь, лёс мастацтва яе народа.

У. Глыбінны не прыняў кастрычніцкай рэвалюцыі: для яго яна засталася з'явай, навязанай беларускаму народу сілком. «Бальшавізм не можа ствараць, ён здольны толькі разбураць» (тут і далей пераклад мой. — **В. М.**, с 50) — тэзіс, які паслядоўна доказваецца і праводзіцца праз усю кнігу. У рукапісе кастрычніцкая рэвалюцыя нязменна суправаджаецца эпітэтам «бальшавіцка-жыдоўская». Антысеміцкія матывы з амерыканскага выдання кнігі «Jhe Beylorussian thea'er and droma» знікаюць (хоць логіка разгортвання матэрыяла змяняецца мала) і выяўляецца цэнтральная дылема — барацьба бальшавікоў з нацыянальнымі сіламі.

Рэвалюцыя прынесла былой паўночна-заходняй ускраіне расійскай імперыі надзею на самавызначэнне і таму ў пачатку 20-х гадоў многія дзеячы беларускай культуры новую ўладу падтрымалі. У гэтыя гады вырасла новае пакаленне мастакоў, якія на дзесяцігоддзі вызначылі рух беларускага нацыянальнага мастацтва. Яшчэ толькі з'яўляюцца грунтоўныя работы аб адносінах творчай інтэлігенцыі да рэвалюцыі, але досыць відавочна, што У. Глыбінны значна спрашчае гэты складаны і драматычны працэс стварэння тэатральнай культуры народа ў савецкі час. Пануючай у 30-х гадах формуле «мастацтва нацыянальнае па форме і пралетарскае (інтэрнацыянальнае) па зместу» ён супрацьпастаўляе мастацтва «нацыянальнае як па форме, так і па зместу», пераносячы гэтыя агульныя канцэпцыі на больш ранні перыяд развіцця беларускага тэатра, калі яны толькі складваліся. За канфліктам бальшавікоў і беларускіх нацыянальных сіл для У. Глыбіннага стаіць барацьба дзвюх розных мастацка-палітычных тэндэнцый.

Нацыянальная культура для У. Глыбіннага — паняцце больш шырокае, чым літаратура на беларускай мове. Своеасаблівасць вызначаецца для яго як адрозненнямі культуры аднаго народа ад культуры другога народа, так і асаблівасцямі развіцця. Складзеныя стагоддзямі традыцыі, бытавы ўклад, асаблівасці псіхалагічнага складу людзей, геаграфічнае становішча тэрыторыі, клімат, міжнацыянальныя сувязі — усё гэта, на думку У. Глыбіннага, накладае адбітак і так альбо інакай выяўляецца ў мастацкім творы. Любое разбурэнне гэтага комплексу ўзаемазвязанасцей і ўзаемазалежнасцей, прыўнясенне ў яго чужародных элементаў, адмаўленне ад самабытна-нацыянальнага шляху як у выбары рэпертуару, так і выяўленчых сродкаў нясе з сабой скажэнне своеасаблівасці культуры. З гэтым цяжка не пагадзіцца, хоць відавочна, што ніводная нацыянальная культура ў XX ст. не магла развівацца ў цяплічных умовах. Як гэта ні драматычна, але многія элементы, якія нярэдка потым гвалтоўна ўкараняюцца, арганічна ўвайшлі ў беларускую культуру.

Гісторыю станаўлення беларускага тэатра ў савецкі час У. Глыбінны падзяляе на два перыяды — да і пасля справакаваных партыйным кіраўніцтвам тэатральных дыскусій 1928—29 гг. Пад лозунгам сцвярджэння на сцэне сучаснага пралетарскага рэпертуару (які б «адказваў на запатрабаванні рабочага гледача») і барацьбы з фармалізмам пачалася арганізаваная кампанія супраць «нацыянальнага», што закончылася пагромам беларускай творчай інтэлігенцыі ў 1930—36 гг. Ілюстратыўная агульнасавецкая драматургія, што з'явілася ўслед за гэтым, умацавала ў тэатрах камуністычную ідэалогію. Тэатр, які прыняў канцэпцыю непрымірымай класавай барацьбы, супрацьпастаўлення сацыялістычнай і буржуазнай культур, вульгарна трактуючы класіку і атрымліваючы ўзнагароды за стварэнне пастановак аб дзейнасці варожых элементаў унутры савецкага грамадства, устаў на шлях апраўдання гвалту і тэрору, якія разгарнуліся ў краіне. Тэатр зрабіўся звенчаком агульнадзяржаўнай машыны, якая апрацоўвае масавую свядомасць людзей. Як узор такога савецкага партыйнага мастацтва разгледжана ў кнізе п'еса Э. Самуйлёнка «Пагібель воўка».

«Новыя п'есы сталі з'яўляцца ў тэатры, — піша У. Глыбінны, — але яны прыйшлі не ад тонкага душэўнага хвалявання, якое ўзнікае ад судакранання пісьменніка да жыцця, не ад сэрца, не ад глыбокага абагульнення вопыту свайго пакалення. Яны былі выкліканы рацыянальнай неабходнасцю заклікаць да абароны ўсяго таго, што заганяла мастацтва ў пракрустаў ложак партыйных тэм» (с. 343). Да такіх мадэляў жыццяздольных ілюстратыўных п'ес аўтар адносіць «Напор» А. Александровіча, «Напрадвесні» М. Ільінскага, «Міжбур'е» Д. Курдзіна, «Вайна — вайне» Я. Коласа. Хлусня, схаваная ў жыццепадабенства, укараняецца настолькі глыбока, што робіцца традыцыяй у беларускай драматургіі. Мастакі, якія наступаюць на «горла ўласнай песні», якія ў сілу цэнзурных меркаванняў уводзяць у п'есу лжывыя фіналы і асаблівыя драматургічныя ходы, спакваля пакідаюць драматургію.

ДЗЕСЯЦІГОДДЗІ паміж 1930—1950 гг. для У. Глыбіннага прадстаюць як адзіны, узаемазвязаны мастацкі этап, вынік вялікага пералому. Такім чынам, акрамя ўсіх нечаканых аспектаў аналізу, у навуковай канцэпцыі У. Глыбіннага пастаўлена пытанне аб перыядызацыі, адрознай ад існуючай ў айчынным тэатразнаўстве.

Расчляненне цэласнага гістарычнага працэсу на асобныя перыяды — абстракцыя. Гэта не больш як тычкі, апазнавальныя знакі, ды без падобных умоўных градацый гуманітарная навука існаваць не можа. «Рубежныя гады» для мастацтва — своеасаблівыя «пункты выбару». У той ці іншы (параўнаўча невялікі) адрэзак часу само мастацтва як бы аказваецца на ростанях; яно можа развівацца ў нейкіх зусім розных накірунках. Назапашаны ў папярэднія гады багаж нясе ў сабе розныя варыянты наступнага эстэтычнага руху. Аднак, пад уплывам жыццёвых умоў мастацтва рухаецца па тым шляху, які атрымлівае найбольшае спрыянне ў той гістарычны момант.

У нашых даследаваннях тэатральныя дыскусіі 1928—29 гг., пададзеныя як пазбаўленне тэатраў ад фармалізму, — толькі эпізадычная старонычка ўнутры вялікага перыяду пабудовы падмурка сацмастацтва. Перыядызацыя беларускага тэатра па досыць аб'ектыўных прычынах, відаць, і не магла быць іншай. Яна павінна была паўтараць кананізаваную гісторыю пабудовы сацыялізму ў краіне. Агульнапрынятая некалькі гадоў назад разбіўка перадваеннай гісторыі беларускага тэатра на тры перыяды («Абнаўленне народнай гаспадаркі 1921—25», «Будаўніцтва сацыялізму 1926—32», «Перамога сацыялізму ў СССР і сцвярджэнне метаду сацыялістычнага рэалізму 1933—41») сёння недарэчная. Нават калі разглядаць яе па шкале не мастацкай, а грамадска-палітычнай. У любым выпадку павінен узнікнуць «рубежны» 1937 год. Да гэтага часу прагучаў магутны акорд кампаніі знішчэння нацыянальнай літаратуры і пачалася паласа тэатральных рэарганізацый. У 1937 годзе зачыняецца тэатр У. Галубка (БДТ-3) і старэйшы гомельскі калгасна-саўгасны тэатр пад кіраўніцтвам Е. Міровіча; паводле загаду ўпраўлення па справах мастацтваў пры СНК БССР БДТ-2 робіцца Віцебскім гарадскім тэатрам. У тэатральнай палітыцы назіраецца чарговы пералом, характарыстыка якога яшчэ чакае свайго даследчыка. Але і тыя звесткі, якія прыводзіць у сваёй кнізе У. Глыбінны, відавочна даюць істотны імпульс для перагляду як асобных аспектаў у гісторыі тэатра, так і яго агульнай навуковай перыядызацыі.

У кніжцы У. Глыбіннага не трэба шукаць «адзіна правільнага» адказу на тую або іншую, часта досыць заблытаную праблему ў гісторыі беларускага тэатра. Сёння, добра ўсведамляючы тое, якая міфалагема была створана ў 20—30-я гады, шмат што ставіш пад сумніў...

Але значная сама па сабе навуковая пастаноўка праблемы У. Глыбінным, таксама, як і прапанаваны ім шлях для яе вырашэння. З цягам часу метады аналізу выкрываюць сваю абмежаванасць і разам з гэтым стымулююць пошук новых падыходаў. У. Глыбінны падрабязна даследуе сам механізм падаўлення і сцірання нацыянальнай своеасаблівасці ў мастацтве, сродкі, якімі гэта рабілася. Тэму так многа месца ў кнізе аддадзена нібыта закуліснаму боку, таму, што часта застаецца за радком тэатральнай рэцэнзіі — унутрытэатральным канфліктам, набліжанасці вядучых дзеячаў мастацтва да адміністрацыйна - камандных вышыняў ва ўпраўленні культурай. Момант непасрэднага эстэтычнага аналізу твора крыху адступае на другі план. Аўтар больш дакладны і канкрэтны ў характарыстыцы драматургіі, генеалогіі яе сюжэтных матываў, чым у вызначэнні чыста тэатральных пытанняў стылю, школы ігры, іх тыпалогіі. У. Глыбінны дае толькі самы агульны абрыс аблічча тэатраў. Іх эстэтычную і стылёвую своеасаблівасць ён разглядае не пад мікраскопам, а ў маштабах трагічных калізій гісторыі XX стагоддзя. Сёння добра відаць недастатковасць такога падыходу.

Галоўным арыенцірам у мастацтвазнаўчым аналізе пастановак беларускіх тэатраў для У. Глыбіннага служыць работа прафесара А. Вазнясенскага «Сучасны беларускі тэатр. 1921—26 гг.», апублікаваная ў № 3 часопіса «Узвышша» за 1927 год. Ідэі, якія А. Вазнясенскі выказвае ў адносінах да калектыву БДТ-1, У. Глыбінны ўслед за ім («Узвышша», 1929, № 6) тлумачыць больш шырока, далучаючы да творчай практыкі БДТ-2. Асноўная думка А. Вазнясенскага ў тым, што бурны рост беларускага прафесійнага тэатра ў першыя гады пасля рэвалюцыі быў магчымы таму, што беларускія калектывы выкарысталі багаты вопыт тэатральных культур іншых народаў. Шырокая панарама тэатральнага жыцця тых гадоў разглядаецца не як фон для станаўлення ўласна нацыянальнага тэатра, але як яго сілкавальнае асяроддзе. Да пачатку 20-х гадоў у рускім і яўрэйскім тэатрах атрымалі найбольш яркае мастацкае выяўленне і тэарэтычнае асэнсаванне шэраг тэатральных накірункаў. А. Вазнясенскі вылучае тры тыпы тэатра — рэальна-псіхалагічны, эстэтычны і рэвалюцыйны. Саму класіфікацыю гэтых кірункаў ён запазычвае з брашуры П. Маркава «Новейшие театральные течения (опыт популярного изложения)», якая выйшла на тры гады раней у Маскве, але значна спрашчае яе. «Строительные леса», умоўныя абазначэнні, уведзеныя ў навуковы падыход П. Маркавым, у У. Глыбіннага ператвараюцца ва ўстойлівую тэрміналогію, якой ён упэўнена маніпулюе, перамешваючы новыя тэрміны з акадэмічна агульнапрынятымі (канструктывізм, рэалізм, эстэтызм, рамантызм), змястоўна не ўдакладняючы гэтыя вызначэнні і не заўсёды выразна тлумачачы, што ён пад імі разумее. Творчы шлях БДТ-1 першых гадоў прадстаўлены як сінтэз трох тэатральных плыняў. Нацыянальная тэатральная мова нараджаецца з пераўтварэнняў усемагчымых запазычанняў і абрыўкаў розных культурных традыцый, хоць на першых часах гэтыя абрыўкі існуюць у межах аднаго спектакля эклектычна. Сама па сабе гэтая думка багацейшая і цікавейшая, чым яна рэалізавана самім аўтарам у даследаванні. Да таго ж у рамках даследавання беларускамоўных калектываў (такую задачу ставіць перад сабой У. Глыбінны) яна не можа быць вырашана, бо патрабуе падрабязнага разгляду сувязей паміж рознымі нацыянальнымі культурамі, параўнанняў і аналогій. У выніку сама праблема сінтэзу падменена тэзісам, які не вымагае доказу, — што трупе БДТ-1 заўсёды было блізкае мастацтва жыццёвай праўды і глыбокага псіхалагізму. У чым жа заключаўся гэты сінтэз і якія яго вынікі — сказана вельмі няясна.

ДАСЛЕДУЮЧЫ агульныя стылёвыя рысы, якія аб'ядноўваюць два тэатры з зусім рознымі эстэтычнымі прыхільнасцямі, аўтар лічыць, што агульнае паміж БДТ-1 і БДТ-2 было ў тым, што ў абодвух калектывах дамініравалі ў 20—30-я гады традыцыі псіхалагізму Маскоўскага Мастацкага тэатра. Па сваёй эстэтыцы БДТ-1 тых гадоў быў бліжэй Александрынцы і Малому тэатру (пра гэта ў нас пісалася), а акцёрская трупа БДТ-2 была выхавана акцёрамі і рэжысёрамі МХАТ-2, які ў тыя гады адштурхоўваўся ад канонаў тэатра Станіслаўскага. Псіхалагізм як паняцце не разглядаецца аўтарам як агульнасастаўная з'ява (псіхалагізм псіхалагізму розніца; унутры аднаго накірунку існуе мноства градацый). Аўтар лічыць сваім абавязкам абараніць тэатры ад тых нападак, якія ім давялося вынесці ад рапаўскай крытыкі, што выступіла супраць «ідэалізму сістэмы Станіслаўскага» і «дробнабуржуазнага духу МХАТа», не адчуўшы, што менавіта ў тыя гады пачаўся працэс мхатызацыі, які ў многім садзейнічаў нівеліроўцы і беларускага тэатральнага мастацтва.

З лёгкай рукі З. Бядулі, які вызначыў напрамак пошукаў беларускай драматычнай студыі, з якой узнік БДТ-2, «паміж Станіслаўскім і Меерхольдам», У. Глыбінны кананізуе гэтыя імёны, спрабуючы адшукаць, што ў спектаклях тэатра ад псіхалагізму МХАТ, што ад канструктывізму Меерхольда, хоць і тое, і другое мае даволі ўскосныя адносіны да рэальных творчых прынцыпаў БДТ-2. Супярэчнасці і лагічныя пасткі, у якія, не заўважаючы гэтага, трапляе аўтар, сёння выразна бачны. Але сам падыход, прапанаваны Глыбінным для вырашэння праблемы нацыянальнага стылю ў мастацтве, вядома, заслугоўвае самай пільнай увагі і развіцця.

У. Глыбінны лічыць, што да тэатральных дыскусій 1928—29 гг., пасля якіх тэатр трапіў пад апякунства партыі, нацыянальны беларускі стыль у тэатры ўжо склаўся, аднак у наступныя гады быў свядома знішчаны і якасна зменены, бо мастацтва было накіравана па ілжывым шляху.

Разважаючы пра «кіруючую і накіроўваючую ролю» партыі ў культурным будаўніцтве, раздумваючы чаму ўсё-такі расло майстэрства артыстаў і рэжысёраў, з'яўляліся цікавыя спектаклі, У. Глыбінны прыходзіць да высновы: дзякуючы здольнасці таленту максімальна выкарыстаць наяўныя магчымасці для самараскрыцця, дзякуючы ўменню артыстаў знаходзіць усемагчымыя лазейкі і быць зусім вольнымі ўнутры ўстаноўленых зверху абмежаванняў. Аднак гэтыя чалавечыя намаганні, якія прыводзілі да мастацкіх дасягненняў, прадстаўляліся афіцыйна як вынік мудрай палітыкі партыі ў галіне мастацтва.

«Бальшавікі прыпісвалі сабе тое, што на самай справе з'яўлялася творчым дасягненнем беларускага народа (...) Натхненне і талент, якія праяўляліся пры (таталітарным. — **У. М.**), рэжыме, прыходзіла ад народа, а не ад Саветаў», — піша ён. — Гісторыя тэатра мусіць быць (праналізавана.— **У. М.**) праз аддзяленне работы беларускіх людзей ад уплыву савецкага рэжыму. Першае мусіць быць даследавана, другое — адкінута. Гэта адзіна магчымы шлях пры звароце да культурнай спадчыны, па якой можна меркаваць пра гісторыю і культурную дзейнасць народа» (с. 50).

Але вось як адлучыць адно ад другога? Нават калі глядзець на перадваеннае мінулае з вышыні 90-х гадоў? Некалькі пакаленняў людзей, выхаваных у існаваўшай сістэме грамадскіх каштоўнасцей, нават у блізкім будучым зжыць у сабе тое, што складвалася і перадавалася генетычна дзесяцігоддзямі, наўрад ці атрымаецца. Так, праз спазнанне гісторыі ўласнай краіны мы спрабуем пазбыцца мінулага, аднак мінулае ніяк не робіцца мінулым, прарываючыся самым крывавым водгуллем у сённяшні дзень. З аўтарам пагаджаешся і не пагаджаешся, у тым-сім кніга састарэла, у нечым пракладае масткі ў будучыню. Галоўнае — яна адкрыта сённяшняй свядомасці, якая развітваецца са стэрэатыпамі ва ўспрыманні розных галасоў, і пазбаўлена многіх гістарычных ілюзій.

ПЕРАПЛЯЦЕННЕ КУЛЬТУР

Беларускае барока і рускі іканапіс

У 1990 г. у Мінскім мастацкім музеі экспанаваліся выстаўкі «Мастацтва старажытных гарадоў Беларусі IX—XII стагоддзяў» і «Мастацтва Рэнесансу ў Беларусі». Сёлетняя выстава «Мастацтва барока ў Беларусі» стала завяршальнай у шэрагу экспазіцый, якія прапагандуюць мастацтва Беларусі IX—XIII стст. На ёй былі прадстаўлены лепшыя творы іканапісу, драўлянай скульптуры, разьбы, парадныя партрэты з калекцыі Радзівілаў, старадрукаваныя кнігі, паліхромныя кафлі, выкананыя на працягу XVI—XVIII стст. Выстава, у адрозненне ад папярэдніх, была цалкам складзена з работ, якія належаць Мінскаму мастацкаму музею.

Святы Фелікс, Скульптура XVIII ст.

Беларускае мастацтва канца XVI — пачатку XVIII ст. развіваецца пад уплывам мастацкага стылю барока (што ў перакладзе азначае — мудрагелісты, незвычайны, дзіўны). На беларускую зямлю барока прыходзіць у заходнееўрапейскім варыянце. Паколькі мастацтва гэтага перыяду ў асноўным культавае, а рэлігійная унія 1596 года адкрыла шырокі доступ каталіцкім ордэнам на беларускую і ўкраінскую тэрыторыі, то барочныя тэндэнцыі рэалізуюцца пры пабудове і ўнутраным убранні новых касцёлаў і манастыроў. Усе творы, прадстаўленыя на выстаўцы, раней арганічна ўваходзілі ў ансамблі галоўнага алтара касцёла, ці ў адзін з чыноў іканастасу праваслаўнай царквы. У гэты час беларускія рэзчыкі ствараюць свой варыянт скразной, аб'ёмнай, ажурнай заходнееўрапейскай дэкаратыўнай разьбы, скульптура робіцца дынамічнай, са складанымі разваротамі ў прасторы. Адна з лепшых работ на выставе — «Святы Фелікс», скульптура XVIII ст. Вобраз манаха-бадзягі, прапаведніка, які жыве падаяннямі, валодае рысамі сапраўднага, глыбокага псіхалагізму.

Узровень мастацкай культуры Новага часу вызначаўся густамі і патрабаваннямі асноўных заказчыкаў: царквы і феадалаў. Побач з рэлігійным існавала мастацтва свецкае — партрэтны жывапіс. Мастакі працавалі для шматлікіх магнатаў, якія жадалі мець партрэтныя галерэі з выявамі сваіх продкаў. У музейнай калекцыі знаходзяцца партрэты са збору Радзівілаў — буйнейшых магнатаў Рэчы Паспалітай. На выстаўцы было прадстаўлена каля дзесяці работ, у асноўным парадныя партрэты прадстаўнікоў сям'і, а таксама іншых вядомых дынастый: Вішнявецкіх, Астрожскіх, Завішаў. У партрэтным мастацтве мудрагелістасць і рухомасць, уласцівыя барока, праяўляюцца ў дэталях. Галоўным робіцца стаўленне да чалавека як да незалежнай асобы. Пацвярджэннем сказанаму з'яўляецца работа невядомага майстра — партрэт Анджэя Казіміра Завішы 1676 года. Яго нельга назваць урачыста-парадным. З глыбіні цёмнага фону выступае паясная выява магната, які прытрымлівае шаблю на поясе — традыцыйная дэталь. Перад гледачом — партрэт-біяграфія старасты мінскага і чачэрскага, чалавека моцнай волі, вядучага дзейны лад жыцця, які спадзяецца толькі на сябе. Партрэт Завішы — адзін з самых пранікнёных і дакладных па псіхалагічнай характарыстыцы ў жывапісе XVII ст. на беларускіх землях.

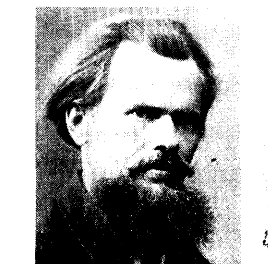
Нацыянальныя асаблівасці беларускай культуры XVII—XVIII стст. сталі больш прыкметнымі ў параўнанні работ мінскага музея з творамі яраслаўскага іканапісу (выстава «Яраслаўская ікона і скульптура XVI—XIX стагоддзяў»). Экспазіцыя ладзілася такім чынам, што дазваляла з максімальнай зручнасцю супаставіць творы, якія ўзніклі ў адзін час, але ў розных дзяржавах і пры розных умовах.

Большасць яраслаўскіх ікон напісана ў майстэрнях пры манастырах, па ўзорах маскоўскага іканапісу. Асноўныя заказчыкі — багатае купецтва і рамеснікі. Цікава, што заказчыкі і мастакі паходзілі з аднаго асяроддзя і аднолькава разумелі патрабаванні, якія прад'яўляюцца да іканапісу, чаго не было на Беларусі. Росквіт культуры Яраслаўля — XVII ст. У Маскоўскай дзяржаве — гэта Смутны час, абарона нацыянальнай самастойнасці, выбары гасудара — звыклыя для Рэчы Паспалітай і нямыслімыя для расіян. У гэты перыяд Яраслаўль бярэ на сябе ролю цэнтра, які ахоўвае старажытныя ўстоі. На першы план выходзіць трэцяе саслоўе — купцы, буйныя прамыслоўцы. Вядомы кансерватызм гэтага асяроддзя знаёмы нам па п'есах А. Астроўскага (хоць аўтарам ён перабольшаны). Тым не менш, у іканапісе клапатліва захоўваюцца традыцыі «старажытнага пісьма» — XVI ст. Наватарства Сімона Ушакова і яго паслядоўнікаў чужое мясцовым майстрам.

Наведвальнікі выставак у мастацкім музеі мелі рэдкую магчымасць пазнаёміцца з традыцыйным рускім іканапісам, пераканацца ў выразных асаблівасцях беларускага мастацтва і яшчэ раз задумацца пра складанае перапляценне культурных традыцый.

А. КАРПЕНКА,
старшы навуковы супрацоўнік аддзела старажытнабеларускага мастацтва.

ПОШУКІ, ЗНАХОДКІ

Добраму вучню
Гр. Васілю Бахару
— на добры ўспамін.
Язэп Н.-Драздовіч
Навагрудак, 17-V-1928.

Гэты здымак з невядомым дасюль аўтографам Язэпа Драздовіча даслаў у рэдакцыю спадар А. ЛУКАШУК з Гайнаўкі (Рэспубліка Польшча, Беластоцкае ваяводства).

У 1928 г. мастак працаваў настаўнікам беларускай гімназіі ў Навагрудку, і здымак падораны «добраму вучню Васілю Бахару». Якім чынам здымак трапіў у ягоны сямейны архіў, спадар Лукашук не ведае.

Вацлава ВЯРБОЎСКАЯ

ЖЫВЕ Ў АМЕРЫЦЫ ДЗЯЎЧЫНКА З МОТАЛЯ...

Мазаіка характару. Дыялогі з доктарам Марыяй Дзямковіч.

Ёй было 13 гадоў, калі яе змусілі пакінуць свой родны кут, свой родны край, сваю Бацькаўшчыну...

«Памятаю, як партызаны напалі ноччу. Шмат крычалі, патрабавалі ежу, мёд. Я вельмі спужалася і схавалася пад ложак, але яны нічога дрэннага не зрабілі. Тады я вылезла з-пад свайго сховішча і заснула. Прачнулася ад крыку. Крычала бабуля. Я ўскочыла і праз прыадчыненыя дзверы ўбачыла, як на лаўку паклалі майго дзядзю Паўла (брата мамы) і пачалі біць. Доўга білі. Ён стагнаў спачатку, а потым прасіўся. Бабуля енчыла: «Паночкі, забярыце ўсё, гэта мой сын, маё дзіця... Не біце, паночкі...» Але яны білі яшчэ больш... Сэрца маё білася моцна-моцна і я знепрытомніла... Не памятаю, што было далей», — раскажа доктар Марыя Дзямковіч праз 40 гадоў.

Яна хацела выкрасліць усё з памяці, забыць, што недзе існуе Беларусь. Моталь... Яе радзіма... Матчына мова. Бацькава поле...

«Быў снег амаль да пояса. Свяціў месяц. Стаяла прыгожая, чыстая, марозная зіма. — працягвае свой успамін Марыя Дзямковіч.—Раптам мы пачулі стрэлы. Бабуля выйшла з дому і, вярнуўшыся, сказала са слязьмі, што партызаны забралі дзядулю Пятра і дзядзю Паўла. Яна сказала яшчэ, што дзядуля прасіў памаліцца, але мы раптам ізноў пачулі стрэлы. Бабуля паляцела да дзядзі Паўла, схапіла ягоных маленькіх дзетак і прынесла да нас (іхнія дзверы былі з вуліцы, а нашыя — з гароду). Хутка пачуўся стук у нашы сенцы. Мама пайшла адчыняць, доўга яе не было, а потым у хату ўвалілася нейкая высокая фігура і галосна гаркнула: «Маліся , бо буду забіваць!» Я не памятаю, чаму мы пачалі голасна плакаць... Гэты чалавек падняў вінтоўку і прыцэліўся, але нечакана адчыніліся дзверы і — на парозе стаяў чалавек, які сказаў: «Пакінь, не забівай...» Ён калісьці прыходзіў з партызанаў да дзядулі, і яны доўга аб чымсь размаўлялі...

Маці ўцякала босая з дзецьмі праз агароды да людзей праз тры дамы ад нашага. У гэтую ж ноч мы перабраліся ў дом дэкана.

Бабуля наступнай раніцай пайшла шукаць свайго мужа і сына. Знайшла яна іх... забітымі. Прывезла на санях дамоў...

Каля мяне стаялі нейкія людзі і сказалі, што тут забілі майго дзеда і дзядзю Паўла... Я знямела... Не памятаю, як апынулася ў другой бабулі (маці маёй мамы), а там — два ейныя сыны Мікалай і Паўла ляжаць на лаўцы, прыбраныя і памытыя. Дзядзька Мікалай ляжаў першы і пад беларускай кашулькай, у якую яго апранулі, быў чамусьці ручнік, я хацела паправіць і ўбачыла адкрытую рану...

Не памятаю, як апынулася дома, а там тое ж самае — на такіх жа лаўках і ў такіх жа беларускіх кашульках ляжалі дзядуля і дзядзя Паўла...»

Далей яе памяць не трымае нічога. Альбо яна не магла больш вытрымаць у гэты чорны дзень, альбо Бог даў ёй няведанне, бо большы крыж яна ўжо падняць не змагла...

Але праз гэту пакуту, праз увесь жах, аднекуль усплывае ў памяці вобраз яе любімага дзядулі Пятра... Ён быў прыгожы, духоўны чалавек і шмат дабра зрабіў людзям. Была ў іх хата. І быў гарод, і была вялікая яблыня з галінамі аж да зямлі... Моталь. Белыя хаты... Чыстыя агароды, у якіх чаго толькі ні расло! І мак, і цыбулька, і моркаўка, і агурочкі, і памідорчыкі, і бульбачка... а колькі ягад! А яблыкі, грушы, слівы!.. І якая радасць была туды залезці і таго-сяго пасмакаваць!

«...Дзяцінства... Ці ёсць што ў свеце прыгажэй і святлей за яго?.. Кажуць, што тыя рысы характару, якія чалавек атрымаў у дзяцінстве, потым ён толькі развівае. Галоўны напрамак душы складваецца ў дзяцінстве... Галоўны рух духоўных сіл пачынаецца там...

Мама працавала ў полі, а тата йшоў на цагляны завод (ён і яшчэ два чалавекі мелі гэты завод).

...Тата меў вельмі цікавы характар, і шмат цікавых падзей адбылося з ім. Сваю жонку, маю маму Ганну, ён прынёс дамоў на руках. Бацькі яго хацелі другую, больш багатую, але ён выбраў каханую! ...Аднойчы на кані ён заехаў у... рэстаран. ...Аднойчы ён надзеў кажушок і ў царкве выступіў і гаварыў пра незалежную Беларусь... Мая бабуля была заклапочана гэтым выступленнем. Баялася, каб не атрымалася чаго-небудзь дрэннага.

Калі пачалася вайна, то ён у афіцэрскай капральскай вопратцы прыйшоў развітацца з усімі намі. (Ён служыў у польскім войску, а паколькі беларус, дык павінен быць у рэзерве, а калі вайна, то і беларус патрэбны). Яму было тады 33 гады...

...Потым у Моталь прыйшлі расейцы...

Яны ішлі па галоўнай вуліцы, ехалі на канях і вазах. Твары іх былі змучаныя і худыя... Дзядуля казаў, што ў Расіі дрэнна. Гэта я добра памятаю.

Некалькі чалавек прыйшло да нас у хату. Маці паставіла на стол сала, хлеб, мёд, шмат тварагу і малака. Елі яны са смакам і гаварылі, што ў нас «малая Амерыка»... Каням давалі сена, аўсу...

У нас тады было радыё і з гэтага часу пачалі гучаць па радыё расейскія песні «Вставай, поднимайся, рабочий народ», «Расцветали яблони и груши» і г. д. Мне падабаліся гэтыя песні і я любіла іх слухаць...

Аднойчы да нас прыйшлі афіцэры і салдаты з вайны і сказалі, што майго бацьку забілі і сказалі, нават, што бачылі, як яго пахавалі...

Але аднаго разу да нас прыйшоў паштальён і спытаў маму, але паколькі мамы дома не было, то пісьмо даў мне... На канверце я ўбачыла надпіс «Барыс Раманавіч» па-польску... Не памятаю, што было ў пісьме, але памятаю, што бацька напісаў з лагера.

Я паляцела з усіх ног да дзядулі і бабулі і крычала: «Бацька жывы! Бацька жывы!»

Гэта была адна з шчаслівых старонак ейнага жыцця. А колькі іх было яшчэ... Мо калі атрымала атэстат пра заканчэнне школы, і дырэктар сказаў, што за ўсю гісторыю школы Марыя Рамановіч мае найлепшыя адзнакі... Мо калі паступіла ўжо ў Польшчы ў медычны універсітэт... Мо калі замуж выйшла за свайго каханага?..

Амаль праз 40 гадоў пра доктара Марыю Рамановіч так скажуць пацыенты: «Доктар Марыя заўсёды гаворыць праўду і шмат дапамагае хворым. Калі б не яна, пенсію мы б ніколі не атрымалі. Яна першая ўбачыла, што я атручана волавам, хімічным прэпаратам, і, не пабаяўшыся, што будзе мець праблемы з фірмай, у якой я працую, пачала змагацца з людзьмі, якія былі ў гэтым вінаватыя. Я, і шмат такіх, як я, страцілі здароўе і не мелі ніякага ратунку.

Яе пужалі, тэлефанавалі ёй, але яна была ўжо шмат пужаная... І перамагла! Прадпрыемства гэта зачынілі, пенсію людзям выдалі! А калі б не яна, колькі людзей страцілі б працаздольнасць!..»

Прыемна чуць пра беларусінку тут, у Амерыцы, што яна больш, чым доктар: яна сябра, дарадчык. «Без яе я ніколі не атрымаў бы пенсію, — кажа мне пацыент містэр Марц. — Я працаваў на школьным аўтобусе, але дастаў строк і цукровы дыябет. Таму ў мяне забралі лайсенс на працу і ніякага ратунку не было. Толькі доктар Марыя дамаглася атрымаць мне дапамогу ад штату! Яна таленавіты доктар! І яшчэ больш таленавіты чалавек!»

Калі я запыталася ў доктара Марыі, ці моліцца яна Богу, яна сказала мне: «Мая работа —мая малітва!..»

Яна заўсёды дбае аб пацыентах, а не аб сабе, яна аддае сябе людзям, думае пра іх, любіць іх, яна міласэрная... Аб гэтым гаварылі мне ў адзін голас людзі, якіх калісьці лячыла, альбо лечыць доктар Марыя.

Міласэрная... Адкуль гэта ў маленькай прыгожай беларускай жанчыны, якая вынесла на сваіх худзенькіх плячах столькі болю, столькі гора, столькі жалю? Што трымала яе? Адкуль браліся сілы?..

Яна хацела выкрасліць са свайго сэрца Беларусь і ўсё, што мела да яе дачыненне... Не хацела думаць... Старалася не ўспамінаць...

— Мы лічылі доктара Марыю полькай, бо адукацыю яна атрымала ў Польшчы, — скажа мне ейны калега доктар Ноял, — але яна прынесла карту і паказала, дзе знаходзіцца Беларусь... Ад яе першай я дазнаўся пра гэту краіну.

І не толькі ён у Пітсбургскім шпіталі, што ў Пенсільваніі, дзе працуе доктар Марыя, даведаўся пра Беларусь. Пра Беларусь даведаліся ўсе яе калегі і пацыенты, што для мяне было прыемнай нечаканасцю, бо амерыканцы ў большасці сваёй лічаць, што ёсць толькі «Расія», а што існуе недзе Беларусь, дык пра гэта мала хто чуў.

«...Апынуўшыся ў Польшчы, мы павінны былі хлусіць, што мы палякі, а не беларусы. Кожны дзень трэсліся, што прыйдуць і заб'юць... Галадалі. Елі мерзлую бульбу, цяжка працавалі на фальварку. Я выбірала буракі, жала жыта, збірала бульбу. А калі мне было 15 гадоў я пайшла працаваць на цукровы завод, мыла падлогі, чысціла машыны, сястра Волечка даіла кароў. Жылі мы з мамай і дзецьмі ў адным неабагравальным пакойчыку.

Я зразумела, што так жыць больш нельга. І паставіла сабе ўмову: альбо выбірацца з гэтага становішча і нешта рабіць, альбо загінуць змарнеўшы.

Мэтанакіравана пачала чытаць (пры свечках) польскія кнігі. Потым, назбіраўшы цукру, я змагла наняць настаўніка. Заплаціла яму за заняткі 20-цю кілаграмамі цукру.

Хадзіла ў школу за 3 кіламетры ад фальварку праз лес. Экзамены ў школе здала лепш за ўсіх. Паступіла спачатку ў гандлёвую школу, а потым вырашыла паступіць у медычны інстытут. І паступіла! Памятаю, у паперах павінна была пісаць, што полька, бо калі б напісала, што беларуска, то польскія камуністы адправілі б мяне ў Сібір, дзе ўжо пакутавала мая цётка з дзецьмі.

Вучылася я больш, чым мае сябры. Паўтарала ўвечары і назаўтра раніцай ўсё тое, што праходзілі ўдзень. Любіла хімію. Крэсліла хімічныя формулы, уяўляла, як праходзяць хімічныя рэакцыі...

Скончыла педыятрыю ў ліку лепшых студэнтаў. Гэта быў адзін з самых шчаслівых дзён у маім жыцці! Думала, што ўсё змагу; знала, што лячыць буду лепш за ўсіх!

...Першыя гады працы ў Польшчы былі цяжкімі. Працавала шмат. Лячыла. Вучыла студэнтаў. Сама з імі вучылася, чытала новыя і старыя часопісы і газеты. Паспявала ў оперу, на канцэрты. Палюбіла Хэмінгуэя, Стэйнбека, Сянкевіча, Міцкевіча...

Пад час працы Марыя страціла мужа, цяжка хварэла яе дачушка, а на рабоце ніхто гэтага нават не заўважыў, бо яна ніколі не пераносіла сюды асабістыя праблемы.

Адкуль браліся сілы? Адкуль бралася цярпенне? Што дапамагала ёй несці жыццёвы крыж?..

— Яна думае аб пацыентах, а не пра сябе, — скажа пра яе медыцынская сястра Салей Веуф. — З ёй вельмі лёгка працаваць, яна аддана хворым і заўсёды добра ведае, што рабіць. Высокай кваліфікацыі доктар. Я працавала з многімі доктарамі, а з беларускім доктарам найбольш цікава і прыемна працаваць.

«...Малады доктар прыкрыў твар дзіцяці і сказаў бацькам, што дзіця памерла. Я ўвайшла і ўбачыла, што сэрца яшчэ б'ецца, што скура яшчэ ружовая і што яшчэ можна паспрабаваць вярнуць яго да жыцця... Пачала рабіць штучнае дыханне і пасля 2 гадзін напружанай працы дзіця ажыло! Само стала дыхаць! Але праз 4

(Заканчэнне на стар. 15).

РЭПЛІКА ЧЫТАЧА

...І ШТУРМАМ БРАЎ БЕРЛІН!

Імя і ратныя подзвігі Героя Савецкага Саюза Асмана Касаева шырока вядомы на Беларусі. Сын карачаеўскага народа, ён у гады мінулай вайны паспяхова кіраваў партызанскім атрадам, які дзейнічаў на Магілёўшчыне і быў пазней пераўтвораны ў 121-ы партызанскі полк. Пра баявыя справы Касаева і яго атрада-палка напісаны нарысы, расказваецца ў энцыклапедычных даведніках. Вядома, не ўсё сказана. І спробу У. Янгазава сказаць сваё слова пра партызанскага важака трэба было б толькі вітаць, калі б гэтае «слова» было праўдзівае, выверанае. На жаль, янгазаўскае тварэнне «Няўлоўныя» (не павярочваецца язык назваць яго нарысам) аказалася нагрувашчаннем бессэнсоўных небыліц.

Янгазаў пачынае «салідна»: «Впервые за время войны так настойчиво звонили колокола Славгорода». Але, па-першае, у час вайны быў Прапойск, які толькі пасля вызвалення быў перайменаваны ў Слаўгарад. Па-другое, і гэта, відаць, галоўнае, — дзейнасць касаеўскага атрада-палка не ахоплівала Прапойск (ён дзейнічаў у Бялыніцкім, Магілёўскім і Быхаўскім раёнах). Але аўтар «Няўлоўных» не абмяжоўваецца Слаўгарадам. Янгазаў распаўсюджвае дзейнасць касаеўскага палка не толькі на Магілёўшчыну,але і на рэспубліку ў цэлым. Ён ліха піша, што касаеўцы ўдала ўзрывалі масты «на Бярэзіне, Сажы, Заходняй Дзвіне, Нёмане... Прыпяці».

Зрэшты, Янгазаву і гэтага падалося мала. На поўным сур'ёзе ён сцвярджае, што касаеўскі «121-й партизанский полк освобождал Польшу, Чехословакию, брал штурмом Берлин». Але ж кожнаму беларускаму школьніку добра вядома, што партызанскія атрады і брыгады пасля злучэння з часцямі Савецкай Арміі адразу ж расфарміроўваліся.

Уражвае не толькі архішырокая тэрыторыя дзейнасці касаеўцаў, але і маштаб гэтай дзейнасці. Акрамя ўжо прыгаданага штурму Берліну, 121-ы партызанскі полк, піша Янгазаў, узарваў 66 мастоў амаль на ўсіх рэках Беларусі, збіў 6 самалётаў і «вместе с подошедшими частями Красной Армии разгромил группу немецких войск «Центр».

З неймавернай лёгкасцю аўтар пераконвае, што, ідучы на аперацыю, у начной цемры, па лясной бездаражы касаеўцы «двадцатипятикилометровый бросок сделали буквально за сорок минут». А вось як па волі Янгазава Касаеў аддае загад напярэдадні нападу партызан на варожы гарнізон: «Прорываться придется ночью, вдоль реки, крутыми берегами, мелколесьем, а потом — железнодорожной насыпью... Сигнал — две красные ракеты».

Янгазаўскія кур'ёзы на гэтым не канчаюцца. Вось які загад аддае нямецкі камендант: «За поимку главаря могилевских партизан Касаева будет выплачено полмиллиона марок... За предоставление ему ночлега без ведома власти — расстрел». Як кажуць, каментарыі тут не патрэбны.

Янгазаў «перахрысціў» камісара Івана Іванова ў Пятра Барысава, рэчку Бесядзь — у Бяседу.

Трэба таксама сказаць, што на такім жа ўзроўні напісана і «Баллада о каменной девушке». Абодва творы ўвайшлі ў кнігу У. Янгазава «Мятежная юность», выпушчаную Ваенным выдавецтвам тыражом у 30 тысяч асобнікаў.

Апошнім часам досыць шмат гавораць і пішуць—пра прагрэсіруючую дэвальвацыю святога пачуцця любові да Радзімы і павагі да яе абаронцаў. Скажам прама: опусы Янгазава не садзейнічаюць умацаванню гэтага пачуцця.

Ілья БАРЫСАЎ.

РЭЛІГІЯ І МОВА

Леанід ЛЫЧ,
доктар гістарычных навук

(Працяг. Пачатак у №№ 29, 31).

3. МОВА УНІЯЦКАЙ ЦАРКВЫ

Пранікненне каталіцкай і уніяцкай веры ў наш край вяло да пэўных перамен у яго этнакультурным развіцці. Як-ніяк даводзілася мець справу са з'явай, якая зусім не вынікала з уласных духоўных традыцый, а заносілася з чужых краін ды яшчэ больш развітых у многіх адносінах. Небяспека асіміляцыі ўзнікла ўжо на першапачатковых этапах распаўсюджвання новых плыняў хрысціянскай рэлігіі і зусім заканамерна выклікала адмоўную рэакцыю ў народзе. І ў гэтым трэба бачыць яго надзейны паратунак, бо любыя формы супраціўлення насаджэнню і каталіцызму, і уніяцтва рабілі станоўчы ўплыў не толькі на павышэнне этнічнай самасвядомасці беларусаў, але і на захаванне іх культурных традыцый. У такіх умовах праваднікам каталіцызму і уніяцтва на Беларусі трэба было богаслужэнне ў храмах арганізаваць так, каб на іх бок надзейна перацягнуць вернікаў. Дамагчыся такога можна было толькі праз напаўненне новай веры мясцовым этнакультурным матэрыялам, што вымагала перш за ўсё ўжывання ў набажэнстве роднай мовы прыхаджан. Калі б праваслаўнае насельніцтва Беларусі спрэс прымала унію толькі добраахвотна, без супраціўлення, дык, напэўна, ні Ватыкан, ні каталіцкія іерархі Рэчы Паспалітай нікольні не патурбаваліся б аб увядзенні роднай мовы беларусаў у літургію і казанні уніяцкай царквы. Як бачым, сам факт супраціўлення уніі ў шэрагу выпадкаў прыносіў карысць, садзейнічаў культурна-моўнаму развіццю беларускага народа. Што датычыць лёсу царкоўнаславянскай мовы, дык рымскі папа і польскія католікі асабліва не стараліся захоўваць гэтую мову ва уніяцкім богаслужэнні з тым, каб павялічыць разрыў паміж уніятамі і вернікамі рускай праваслаўнай царквы.

Паколькі уніяцкая царква стваралася не на голым месцы, а была вынікам пераходу ў гэту канфесію былых праваслаўных, гэты фактар даволі доўга ўплываў на новую рэлігійную плынь на Беларусі. Як і праваслаўная царква, на першым часе і уніяцкая ў богаслужэнні выкарыстоўвала царкоўнаславянскую мову, маладаступную для разумення простаму люду. Уніяцкая царква пачала рабіць канкрэтныя практычныя крокі па ўжыванні мясцовай мовы, чым пашырыла свой уплыў сярод беларусаў. І, відаць, імкненне зусім яшчэ нядаўна праваслаўнага насельніцтва Вялікага княства Літоўскага мець мову богаслужэння больш блізкую да мясцовай, а значыць, і больш зразумелую, не з'яўлялася сакрэтам для тых, хто насаджаў тут уніяцтва. Улічваючы такія законныя пажаданні беларусаў, а таксама, каб не дапусціць ці звузіць размах іх магчымых выступленняў супраць уніяцкай царквы, у апошняй і дазвалялася весці службу не толькі на традыцыйнай царкоўнаславянскай, але і на беларускай мовах. Між іншым вольнае, нікім не абмежаванае выкарыстанне нацыянальных моў у практыцы уніяцкай царквы адзначалася ў дарэвалюцыйнай гістарычнай літаратуры як адна з прычын хуткага распаўсюджання гэтай канфесіі ў розных краінах Еўропы. Не стала выключэннем тут і Вялікае княства Літоўскае.

Права весці набажэнства ва уніяцкай царкве на роднай мове і фактычныя маштабы яе выкарыстання на Беларусі ў гэтых мэтах дзве зусім розныя рэчы. У апошнім выпадку патрэбны належная паліграфічная база і добрападрыхтаваныя святары. Сёе-тое з гэтага мелася. Але дзякуючы той скрупулёзнасці, з якой па загадзе Найсвяцейшага сінода некалі будуць знішчацца ўсе рэлігійныя кнігі ва уніяцкіх цэрквах, цяжка сказаць, у якой ступені яны былі забяспечаны літаратурай, неабходнай для вядзення літургіі. Прынамсі, гісторыкі не валодаюць дакладнымі звесткамі, былі ці не былі ва уніяцкай царквы на беларускай мове ўсе самыя патрэбныя для ўсялякага хрысціянскага набажэнства кнігі. Калі і былі, дык у выніку татальнага разбурэння літаратурнага фонду уніяцкіх храмаў, яны не дайшлі да нас. І ўсё ж адсутнасць такіх кніг не дае падстаў сцвярджаць, што беларуская мова не ўжывалася уніяцкай царквой у час яе галоўнай службы — літургіі. Нам вядома, што ў сярэднявеччы, калі Беларусь славілася на ўсю Еўропу сваімі слыннымі сынамі, сярод уніяцкіх святароў было нямала людзей высокай этнічнай самасвядомасці. Нездарма ж у шэрагу літаратурных крыніц таго часу засведчана, што ва уніяцкіх цэрквах Беларусі набажэнства вялося не на царкоўнаславянскай ці польскай мовах, а на мясцовых дыялектах. Дый мову царквы нельга вызначаць толькі па адной літургіі. Немалаважнае значэнне тут яшчэ мае, на якой мове святары звяртаюцца да вернікаў у час усёй службы ў царкве, пры выкананні розных рэлігійных абрадаў і г.д. У даных выпадках ужо няма сумненняў: пераважна выкарыстоўвалася беларуская мова ва ўсіх яе мясцовых дыялектах. Менавіта ад таго часу, як у многіх месцах не царкоўнаславянская, а беларуская мова стала асноўнай для уніяцкай царквы, аўтарытэт апошняй нязмерна вырас у народзе. Яна вольна канкурыравала не толькі з каталіцкай царквой, дзе выкарыстоўвалася спачатку латынь, а пазней — польская мова, але і з праваслаўнай, богаслужэнне ў якой па-ранейшаму вялося выключна на царкоўнаславянскай мове. Апора уніяцтва на беларускі этнакультурны элемент і перш за ўсё выкарыстанне ў час набажэнства роднай мовы беларусаў рабіла гэту рэлігійную плынь усё больш і больш папулярнай у іх уяўленні. Няма сумнення ў тым, што калі б беларускі народ быў палітычна незалежным, не зведаў сталага ўціску з боку афіцыйных улад Рэчы Паспалітай і Рускай дзяржавы, пануючых у іх каталіцкай і праваслаўнай рэлігій, уніяцтва вельмі хутка пераўтварылася б для яго ў дзяржаўную рэлігію.

Ішлі гады, і уніяцтва ўсё больш выпрацоўвала ў сабе рысы, якія рабілі яго адметным як ад праваслаўнай, так і каталіцкай цэркваў. Яно станавілася ў многіх адносінах самабытнай і самастойнай рэлігійнай плынню. Яшчэ задоўга да таго, як Расійская імперыя далучыла да сябе беларускія землі, уніяцтва тут было пашырана куды больш, чым каталіцызм і праваслаўе. Пад канец XVII стагоддзя апошняй належала толькі адна Беларуская епархія з цэнтрам у Магілёве. У сістэму уніяцкай царквы Рэчы Паспалітай уваходзілі Кіеўская мітраполія з рэзідэнцыяй у Вільні, Віцебска-Полацкае архіепіскапства і дзевяць епіскапстваў, якія ў сваю чаргу падзяляліся на дыяцэзы (тэрытарыяльна-адміністрацыйныя адзінкі). З іх самым вялікім на Беларусі быў Полацкі, які ўступаў толькі Кіеўскаму. На працягу доўгага часу уніяцтва было ў значнай ступені нацыянальнай беларускай царквой. Калі ж не ўсё ўдавалася уніяцтву па захаванні нацыянальных асноў у жыцці беларусаў, дык гэта толькі таму, што яно пастаянна зведвала на сабе ўплыў, больш таго — уціск з боку Польшчы і Масквы.

Называць беларускую уніяцкую царкву нацыянальнай, народнай маюцца важкія падставы яшчэ і таму, што яе асноўнымі вернікамі былі не заможныя станы насельніцтва нашага краю, а просты, пераважна вясковы люд. Гэта была самая танная паводле выдаткаў на ўтрыманне саміх храмаў і іх служыцеляў царква. У гэтым яна асабліва адрознівалася ад каталіцкай царквы, якая ахвотна выкарыстоўвала любую нагоду, каб толькі сваімі багаццямі і раскошай уразіць чалавека. Не будучы так абцяжараны падаткамі на ўтрыманне уніяцкіх храмаў, беларусы не маглі асабліва ўпарціцца іх пераводу ў новую канфесію. Часта дастаткова было перайсці ў яе мясцовым святару і пану, як адразу ж за імі давалі згоду прыняць новае веравызнанне і сяляне. Нарэшце не ўстаяў ад уплыву уніяцтва і галоўны аплот праваслаўя ў нашым краі — Беларуская епархія. У жніўні 1758 года тут захавалася толькі 130 цэркваў. На гэты час ад яе пад унію адышлі 164 царквы і 5 манастыроў. Паводле падлікаў гісторыка А. Грыцкевіча, у канцы XVIII стагоддзя 75 працэнтаў насельніцтва Беларусі з'яўляліся уніятамі. Толькі ў Гродзенскай губерні мелася 276 уніяцкіх цэркваў, у Мінскай (без Магілёўскага і Рэчыцкага паветаў) —121. Праўда, у гарадах каталіцкіх плебаній было больш, чым уніяцкіх, затое ў сельскай мясцовасці ў межах Літоўскага княства адпаведна 283 і 1199, а праваслаўных — 143, збораў (храмаў) кальвініцкіх —16. Вядома, адным толькі гвалтам, прымусам нельга было навязаць уніяцтва такой вялікай частцы народа. Трэба думаць, што ва уніяцтве было багата такога, што не адштурхоўвала, а, наадварот, прыцягвала беларусаў да яго. І сярод такога прыцягальнага, зразумела, на першае месца трэба ставіць беларускую мову.

Сацыяльны склад прыхаджан уніяцкай царквы вымушаў карэнным чынам змяніць яе адносіны да мовы набажэнства. Сельскае насельніцтва, просты гарадскі люд не ведалі ні царкоўнаславянскай, ні латыні. З імі патрэбна было весці службу на добра зразумелай народнай мове, інакш нічога не атрымалася б з увядзеннем новай веры. І уніяцкія святары з усёй сур'ёзнасцю ўзяліся за справу. Цяжкасці былі неверагодныя, бо не ставала служыцеляў кліру з добрай філалагічнай падрыхтоўкай. На першым часе ў пытаннях мовы панаваў сапраўдны хаос: хто якой валодаў, на той і размаўляў з Богам. Але толькі на першым часе, бо большасцю адукаваных святароў разумелася, што лёс уніяцкай царквы ні ад чаго так не залежыць, як ад будаўніцтва яе дзейнасці з улікам мясцовых звычаяў і этнакультурных матэрыялаў, асабліва роднай мовы беларусаў. Таму ў многіх выпадках апошняя з'яўлялася не толькі асноўнай у час казанняў, выканання розных рэлігійных абрадаў, але і пры вядзенні літургіі. У напісаныя на царкоўнаславянскай ці іншых мовах малітоўнікі ўносіліся патрэбныя для выканання набажэнства беларускамоўныя тэксты. Уніяцкія храмы з'яўляліся сапраўдным асяродкам беларускай нацыянальнай духоўнай культуры і былі зусім амаль неўспрымальнымі да польскай асіміляцыі, што дужа насцярожвала верхнія эшалоны каталіцкага духавенства Рэчы Паспалітай. І яно не драмала, шукала самыя надзейныя сродкі, каб перашкодзіць уніяцтву ўжо занадта моцна авалодаць душамі людзей беларускага краю. Заганяючы ў кут праваслаўе, верныя служкі Ватыкана не забываліся і на тое, каб не даць вялікай волі і уніятам, інакш мэта аддаленай перспектывы схіліць усіх іх у каталіцызм застанецца нязДзейсненай.

Настойлівыя намаганні каталіцкай царквы пашырыць свой уплыў і ўмацаваць раней заваяваныя на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага пазіцыі не праходзілі бясследна. З кожным дзесяцігоддзем ёй удавалася ўсё больш і больш прызначаць на пасады служыцеляў уніяцкай царквы асоб адкрытай каталіцкай арыентацыі. Сярод іх пачалі часцей трапляць нават людзі небеларускага паходжання, прычым былі і такія, што не ведалі ні беларускай, ні грэцкай, ні царкоўнаславянскай моў і карысталіся толькі польскай, чым падрывалі беларускамоўную палітру уніяцкай царквы. На пачатку XVIII стагоддзя ўжо меўся значны працэнт іерэяў, якія нават самі не разумелі, што яны чытаюць у час Боскай службы на славянскай мове. Каб неяк выйсці з такога становішча, склалі Славянскі лексікон (выдадзены ў Супрасльскім манастыры), у якім спачатку падаваўся тэкст царкоўных кніг на славянскай, а затым яго пераклад на польскай мове. Хібы ў моўнай практыцы уніяцкай царквы так ахарактарызаваў добры знаўца гісторыі рэлігіі, этнограф Ю. Крачкоўскі (1840—1903 гг.): «Па меры паглыблення ў васемнаццатае стагоддзе, чым большы лік лацінян (тут маюцца на ўвазе святары польскага паходжання.—**Л. Л.**) уваходзіў ва уніяцкую царкву, тым мацней і мацней падала веданне славянскай мовы. У канцы васемнаццатага стагоддзя не адны базыляне, а і многія свяшчэннаслу-

(Працяг на стар. 14).

З серыі «Помнікі дойлідства Беларусі». Мастак У. БАСАЛЫГА

РЭЛІГІЯ І МОВА

(Пачатак на стар. 13).

жыцелі... толькі па прыходзе, па ўвядзенні ў сьяшчэнны стан навучваліся колькі-небудзь плаўна чытаць. Міжволі даводзілася завучваць на памяць больш ужывальныя службы, а каму адмаўляла ў гэтым памяць, таму, каб не спакушаць прысутных сваім невуцтвам, прыходзілася абмяжоўвацца толькі адчытаннем царкоўнай службы цішком, сам сабе. Шмат хто са шляхты і мяшчан лацінскага веравызнання, паступіўшы ў белае уніяцкае духавенства і не ўмеючы чытаць па-славянску, амаль заўсёды служылі літургію шэптам, па сшытках, напісаных польскімі літарамі».

Такая беларускамоўная неадукаванасць многіх святароў польскага паходжання, якія пры садзеянні каталіцкіх іерархаў Польшчы ўладкоўваліся на службу ва уніяцкія цэрквы, часта была прычынай канфліктных сітуацый, бо прыхаджанам не падабалася, што духоўныя асобы так ганебна ставяцца да іх роднага слова, неразборліва вымаўляюць тэксты свяшчэннага пісання. Павага уніятаў да сваіх народных традыцый з'явілася важнейшым фактарам, што польская мова не ў стане была трывала ўмацавацца ў гэтай канфесіі. Значна пазней, калі ўжо не адзін дзесятак гадоў Беларусь пажыве ў складзе Расійскай імперыі, мітрапаліт Іосіф Сямашка заявіць, што «славянская мова ў грэка-уніяцкай царкве набажэнская». Тут цяжка сказаць, які меўся на ўвазе перыяд, бо калі канец XVI—XVIII стагоддзі, дык у гэты час выкарыстоўвалася і беларуская мова. А вось калі прыведзеныя словы датычаць першых дзесяцігоддзяў дзейнасці уніяцкай царквы пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі, дык яны могуць разглядацца як доказ «вялікіх поспехаў» свецкіх і духоўных уладаў па выцясненні беларускай мовы з набажэнства ва уніяцкіх храмах.

Але, бадай, самымі адпетымі ганьбавальнікамі роднай мовы карэннага насельніцтва нашага краю з'яўляліся базыляне (так называлі манахаў Ордэна каталіцкай царквы з праваслаўным абрадам), якім сям-там удавалася ўплываць на жыццё уніяцкай царквы. У сярэдзіне XVIII стагоддзя амаль усе базыляне лічылі сваёй роднай мовай польскую і не шкадавалі сіл і намаганняў, каб зрабіць яе пануючай ва ўсіх сферах сваёй духоўнай дзейнасці. З зайздроснай упартасцю насаджалі яны і лацінскую мову, асабліва сярод навучэнцаў, якія займаліся вывучэннем свабодных навук. Ад маладых людзей патрабавалі, каб яны між сабою размаўлялі толькі на латыні ў надзеі, што гэта дапаможа лепш засвоіць, а затым стаць актыўнымі праваднікамі яе ў канфесійнай дзейнасці. І ўсё ж прыкметнага ўплыву на нацыянальныя асновы, мову уніяцкай царквы базыляне не зрабілі.

Са сказанага няцяжка зразумець, чаму з усіх вернікаў нашага краю наймацней звязвалі сваю этнічную самасвядомасць з беларускай народнасцю уніяты. Калі пад уплывам асімілятарскай палітыкі свецкіх і царкоўных уладаў Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі многія каталікі і праваслаўныя на Беларусі пачыналі вызначаць сваю этнічную прыналежнасць адпаведна да палякаў і рускіх, дык уніяты былі свабоднымі ад такіх памылак, называлі сябе літвінамі ці беларусамі. Уніяцкая, ці грэка-каталіцкая, царква не можа не заслугоўваць у сённяшніх пакаленняў беларускага народа самых паважлівых да сябе адносін. Калі б не было такой народнай рэлігіі, дык наўрад ці захаваўся б наш народ як самастойны этнас пры той палітыцы, якую праводзілі афіцыйныя ўлады Рэчы Паспалітай і каталіцкая царква сярод карэннага насельніцтва Вялікага княства Літоўскага, пачынаючы з падпісання ў 1569 годзе Люблінскай, а ў 1596 годзе — Брэсцкай царкоўнай уніі. Такой жа заслонай паўстала уніяцкая царква і на шляху русіфікацыі, якая распачалася пасля далучэння Беларусі да Расіі.

(Працяг будзе).

Аб'ектыўна пра мяжу

Ніхто не валодае манаполіяй на ісціну ў апошняй інстанцыі, асабліва ў такім заблытаным пытанні, як дзяржаўная мяжа Беларусі і Летувы. З гэтага меркавання зыходзілі і мы, друкуючы на нашых старонках артыкул С. Мацюніна «Мяжа» («ЛіМ» ад 5 красавіка 1991 г.). З гэтага зыходзім і зараз, прапануючы ўвазе чытачоў водгукі на памянёны артыкул.

Межы могуць быць бясконца разнастайныя: дзяржаўныя, палітычныя, эканамічныя, этнічныя, маральныя, паміж дабром і злом... і г. д. І характар іх розны: то выразны, рэзкі, а то зусім паступовы, размыты. У апошнім выпадку іх высвятліць не так проста і лёгка. Часта яны вызначаюцца неадназначна, але заўсёды патрэбна імкненне даследаваць іх аб'ектыўна.

Войны, рэпрэсіі, перасяленні (прымусовыя, гвалтоўныя і добраахвотныя) і іншыя прычыны міграцыі і згубы людзей прывялі да вялікай змены як агульнай колькасці насельніцтва, так і суадносін паміж рознымі нацыянальнасцямі. Аднычасова мелі месца неаднаразовыя змены мяжы паміж краінамі і рэспублікамі. Асабліва ў гэтых адносінах не пашанцавала Беларусі... Многія пытанні мяжы да гэтага часу выклікаюць спрэчкі, аб чым сведчаць шматлікія артыкулы, якія з'явіліся ў перыядычным друку ў апошні час. Безумоўна, у любым выпадку зазываць да змен мяжы, якая склалася паміж краінамі і рэспублікамі, нягледзячы на прычыны іх, было б вялікай бязглуздзіцай. Гэта толькі б прывяло да новых Карабаху, Паўднёвай Асеціі і г. д. Але высвятліць гістарычную сітуацыю, пры якой атрымалася змена мяжы, даць сапраўдную карціну становішча таго ці іншага часу, вызначыць прычыны і матывы такой змены, ацаніць ісціннасць таго ці іншага перапісу насельніцтва — усё гэта трэба рабіць грунтоўна, аб'ектыўна і непрадузята.

Акрэсліць межы паміж этнасамі — вельмі складанае і адказнае навуковае даследаванне, якім павінны займацца спецыялісты, валодаючыя ведамі, першнаперш у картаграфіі, этнаграфіі і гісторыі. Геаграфічныя карты (старажытныя і сучасныя), якія асвятляюць тыя ці іншыя этнічныя характарыстыкі насельніцтва, — найбольш грунтоўны сінтэз ведаў і канкрэтная крыніца інфармацыі. Яны могуць разглядацца як дакументы свайго часу, гэта значыць той эпохі, калі яны ўтварыліся. Карты дазваляюць прааналізаваць усю дынаміку гістарычнага працэсу фарміравання этнасу, пачынаючы са старажытнейшага часу. Спецыяліст у галіне картаграфіі, які валодае ведамі працэсаў выдання і скарыстання карт, можа найбольш верагодна і дакладна ацаніць межы і плошчу даследуемай тэрыторыі на той ці іншай карце з улікам матэматычных праекцый (як вядома, яны ўносяць розныя скажэнні ў плошчу, лініі, вуглы.) Вядома, ён павінен валодаць неабходным мінімумам ведаў па этнаграфіі, гісторыі, археалогіі, тапаніміцы, антрапалогіі і іншых галінах, якія дазваляюць зрабіць дастаткова аб'ектыўную ацэнку картаграфічнага дакумента адпаведна з яго тэматыкай. Улічваючы выключную адказнасць у гэтым пытанні, якое закранае міжнацыянальныя адносіны, даследчык павінен займацца галоўным чынам яго навуковым бокам. Пытанне змены палітычных граніц яго не павінна датычыць. Гэта ўжо прэрагатыва адміністрацыі дзяржаў, якія зацікаўлены ў дадзеным пытанні. Дзеля прыняцця таго ці іншага рашэння аб межах адміністрацыя павінна мець аб'ектыўныя канкрэтныя матэрыялы. У процілеглым выпадку гэта можа прывесці да міжнацыянальнага канфлікту. Таму даследчыку трэба выказваць гістарычную праўду і толькі праўду. Не выключаецца, што ў даследаванні могуць быць і памылкі. Але калі яны будуць знойдзены, трэба іх сумленна прызнаць. Некаторыя даследчыкі, якія маюць, магчыма, і зусім добрыя намеры, менавіта — папярэдзіць наспяваючы канфлікт (як прычына несправядліва зробленай граніцы), прыходзяць да хлуслівых прыёмаў з мэтай даказаць правамоцтва такой мяжы. Гэта — утапічны шлях. Ён, як правіла, вядзе да негатыўных вынікаў, таму што гістарычная праўда ўсё роўна непазбежна знойдзе свой выхад, а гэта прывядзе да яшчэ большага абвастрэння.

Далей мы спынімся на пытанні аб заходняй і паўночна-заходняй мяжы Беларусі і ў прыватнасці аб так званым Віленскім краі. Гэтае пытанне досыць шырока абмяркоўваецца ў друку — і беларускім, і польскім, і літоўскім. На жаль, у некаторых публікацыях ёсць, на нашу думку, праява тэндэнцыйнасці, якая асабліва прыкметна ў артыкуле Сяргея Мацюніна «Мяжа» («ЛіМ» ад 5.04.1991). Паколькі ён апублікаваны ў такой аўтарытэтнай газеце, як «Літаратура і мастацтва», лічым неабходным разгледзець яго больш падрабязна.

Ва ўсім змесце артыкула — імкненне аўтара знайсці абгрунтаванне, доказы правамоцтва граніц, якія былі прыняты ў 1939 г. як быццам бы на справядлівай аснове размяшчэння беларускага і літоўскага насельніцтва Віленскага краю, зробленай выключна па даных перапісу насельніцтва па адміністратыўных адзінках. З аднаго боку, ён робіць націск на даныя перапісу насельніцтва і тым самым стварае бачнасць аб'ектыўнасці, а з другога — маніпулюе імі так, што ў выніку адводзіць чытача ад ісціннага становішча і накіроўвае яго па лжывым шляху аналізу, а ў канцы падводзіць да жаданых аўтару вынікаў.

Як вядома ў навуцы этнаграфіі, этнічная тэрыторыя вызначаецца толькі па сельскім насельніцтве (без гарадоў). Аўтар жа артыкула ўлічвае ўсё насельніцтва, уключаючы і гарадское, у тым ліку і Вільню, насельніцтва якой тады складала амаль палову ўсяго насельніцтва павета. Па даных найбольш аб'ектыўнага перапісу насельніцтва 1897 г. у Віленскім павеце (без горада) беларусы складалі 87,6 тыс. чал. (42%), літоўцы — 73 тыс. чал. (35%), палякі — 25,2 тыс. чал. (12%), яўрэі — 15,4 тыс. чал. (7,4%). У г. Вільні было яўрэяў 62,3 тыс. (40,3%), палякаў — 47, 7 тыс. (30,9%), рускіх — 30,9 тыс. (20,9%), беларусаў — 6,5 тыс. (4,2%), літоўцаў — 3,1 тыс. (2%). Калі браць Віленскі павет разам з Вільняй, дык лічбы будуць наступныя: беларусы — 25,8%, яўрэі — 21, 2%, літоўцы — 20,9%, палякі — 20,1%. Як бачым, і тут беларусы знаходзяцца на 1-ым месцы. Чамусьці аўтар артыкула прыводзіць толькі колькасць беларусаў і маўчыць аб іншых лічбах (відаць, каб чытач убачыў, што іх не так шмат і падумаў, што астатніх — больш за ўсё літоўцаў). На самай жа справе ў любым выпадку беларусы выходзяць на 1-ае месца і пераходзяць на 4-ае месца ў самой Вільні, дзе на 1-ае перасоўваюцца яўрэі, якія сумарна па павеце і горадзе займалі 2-ое месца. Прывядзём яшчэ лічбы па некаторых другіх паветах былой Віленскай губерні. У Свянцянскім павеце (разам з горадам) беларусаў было 47,5%, літоўцаў — 33,8%, яўрэяў — 7,1%, палякаў — 6%, рускіх — 5,4%; у Дзісненскім павеце (разам з горадам) беларусаў — 81,1%, яўрэяў — 10,1%, рускіх — 5,9%, палякаў — 2,4%, літоўцаў — 0,34%; у Троцкім павеце (разам з горадам) літоўцаў — 58,1%, беларусаў — 15,7%, палякаў — 11,3%, яўрэяў — 9,5%, рускіх — 4,6%.

Трэба дадаць, што, як меркаваў яшчэ акадэмік Карскі, беларусаў па перапісе 1897 г. павінна быць больш, таму што «... во многих местах белоруссы-православные, смешивая народность с религией, назвавшиеся при опросе просто «русскими», счетчиками присоединены к великоруссам, а кое-где и к малоруссам, если счетчик плохо отличал белоруссов от малоруссов; в других местах белоруссы-католики, которые при опросе по указанной выше причине называли себя «поляками», присоединены к полякам».

На жаль, гэтыя выпадкі пры наступных перапісах яшчэ больш пашырыліся і дзейнічаюць да нашага часу.

РАДКІ З ПІСЬМАЎ

●

У рубрыцы «На скрыжаванні думак» артыкул «Мяжа» Сяргея Мацюніна закранае праблемы, якія дужа хвалююць беларусаў, што жывуць у межах сучаснай Летувы. Мусім пагадзіцца з думкай аўтара, што «нельга пытанне межаў і тэрыторый народаў вырашаць нейкім камандным метадам». Аднак з некаторымі папярэднімі сцвярджэннямі аўтара нельга пагадзіцца без засцярог.

Выказанае пажаданне, што пытаннямі тэрыторый «павінна займацца навука — этнічная геаграфія, можна толькі ўхваліць.

Аднак, акрамя геаграфіі, існуе яшчэ навука гісторыя, якая даводзіць, што, на жаль, не заўсёды тэрыторыя Беларусі не фарміравалася па прынцыпу этнічнай геаграфіі. Не ўлічваўся ён ні пад час гвалтоўнага далучэння беларускіх земляў да Расійскай імперыі ў канцы XVIII ст., ані пры падпісанні Рыжскага дагавору ў 1921 г., ні пад час непрывабных маніпуляцый пры стварэнні Беларускай ССР і на працягу далейшага фарміравання яе тэрыторыі. Такім чынам, навуковая тэорыя і рэальная практыка па сутнасці ніколі не супадалі.

Насцярожваюць і разважанні аўтара пра тое, «што трэба лічыць нацыянальнай прыналежнасцю?» Калі акрэсліваць нацыянальнасць чалавека на падставе яго самавызначэння, а самавызначэнне «павінна вызначацца не «па крыві», г. зн. не па паходжанні», дык ці не ўваходзіць гэта ў супярэчнасць з прынцыпамі этнічнай геаграфіі і навошта тады яна патрэбна?

Чытаючы, як аўтар смела і ўпэўнена карыстаецца статыстычнымі дадзенымі, аргументуючы імі свае погляды, міжволі згадваецца анекдот пра статыстыку, як «найвышэйшую ступень ілжы». Але тут справа важнейшая за анекдот, бо аўтар, падаючы дадзеныя аб колькасці беларусаў, зусім не ўлічваў тых варункаў, пры якіх у розны час праводзіліся перапісы насельніцтва, не ўлічваў тых крытэрыяў, якімі карысталіся перапісчыкі пры дужа нізкім узроўні нацыянальнай самасвядомасці насельніцтва гэтага краю ды яшчэ і пры націску з боку ўладаў. Нават пад час апошняга перапісу існавала катэгорыя людзей, якія самавызначалі сябе як «тутэйшыя», а сваю родную мову акрэслівалі, як «простую». Апрача таго, яшчэ сёння многія жыхары не разумеюць розніцы між нацыянальнасцю і веравызнаннем, а таму дзякуючы прапагандзе духавенства бальшыня беларусаў-католікаў «самавызначалася» як палякі, а беларусаў-праваслаўных як рускія. Вядома, існуе яшчэ і катэгорыя беларусаў-«бязбожнікаў», але ж яны пераважна вызначаюць сябе як «русскоязычное население».

Лявон КРЫВІЦКІ.

г. Вільня.

●

Лічбавыя дадзеныя, на якія абапіраецца С. Мацюнін у сваёй аргументацыі выклікаюць сама меней здзіўленне.

Напрыклад, ці можна верыць ацэнцы нацыянальнага складу Віленшчыны за 1940 г.? Дастаткова прадставіць сітуацыю: савецкае кіраўніцтва збіраецца перадаць пэўную тэрыторыю Летуве і шукае дадатковых аргументаў для сваёй акцыі. А каб дадзеныя аб нацыянальным складзе супярэчылі планам Масквы, што было б з ацэншчыкамі? Рытарычнае пытанне, калі мы ведаем лёс тых, хто праводзіў перапіс 1937 года.

Яшчэ раз падкрэсліваю, што я супраць нейкіх тэрытарыяльных прэтэнзій. Аднак улічваць у сваіх адносінах з Летувіскай рэспублікай віленскі фактар і нават абараняць, у пэўнай ступені, інтарэсы насельніцтва краю нашы дзяржаўныя органы маюць поўнае права.

А. КАНДРАЦЕНЯ,
выкладчык ПТВ.

г. Ліда.

●

Калі ісці ўслед за С. Мацюніным, то можна прыйсці да адмаўлення беларускай нацыі наогул. І кім лічыць тых беларусаў, якія яшчэ ў XIX ці нават пачатку XX ст. называлі сябе ліцвінамі або палешукамі, русінамі ці проста тутэйшымі?.. Карэнныя жыхары Гродзенскай губерні, што размаўлялі на чысцейшай беларускай гаворцы, у адказ на пытанне аб сваёй нацыянальнасці называлі сябе ліцвінамі або палякамі («Католік — значыць паляк»). Менавіта пагэтаму па дадзеных прыходскіх спісках у сярэдзіне XIX ст. у Гродзенскай губерні налічвалася за 200 тыс. літоўцаў (за кошт «ліцвінаў»), 193 тыс. палякаў (у пераважнай большасці беларусаў-католікаў), 132 тыс. рускіх (за кошт мясцо-

З прыведзеных даных бачна, што беларусы складалі большасць нават у межах адміністратыўных граніц (апрача Троцкага павета).

Але трэба адзначыць, што адміністратыўныя граніцы і этнічныя — гэта не адно і тое ж. На вядомай этнаграфічнай карце акадэміка Я. Ф. Карскага гэтыя межы досыць сур'ёзна разыходзяцца. Аўтар артыкула ўсе свае разлікі і разважанні будуе па перапісе насельніцтва па адміністратыўных граніцах паветаў. Безумоўна, што ў той частцы паветаў, якую Карскі ўключыў у беларускі этнас, пераважную большасць складаюць беларусы,і, наадварот, у тых частках паветаў, якія Карскі ўключыў у літоўскі этнас, пераважаюць літоўцы. Правільнасць гэтай мяжы пацвярджаецца практычна на ўсіх замежных (нямецкіх, аўстрыйскіх, польскіх і іншых) картах, а таксама на картах Лігі Нацый, складзеных у пачатку 20-х гадоў, і рускіх картах XIX—XX стст.

Аўтар артыкула піша, што нацыянальнасць чалавека вызначаецца на падставе яго самавызначэння. Калі беларус называе сябе палякам, дык, значыць, мы павінны лічыць яго палякам, нават калі ўсе папярэднія пакаленні яго продкаў лічылі сябе беларусамі. Мы думаем, што Радзіму і нацыянальнасць, як і бацькоў, чалавек не выбірае па сваім гусце, — яны яму дадзены ад нараджэння.

Скажам, калі б негр, паслухаўшы У. Маякоўскага (памятаеце — «Будь я негром преклонных годов, и то без унынья и лени я русский бы выучил только за то, что им разговаривал Ленин»), вывучыўшы рускую мову, забыўшыся на сваю, стаў бы лічыць сваю нацыянальнасць рускаю. Як бы ён ні стараўся, але, мусіць, ніхто б так не лічыў. Вось рускім паэтам, пісьменнікам ці навукоўцам ён стаць мог.

Ці ўзяць вядомага палітычнага дзеяча — беларуса Андрэя Грамыку, які амаль усё жыццё правёў па-за Беларуссю. Яго акцэнт заўсёды выдаваў у ім беларуса, незалежна ад яго жаданняў. (Як пісаў акад. Карскі: «Адзінае, што больш упарта трымаецца ў беларусаў, — гэта іх мова»). Усе і ён сам амаль усё сваё жыццё лічыў сябе беларусам, хоць пад самы канец яго жыцця ў даведцы пры выбранні Старшынёй Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР было сказана, што ён — рускі. Але ўсё роўна для ўсіх Грамыка так і застаўся беларусам.

Аўтар артыкула дзеля сваіх доказаў выкарыстоўвае відавочна фальсіфікаваныя даныя, якія былі атрыманы ў выніку так званага перапісу насельніцтва, арганізаванага сталінскім рэжымам для апраўдання сваёй спекуляцыйнай палітыкі. Мэта гэтай палітыкі сёння нам добра вядома па многіх сакрэтных дакументах і ў прыватнасці «пакце Рыбентропа-Молатава», пасля рэалізацыі якога ад Беларусі і адышоў Віленскі край.

На жаль, і папярэднія перапісы насельніцтва, у прыватнасці, зробленыя польскай уладаю ў 1919 і 1921 гадах у Заходняй Беларусі, таксама моцна фальсіфікаваныя (глядзі: Г. Гарэцкі, «Межы Заходняй Беларусі ў Польшчы (Нацыянальны склад насельніцтва Заходняй Беларусі)», Менск, 1928).

Падрабязны аналіз этнасу Віленскага краю і яго граніц з прывядзеннем у якасці пераканаўчых доказаў факсімільных копій старажытных і сучасных карт этнаграфічных, лінгвістычных, адміністратыўных і інш., якія былі створаны ў розных краінах Еўропы, і даных перапісу насельніцтва XIX ст., дадзены ў кнізе аднаго з аўтараў гэтага артыкула (Е. Е. Ширяев, «Беларусь — Русь Белая, Русь Черная и Литва — в картах». Мн., «Навука і тэхніка», 1991).

Сёння дзеля вырашэння гэтай складанай праблемы вельмі важна даць правільны адказ на пытанне: ці заўсёды правамоцна вызначаць этнічную тэрыторыю па даных, якія атрыманы ў выніку перапісу насельніцтва, калі нацыянальнасць вызначалася са слоў грамадзяніна ў часе апытання? Перш-наперш, вызначэнне мяжы этнасу павінна быць незалежным ад сённяшніх кан'юнктурных даных, якія могуць з'явіцца вынікам, акрэсленым палітычнымі абставінамі, якія ўплывалі ў момант перапісу на насельніцтва. Такім чынам, этнічныя межы, якія раней вызначаны ў мірны час заканчэння фарміравання этнасу, павінны быць нязменнымі і незалежнымі ні ад канфармісцкіх, ні ад рэнегацкіх настрояў насельніцтва, ні ад палітычных граніц.

Радзім ГАРЭЦКІ,
Яўген ШЫРАЕЎ.

Недзе там, у гэтым лесе, згубілася мяжа.

Фота А. КЛЕШЧУКА.

вых «русінаў» ці «русьніх»; заўважым, што велікаросаў мясцовае насельніцтва называла часцей маскалямі), і толькі 25 тыс. беларусаў, прычым больш 10 тыс. — у Беластоцкім павеце (гл.: Записки Русского географического общества. 1861 г. Кн. 3.С. 152-153). Аналагічная сітуацыя назіралася і ў Віленскай губерні, а таксама ў Новаалександраўскім павеце Ковенскай губерні, дзе, як даносіць сучаснік, многія беларусы-католікі называлі сябе палякамі, блытаючы народнасць з рэлігіяй, «тады як мова іх хатняя беларуская, песні абрадавыя ды і самі абрады беларускія... Прозвішчы тутэйшых сялян таксама выдаюць іх нацыянальнасць: Журня, Лопыр, Дундар, Стэльмачэнка, Бабышка, Ляхновіч, Аўчынка і інш.» (гл.: Гуковский К. Новоалександровский уезд. Ковно, 1895. С.23). Вядома, што рускія ўлады не прызнавалі за беларусамі права на суверэннае існаванне і нават забаранялі ўжыванне самога слова ў афіцыйным друку, але гэта не значыць, што з так званым «самавызначэннем» знікае сама нацыя і яе самабытная культура. Такія ўжо гістарычныя парадоксы, калі ва ўмовах страты дзяржаўнага суверэнітэту пры націску з захаду беларусы называлі сябе ліцвінамі, рускімі, а пры націску з усходу пачыналі часцей называць сябе палякамі, беражліва захоўваючы ранейшыя нацыянальныя звычаі, традыцыйную культуру, мову.

Цяжка зразумець пачынаючага даследчыка, асабліва тыя доказы і метадычныя прыёмы, якія ён выкарыстоўвае для абгрунтавання сваіх вывадаў. Нельга зразумець і яго новае прачытанне Я. Карскага. У пытанні аб этнічнай тэрыторыі беларусаў Я. Карскага можна чытаць, перачытваць, выказваць розныя думкі, спрачацца; але можна і пазбегнуць гэтых спрэчак, калі адкрыць яго Этнаграфічную карту беларускага племені (на тое ж яна і карта!), каб проста і дастаткова кампетэнтна рашыць гэтае пытанне.

В. ЦІТОЎ,
старшы навуковы супрацоўнік
аддзела этнаграфіі ІМЭФ АН БССР.
г. Мінск.

«12 ПЕСЕНЬ У СТУДЫІ»

— так называецца новая праграма Беларускага тэлебачання, прэм'ера якой адбылася 4 жніўня. Першым госцем студыі быў малады, але ўжо вядомы ў рэспубліцы беларускі кампазітар Алег Елісеенкаў. Яго песні на вершы паэтаў Л. Дранько-Майсюка, А. Бабка, Ю. Кручонка, Л. Агеева і іншых выконвалі зоркі беларускай эстрады І. Афанасьева, У. Кудрын, М. Скорыкаў, А. Саладуха, Н. Галеева, А. Шыцько і сам А. Елісеенкаў.

Аўтар і рэжысёр «12 песень у студыі» — Аляксандр Кавалёў. Пажадаем поспехаў новай праграме.

П. ГАРДЗІЕНКА.

«ЛіМ» ПАВЕДАМЛЯЕ

ТВОРЧАЯ ЗМЕНА

Шостая змена піянерскага лагера «Зубраня» праводзілася ў гэтым годзе пад назвай «Юначыя таленты». На берагах Нарачы адпачывалі ўдзельнікі і кіраўнікі 12 тэатральных і 18 студый выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва. Усе студыі маюць званне ўзорных. Акрамя беларускіх калектываў, былі запрошаны музычны дзіцячы тэатр «Гармонія» з Гатчыны і дзіцячы тэатр «Плэй-хауз» з Ліверпуля. Усяго на творчай змене сабралася 640 чалавек.

За тыдзень калектывы паказалі 16 спектакляў. Пад час фестывалю дзейнічала «творчая лабараторыя рэжысёраў».

Ягор КОНЕЎ,
студэнт.

ЖЫВЕ Ў АМЕРЫЦЫ ДЗЯЎЧЫНКА З МОТАЛЯ...

(Пачатак на стар. 12).

гадзіны паўтарылася тое ж самае. Бацька дзіцяці сказаў: «Не мучайся сама і не мучай дзіцяці». Я папрасіла выйсці бацьку з палаты і пачала ўсё спачатку. Праз 10 мінут дзіця ажыло ізноў! А праз 3 дні яго выпісалі са шпіталя зусім здаровым», — расказвала мне доктар Марыя са шчаслівым задавальненнем... Яна ратавала дзяцей ад смерці. І было гэта ў Польшчы. Яна гэтак дзякавала людзям, якія калісьці ўратавалі яе. Бо калі б не ўратавалі, то дзе цяпер была б доктар Марыя? Мо ў Сібіры ці ў Курапатах, або ў парку Чэлюскінцаў?

«...Мама пражыла 74 гады... У выгнанні. Раптам пачалі прыходзіць пісьмы ад бацькі з Амерыкі. Ён пісаў, што ўзяў развод з мамай, але не жаніўся. Пасылаў нам пасылкі, дапамагаў. Нечакана прыйшла тэлеграма з Чыкага, ад доктара. Мы даведаліся, што бацька ў цяжкім становішчы, і што ў яго параліч. Я вырашыла ляцець у Амерыку».

Яна не бачыла бацьку 28 гадоў... Не размаўляла па тэлефоне. Толькі пісьмы. 28 руж везла Марыя з сабой. Бацька ведаў, што дачка прыедзе і цярпліва чакаў. А калі яна з'явілася на парозе — сказаў: «Ты выглядаеш так, як я ўяўляў цябе, дачушка!» «І ты таксама, татка, такі, як я ўяўляла! — адказала яна. — Я прывезла табе 28 кветак, за кожны год — адна ружа!..»

...Каля іх сабраліся сёстры, дактары, пацыенты—і была радасць. Бацька пачаў гаварыць па-беларуску...

Яна ж старалася забыць, выкінуць з галавы, выкрасліць з памяці Моталь, Беларусь і ўсё, што з ёй звязана. І вось бацька загаварыў... І ўсё ўзнікла ізноў... Усплыло.

«Тут, у Амерыцы, упершыню перажыла адчуванне вольнасці, свабоды. Нікога і нічога не баялася. Страх быў у Польшчы. Прыйдуць і забяруць... Прыйдуць і заб'юць...

Сваталіся тры беларусы, вельмі прыстойныя людзі, але я вырашыла ніколі не звязваць свой лёс з Беларуссю, бо вельмі баялася. Страх. Вечны», — так характарызуе свой стан душы ў той час доктар Марыя.

Потым яна хадзіла да бацькі, даглядала яго, пакуль не выпісалі з шпіталю. Жыла ў татавым доме, які ён купіў разам з адным сваім знаёмым, інжынерам з Моталя. Гэты інжынер добра сябе паводзіў, хораша ставіўся да яе і прапанаваў выйсці замуж. Яна пагадзілася. Прыехала з Польшчы дачушка, спачатку вучылася ў школе, а потым паступіла ва універсітэт.

Была яшчэ адна прыемная падзея: яна пацвердзіла свой дыплом, здала экзамены, каб працаваць тут, у Амерыцы, педыятрам. Вывучыла мову. Была шчаслівая. Сыну купіла дом у Польшчы, бо ён быў дарослы і захацеў жыць і працаваць там.

Работа забірала шмат часу, але вярнула і жыццёвае задавальненне. Цяпер яна любіць чытаць кнігі, глядзець тэлевізар, шмат увагі аддае апошнім дасягненням медыцыны і фармакалогіі.

«У Амерыцы не так лёгка быць доктарам, — расказвае Марыя. — У Амерыцы доктару патрэбна вельмі добра арыентавацца ў медычных навінах, бо пацыенты самі добра арыентуюцца ў леках, а доктар павінен ведаць крыху больш...»

Яна мае адданых, цікавых сябровак, адна з якіх, Наташа, паведаміла мне, што «Марыя заўсёды абапіраецца на мяне ў цяжкі час», а другая — амерыканка Гелен — сказала, што «Марыя закахана ў сваю прафесію, а другая любоў — сям'я».

Яна вельмі любіць сваю дачушку, якая хутка выйдзе замуж у Вашынгтоне (там яна працуе), і сына, які па-ранейшаму жыве ў Польшчы.

Яшчэ Марыя мае талент вязаць швэдры, рабіць вельмі прыгожыя настольнікі, шыць сукенкі сабе і дачушцы.

Акрамя таго, яна, як сапраўдная беларусінка, смачна гатуе. Я спрабавала ейныя агурочкі, якія былі зроблены па-мотальску, і нешта незвычайнае з тварагу і макаронаў (вельмі смачна!), і беларускі боршч. І шмат чаго іншага ўмеюць рабіць рукі Марыі.

З гэтых рук атрымліваюць дапамогу хворыя ў Амерыцы і дзеці ў Польшчы. (Я сустракалася з адным чалавекам, ён архітэктар, але ў час, калі яму патрэбна было зрабіць аперацыю, ён работы не меў і магчымасці атрымаць медыцынскую дапамогу не было. Доктар Марыя дала яму 1000 долараў, і гэта ўратавала яму жыццё). Яна дапамагае бедным сем'ям. Яшчэ яна пасылае дапамогу газеце «Беларускі голас» (у Канаду), дапамагае беларускім ветэранам у Амерыцы, дапамагае музеям, ды хіба ўсё пералічыш?..

Калі я пазнаёмілася з доктарам Марыяй, я расказала ёй пра Беларусь, пра людзей, пра Чарнобыль. Яна праз тыдзень прывезла мне 10 тыс. аднаразовых шпрыцаў, 40 кілаграмаў розных медпрэпаратаў і вітамінаў для дзяцей Чарнобыля. Усё гэта ўжо адпраўлена на Бацькаўшчыну. «... Актыўны ўдзел у зборы ахвяраванняў і аказанні матэрыяльнай дапамогі прынялі: сям'я Сурвілаў (Канада), сям'я Рамукоў, Міхась Шапко, Янка Валюкевіч, **Марыя Дзямковіч** (ЗША)», пісаў «ЛіМ», 21 верасня 1990 г. Атрымаў гэтую дапамогу Слаўгарадскі раён.

У дзіцячыя дамы Беларусі яна праз беларускую місію ў Нью-Ёрку паслала вопратку, цацкі. Калі гэты артыкул быў амаль скончаны, мне пазваніла доктар Марыя і сказала, што атрымала ліст ад міністра замежных спраў Беларусі П. К. Краўчанкі, у якім выказваецца падзяка за асабісты ўклад у дапамогу ахвярам Чарнобыля на Бацькаўшчыне.

Вось так жыве ў Амерыцы дзяўчынка з Моталя, доктар Марыя Дзямковіч. Колькі яшчэ такіх беларускіх дзяўчынак і хлопчыкаў параскідана па ўсім белым свеце? Колькі лёсаў?.. Лік ідзе на мільёны... Колькі б шчасця і дабра маглі прынесці яны Бацькаўшчыне, калі б не той ліхі час.. Я малю Бога, каб больш ні ў чыім лёсе не паўтараліся гэтыя пакуты, каб усе пакуты майго народа, маёй Бацькаўшчыны засталіся толькі ў мінулым і таму скончыць гэты артыкул хачу зваротам да таго, на каго ўся надзея! «Ойча нябесны, дабраслаў люд беларускі, як у краю, так і далёка па-за яго межамі. Захавай ад варожага ўціску, вайны, голаду, мору, агню пякельнага, патопу, д'ябальскай чарнобыльскай сілы, а таксама ад брацкай нязгоды... Амінь.»

г. Кліўленд. ЗША.

Лідзія АРАБЕЙ

Дзе б ні працаваць, абы не працаваць...

ПА ВУЛІЦАХ нашых, сярод белага дня, у рабочую пару плыве шырокі натоўп людзей і большасць з іх — маладыя дужыя жанчыны і мужчыны, якім цяпер самы час быць на працы. А яны стаяць у доўгіх чэргах, бегаюць з магазіна ў магазін, шукаючы — дзе што «выкінулі».

Гаворка зараз не пра тое, што вось, маўляў, магазіны пустыя і бедныя людзі бегаюць на раздабыткі. А крыху пра тое — чаму яны бегаюць і як гэта звязана з пустымі паліцамі.

Міхаіл Сяргеевіч Гарбачоў не так даўно сказаў: як будзеце працаваць, так і жыць будзеце. Цытую яго не таму, што сёння ён наш прэзідэнт і кожнае слова ягонае для нас неаспрэчнае, як некалі сталінскае, а таму, што гэта яго выказванне вельмі добра стасуецца з маёю тэмаю.

Правільна, для таго, каб нешта стаяла на стале, трэба добра папрацаваць. І гэта выдатна ведалі нашы продкі. Не разгінаючыся, рабілі яны на зямлі, вельмі любілі зямлю, называлі яе і маткаю, і карміцелькаю. Ну, а хто не меў зямлі, хто здабываў свой хлеб рамяством, таксама шчыраваў на сваім палетку, шанаваў свой рамесніцкі гонар, бо існавала канкурэнцыя, і калі ты злепіш крывы збан, то яго ў цябе не купяць, а купяць у Апанаса ці Мітрафана, якія робяць лепей, чым ты.

Умовы нашага жыцця даўно змяніліся, у нас вельмі доўгі час земляробамі ды рамеснікамі кіраваў дзяржаўны апарат, ды кіраваў так, што адбіў ахвоту ад свайго занятку і былыя шчырыя працаўнікі ўжо не хацелі, каб іхнія дзеці жылі так, як яны жывуць, каб рабілі не на сябе, а невядома на каго. І пачалося масавае бегства ў горад, на лёгкі хлеб.

Закон існавання дасюль не змяніўся. І сёння, каб нешта на стале стаяла, трэба добра папрацаваць. А дзяржава на тое і існуе, каб ствараць чалавеку ўмовы для працы, каб яму нявыгадна было сярод белага дня бегаць па магазінах. Каб чалавек і дзяржава не былі антаганістамі, каб тое, што выгадна чалавеку, было выгадна і дзяржаве. Каб усе мы сапраўды маглі жыць так, як працуем.

ХАЧУ ПРЫВЕСЦІ некалькі прыкладаў — не з нейкага «застойнага» там часу, які мы ўсе дружна асудзілі, а з нашага сённяшняга дня.

Чарга за вэнджанаю кілбасою, па трыццаць два рублі з капейкамі за кілаграм. Нягледзячы на такую цану, чарга змяёю выгінаецца. Перада мною жанчынка — маладая, сімпатычная, апранутая па-сучаснаму. Чарга стаіць, нудзіцца, людзі скардзяцца, што яна проста не зрушваецца з месца.

Да жанчынкі, што стаіць перада мною, падбягаюць яшчэ дзве, становяцца перад ёю.

— Вы ж тут не стаялі! — загудзела чарга. — Толькі што з вуліцы прыбеглі!

— Стаялі, стаялі, — павярнула жанчынка сімпатычны свой тварык да раз'юшаных кабет. — Яны перада мною стаялі.

— Ведаем, як яны стаялі, знаёмыя вашы, дык і паставілі!

— Ну а як жа не паставіць, мы ж з адной работы, з аднаго аддзела, я ім заняла...

Жанчыны ў чарзе яшчэ пагудзелі, пабурчэлі, сціхлі. Зноў стаяць, нудзяцца.

Раптам да тых, ужо трох, падбягаюць яшчэ дзве, і тыя становяцца наперадзе.

— Колькі можна, тых дваіх паставіла і яшчэ дваіх, дзіва што чарга не рушыцца, мы гадзіну ўжо стаім! — зноў загудзела чарга.

Жанчынка, што стаяла з самага пачатку, зашыпела на тых, што прыйшлі нядаўна:

— Чаго так позна, тут бабы сварацца...

— Ды мы чай пілі, — *апраўдваюцца* каляжанкі.

— Во работку займелі! — ускідваецца адна кабета з чаргі. — Спачатку чай пілі, цяпер будуць гадзіну ў чарзе стаяць, а зарплата ідзе!

— Бо ў нас гэтак, — падключаецца другая. — Дзе трэба, каб пяць чалавек на службе было, там дзесяць наймаюць!

— А нас акурат пяцёра! — весела адзываецца тая, што прыйшла апошняя.

— Значыцца, хапіла б і адной на такой рабоце.

— Ага, а з кім чай піць?

Адказ, па-мойму, класічны і дальбог не выдуманы, магу пабажыцца, што ўвесь дыялог з жывой чаргі.

Прыклад другі, таксама вельмі свежы.

Мы з мужам селі ў прыгарадны аўтобус. Месцы нам трапіліся ў самым канцы, што ўпоперак салона. Каля нас прымасцілася маладая кабетка ў джынсавым гарнітурчыку, з твару прывабная. Яшчэ не рушыў наш аўтобус, як яна з вялікай сумкі, што была пры ёй, выцягнула газету з надрукаванымі ў ёй крыжаванкамі, павярнулася да нас з усмешкаю:

— Во, не буду сумаваць у дарозе.

Мой муж, таксама аматар крыжаванак, прапанаваў нясмела:

— То, можа, вам памагчы?

— Ага, давайце, разам будзе весялей, — пагадзілася наша спадарожніца.

Фота А. КЛЕШЧУКА

І вось, пад гул аўтобуснага матора, пайшла работа. Хутка зрабілася ясна, што наша спадарожніца вельмі спрактыкаваная ў крыжаванках, яна разгадвала іх, як рэпу грызла.

— Відаць, што вы ўмееце разгадваць крыжаванкі, — адпусціла я жанчыне камплімент.

— Ага, мы на рабоце ўвесь час крыжаванкі разгадваем. Каляжанкі ўбачылі ў мяне газету, хацелі адабраць, дык я ім не аддала, сказала, што мне ў дарозе сумна будзе, у аўтобусе буду разгадваць. Мы на рабоце так налаўчыліся, збіраемся падаваць заяўку ў «Поле цудаў». Бачылі, як там наша мінчанка «Масквіч» выйграла?

— Бачылі, — адказвае мой муж.

— А начальства на вас не сварыцца за тое, што вы на рабоце крыжаванкі разгадваеце? — пытаюся я.

— Што вы, начальніца разам з намі разгадвае, толькі ў яе слаба выходзіць...

Ці патрэбен каментарый і да гэтага дыялога?

Дачка маёй знаёмай скончыла філфак універсітэта. Яе накіравалі ў школу выкладаць рускую мову і літаратуру. Цераз паўгода таго выкладання дзяўчына ледзь не палезла на сценку.

— Столькі работы! Сшыткі правяраць! А ўсе вучні балбесы, ненавіджу іх усіх, ненавіджу школу!

— Але ж трэба працаваць, ты скончыла універсітэт, трэба набываць спецыяльнасць, — *угаворвала яе маці.*

— Начорта мне тая спецыяльнасць! Вунь Алка (гэта сяброўка, разам ва універсітэце вучыліся) у нейкую кантору ўладзілася, паперкі *перакладвае, спачатку справа налева,* потым злева направа і зарплата не меншая, чым у мяне!

— Дык і ты хочаш паперкі перакладваць?

— *А што!!!*

Школу дачка маёй знаёмай пакінула, цяпер недзе паперкі перакладвае, спачатку злева направа, потым справа налева.

ПРА ШТО гавораць усе гэтыя дыялогі? Пра нашу трагедыю. Пра тое, што народ настойліва адвучваюць ад работы. Што моладзь, замест таго, каб шукаць сваё месца ў жыцці, набываць спецыяльнасць, шукае месца, дзе можна не рабіць, а атрымліваць грошы. Нездарма ж у нас з'явілася прымаўка: дзе б ні працаваць, абы не працаваць... Гэта вялікая амаральнасць, можа, таксама адна з прычын, што прывяла да тупіка нашу эканоміку, спустошыла нашы прылаўкі, прымусіла ісці жабракамі на Захад, прасіць крэдытаў, дапамогі. Адкуль жа будзе ўсё ў краіне, калі народ, замест таго, каб працаваць, бегае па магазінах у пошуках таго, што зроблена іншымі?

Успамінаю Японію, куды ездзіла турысткаю. Каго сустрэнеш там удзень на гарадскіх вуліцах? Вучняў, што выйшлі са сваімі настаўнікамі на экскурсіі ў музеі, турыстаў з самых розных краін, заклапочаных мужчын з партфелямі. Увесь астатні народ — на рабоце. Затое вечарамі тут на вуліцы выліваецца густы паток і маладых і не *маладых людзей.* Свецяцца, *міргаюць, заклікаюць* шыльды рэстаранаў, кавярняў. Цэлыя кварталы ў гарадах — месца адпачынку пасля рабочага дня.

У нас наадварот. Шумяць, кіпяць вуліцы ўдзень, пакуль адчыненыя магазіны, і заціхаюць вечарамі. Стомленыя не работаю, а беганнем — дзе што «дастаць», людзі заціхаюць у сваіх кватэрах, каб назаўтра зноў, з новымі сіламі, кінуцца на раздабыткі.

Але народ у тым не вінаваты. Вінавата сістэма, тыя структуры, *якіх аніяк не перарабіць.* За шэсць гадоў перабудовы ніяк не паставіць іх з галавы на ногі, не прывесці ў адпаведнасць з логікаю, зрабіць так, каб людзям хацелася працаваць, каб бачылі вынікі сваёй працы, каб не хацелася ісці ім у кантору, дзе трэба толькі перакладваць паперкі альбо і наогул нічога не рабіць.

Кажуць, *рынак да гэтага прывядзе.* Але дзе ён, той рынак? І няўжо нельга цяпер, яшчэ да таго рынку,ператрэсці штатныя расклады ў канторах? Бо кожны начальнік, трэба яму ці не трэба, змагаецца за свае штаты, бо чым большыя штаты, тым большы ён начальнік. І хоць тыя штаты час ад часу бытта і скарачаюць, але любіцелі перакладваць паперкі ўсё роўна пералятаюць, як матылькі, з адной канторы ў другую, а ў выніку ўсё застаецца на ранейшым узроўні.

І пакуль кожны чалавек не будзе хоць што-небудзь ствараць, быць патрэбным на сваім месцы, у эканоміцы нашай нічога не зрушыцца.

БЕЛАРУСКАЕ ЗАМЕЖЖА

ЖЫВЕ Ў КЛІЎЛЕНДЗЕ БЕЛАРУСЬ!

Як ніводзін ранейшы, чацвёрты нумар «Полацака» багаты на ілюстрацыі. На першай старонцы вокладкі выява неўміручай Ефрасінні Полацкай. Гэта срэбная планшэтка (скульптар П. Вінчы), выпушчаная М. Белямуком з нагоды 800-годдзя з дня смерці выдатнай асветніцы. На іншых старонках вокладкі — партрэт Лазара Богшы, выкананы А. Кашкурэвічам, помнік М. Багдановічу ў Мінску, Спаса-Ефрасіннеўская царква ў Полацку. А на развароце нумара —плакат «Іван Луцкевіч.1881—1921», работы А. Карпука. І, вядома ж, шмат у часопісе ілюстрацыйнага матэрыялу, як дапаўненне да асобных публікацый. Матэрыялы нумара змястоўныя, скіраваныя на пашырэнне і паскарэнне працэсу нацыянальнага Адраджэння, сувязяў паміж беларускім замежжам і роднай маці-Беларуссю.

Нельга не згадаць віншаванні, якія даслалі часопісу і беларусам Кліўленда А. Грыцкевіч і А. Адамовіч. Гэтыя радкі, што ідуць ад сэрца, аб'яднаны загалоўкам «Беларусы ёсць і будуць!».

Пра Ефрасінню Полацкую піша У. Арлоў у артыкуле «Вяртанне святыні».

Друкуецца працяг артыкула В. Круталевіча «28 сакавіка 1918 года ў гісторыі самавызначэння Беларусі» і публіцыстычнай аповесці-хронікі ў дыялогах Э. Ялугіна «Свечка на Дзяды».

Хораша адзначаецца 70-годдзе М. Ермаловіча. Тут і вершаванае «Слова пра Міколу Ермаловіча» Я. Гучка, напісанае яшчэ ў 1985 годзе, і прачулае слова празаічнае В. Іпатавай «Падзвіжнікі не пераваліся...».

Г. Сурмач знаёміць з экспазіцыяй унікальнага збору («Музей Івана Луцкевіча ў Вільні»).

Пастаянны аўтар «Полацака» М. Сяднёў. І на гэты раз спадар Сяднёў выносіць на чытацкі роздум развагі, якія не пакідаюць абыякавым.

А. М.

ЛіМ

Заснавальнікі:
САЮЗ ПІСЬМЕННІКАЎ БЕЛАРУСІ
І МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ БССР.

Выходзіць раз на тыдзень па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600. ГСП. Мінск. вул. Захарава, 19.

Тэлефоны: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара — 33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ — 33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ — 33-19-85; аддзел літаратурнага жыцця: Алесь МАРЦІНОВІЧ — 33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ — 33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА — 33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ—33-21-53; аддзел выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕЎСКІ—33-24-62; аддзел народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62; аддзел навін: Віталь ТАРАС — 33-19-65; Юрась ЗАЛОСКА — 33-22-04; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ — 33-44-04; фотакарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62; бухгалтэрыя — 26-86-40.

Пры перадруку просьба спасылацца на «ЛіМ». Рукапісы рэдакцыя не вяртае і не рэцэнзуе. Пазіцыя рэдакцыі можа не супадаць з думкамі і меркаваннямі аўтараў публікацый.

Галоўны рэдактар Мікола ГІЛЬ.

Адказны сакратар Барыс ПЯТРОВІЧ.

Індэкс 63856

М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12